

HOLMI

XVI. évfolyam 11. szám

2004. november

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Horatius*: Venushoz • 1323
Tibullushoz • 1323
Hogy lehet az, Maecenas (*Kőríz Imre fordításai*) • 1324
- Szilágyi János György*: Az antik klasszikus költészet fordításának aktualitása • 1327
- Várady Szabolcs*: Bíbelődés Catullus négy sorával • 1332
- Ritoók Zsigmond*: Költészet és rétorika a görögöknél • 1339
- Horváth Andor*: „Üdvöt hozok és győzelmet Hellásznak” (Euripidész: „Íphigeneia Auliszban”) • 1345
- Kántor Péter*: Megmutatom a kosaramat • 1358
A hídon át • 1359
Este • 1360
- Nádasdy Ádám*: Elemi csapás • 1361
Örök repülőtér • 1361
Baktérítő • 1362
A tenger • 1362
- Határ Győző*: Merengő éjszakák • 1363
Menetrend • 1363
- Polcz Alaine*: Tesókám, Eszter • 1364
- Bari Károly*: Keleti dallamra • 1371
- Dragomán György*: Tulipánok • 1372
- G. István László*: Burger King • 1378
Az órás • 1378
Főpincér • 1379

- Czilczer Olga*: Fénycsóva, kinyúlóban • 1379
 Percek, futamok • 1380
 A fán fölfelé • 1380
- Dunajcsik Mátyás*: Barokk olvasóterem • 1381
- Philíp Larkin*: Légyen e vers (*Miklya Zsolt fordítása*) • 1388
- Miklya Zsolt*: Homo homini lupus (Larkin után szabadon) • 1388
 Ahogy a teasapkát levette • 1389
- Hidas Judit*: A fogorvosom • 1390
Fulvia levele Várady Szabolcsnak • 1395
Fulvia: Kocsiverseny • 1396
- Tokai András*: Az első budapesti Activity a hatvanas években • 1400
- Balogh Tamás*: „Új regényen dolgozik Kosztolányi Dezső” (Az el nem készült „Mostoha” keletkezéstörténete) • 1401

FIGYELŐ

- Bodor Béla*: Az ő szeme száraz. Nézni akar veled (Tóth Krisztina: Síró ponyva) • 1416
- Kőríz Imre*: A nyugalom megzavarása (Csehy Zoltán fordításai) • 1419
- Balázs Imre József*: Találtam egy könyvet (Szántó György első regénye, a „Sebastianus útja elvégeztetett”) • 1429
- Kiss Lajos András*: A szélsőségek találkozása (B. G. Rosenthal [szerk.]: Az okkult az orosz és a szovjet kultúrában) • 1435

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
 Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
 Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
 Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
 Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
 Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
 (Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
 További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
 Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
 Előfizetési díj fél évre 1500, egy évre 3000 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
 Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Horatius

VENUSHOZ

Ódák, III., 26.

Nemrég milyen jó voltam a nőknek én!
 Harcoltam, és épp nem diadaltalan!
 Most fegyverem s csatákra már nem
 jó citerámat e falra bízom

habszülte Venus temploma bal felén:
 bezárt kapuknak összetörője, a
 fészítővas lógjon tehát itt,
 s mind a nyilak, meg az esti fáklyák.

Ó, nagy királynő, Cipruson úr, meg a
 trákok havától távoli Memphisen:
 legyintse meg Chloét magasztos
 ostorod egyszer, a telhetetlent!

TIBULLUSHOZ

Ódák, I., 33.

Nem kell, Albius, úgy sírni, felejtsd el a
 kőszívű Glycerát! Méla elégiát
 kár irkálni, ha már hűtlenül elhagyott,
 s ifjabbak tüze perzseli!

A bájos Lycoris Cyrus után eped
 vágytól égve, kinek senki se kell csak a
 jéghideg Pholoé: csakhogy előbb ül a
 farkas nászt a gidával is,

mint hogy majd Pholoé ővele vétkezik!
 Venus már csak ilyen: össze nem egyező
 lelkű és alakú embereket konok
 tréfával vasigába ver.

Sokkal jobb szerelem várt, s bizony engem is
 Myratlé vezetett rózsabilincsen, ő,
 szolgálk lánya, kinél még a Calabriát
 dülő Adria sem vadabb.

HOGY LEHET AZ, MAECENAS

Szatírák, I., 1.

Hogy lehet az, Maecenas, hogy nem boldog az ember,
 bármi jut – okkal vagy véletlenül is – neki részül,
 s mindig a többiek életmódja különb a szemében?

„Annak jó, ki kereskedik!” – ily sóhaj tör elő az
 évek súlya alatt megtört, rokkant veteránból.

Bezzeg a kalmár mást gondol vihar edzte hajóján:

„Jobb a csatában! Hát mi az? Egy kis csődület, aztán
 egy-két óra, s a dús diadal vagy a fürge halál jön!”

Földművest irigyelnek az ügyvédek, kora reggel
 hogyha türelmetlen ügyfél rugdossa az ajtót,
 míg akiket faluról városba cibál az idézés,

azt nyavalyogják, hogy – „Nincs párja a városi létnek!”

Mindre kitérni ki tud? Nem bírná még Fabius sem
 szusszal, a nagy fecsegő! – De hová akarok kilyukadni?
 Megmondom, halld hát! Vegyük azt, hogy egy isten ekképp szól:

„Tessék, az lesz, mit kívántok: légy katonából

hát kalmár, te meg, íme, paraszt, ügyvéd leszel eztán!

Innen oda, s onnét szaporán ide mind! Na, mi lesz? Mért

álltok?!” A boldogság kész – ők meg csak vonakodnak!

Hát csoda, hogy Jupiter dühösen fúj rájuk ezért, és

mérgében megígéri nekik, hogy imáikat eztán

készséges füllel bizony ő nem fogja figyelni?!

Átnyargalni viszont mégsem kívánok e témán,

mint aki csak viccen nevet – ámbár tiltja-e bármi,

hogy mosolyogj, és közben mondj igazat: hisz a mester

is süteményt ad a gyermeknek, ha betűkre tanítja –,

úgyhogy félre a tréfával, s nézzük komolyabban!

Az, ki rögöt földjén ekevassal forgat, e kapzsi

kocsmáros s a vitéz katonák meg a tengeri bátrak,

mind azt mondják, hogy csak azért tűrnek türelemmel,

mert biztos nyugalom, békés vénség, tele kamra:

e z a reményük. Akárcsak a kis hangyának, amelynek

dolga hatalmas: amit csak bír, hazahúzza a szája,
és halmát gyarapítja, amelyet bölcsen azért rak,
hogy felkészülten várhassa, mit hoz a holnap.
Ő, ha a Vízöntő fordítja borúsra az évet,
nem jön elő többé, s azt éli fel épp, amit addig
összeszedett okosan, de neked mindegy, lehet az tél
vagy nyár: csak gyűjthess. Tűz, víz, fegyver se jelenthet
gondot: csak ne legyen nálad dúsabb soha senki!

Mondd, mi a jó abban, ha rakás aranyat meg ezüstöt
félve, titokban kell ásott vermekbe bedugnod?
Váltsd csak fel, s majd meglátod: mindez csupa fillér!
Vagy hagyd úgy, mindegy: mi a szépség, mondd, a halomban?
Csépelhet csűröd gabonát tonnát sokezernyit,
gyomrod, mint az enyém, többet nem fog befogadni.
Mert ha a szolgák közt a kenyérzsák épp a te vállad
nyomja is, úgysem bírsz többet befogadni azoknál,
kik semmit sem vittek. Ezért, mondd, számít-e bármit
– hogyha a természet szavait meghallod –, ezer vagy
száz holdat szántasz? „De olyan jó venni a sokból!”
Míg mi csupán keveset csipegethetnénk a kicsinyből,
mért mondd, hogy magtárad jobb, mint a mi vékánk?
Mint ki csupán egy bögre vizet kíván, vagy elég egy
csésze neki, s mégis így szól: „Inkább a folyóból
innék, mint e kicsiny forrásból!” Így lehet aztán,
hogy ki a normálisnál jóval többnek örül csak,
azt a vad Aufidus elviszi partostul, poharastul.
De aki nem kíván többet, csak amennyi elég, az
sáros, rossz vizeket nem iszik, s a folyóba se fullad.

Mint kit a torz vágy megtéveszt, hogy ilyen szavakat szól:
„Annyi vagy éppen, amennyid van: hát semmi se túl sok.”
Mit lehet ezzel tenni? Kivánj neki „Rossz napot!” Ő nem
bánja, ha rossz is lesz! Ott volt az a gazdag athéni,
őt se zavarta, ha szidták, hogy toprongyos, ilyenkor
így szólt: „Engem a nép kifütyülhet, nem baj az! Otthon
tapsolok én, amikor ládában nézem a pénzem.”
Tantalosz is kapkod, de hiába, a víz eliramlik
szájától. Ne neved! Mert más néven, de terólad
szól ez a történet: pénzeszsákhalmokon alszol,
kapzsi, te, s úgy őrzöd vagytonod, mint templomi szobrot,
s mint aki festett képet néz, úgy bámulod egyre.

Hogy mire jó, s hogy kell használni a pénzt, te ne tudnád?
Végy kenyeret, babot és bort érte, fizesd ki belőle,
mit megszenved az emberi természet, ha hiányzik.
Hát éjjel-nappal rettegve fülelni, feszülten,
hogy tolvaj szolga, rabló, tűzvész vagytonodban
kárt ne tegyen, ez – öröm? Mert akkor jobb a szegénység,
én legalábbis nem kérnék az efféle javakból.

Hogyha hidegrázás tenné próbára a tested,
 vagy más baj dönt ágynak, lesz-e, ki fogja magát, és
 melléd ül, borogat, s orvost hív, hogy megerősödj,
 s gyermekeid s üzletfeleid örömeire felépülj?
 Hogy jól légy, fiaid se, nejed se akarja! A szomszéd
 gyűlöl: utál, aki ismer, inas, rokonok, szobalányok!
 Kell-e csodálnod hát, hogy nincs, ki szeretne szívéből,
 hisz nem is érdemled, ha csupán az ezüstöt imádod!
 Hogyha a természet kiket ingyen, fáradozásod
 nélkül nyújt: a szeretteidet néznéd, s igyekeznél
 hozzájuk jó lenni, talán kár volna, hiába,
 mint a mezőn öszvért idomítani sétagaloppra?

Szabj korlátot a pénzkeresésnek! Félj kevesebbet,
 hogyha sokad van, s vágyad hogyha betelt, ne gyötörd már
 önmagadat, ne csinálj úgy, mint ahogy Ummidius járt!
 Íme, dióhéjban: gazdag volt, pénzt sose számolt,
 csak vékával mért, s toprongyos volt ugyanakkor.
 Úgy nézett ki, akár egy szolga, csak úgy remegett, hogy
 elfogy a pénze, feléli! Haláláig sose volt egy
 perce nyugodt, míg baltát nem vágott a fejébe
 egy szeretője, Klütaimnésztrának e bátor utóda.

„Akkor mit javasolsz? Éljek, mint Naevius, úgy, vagy
 mint Nomentanus?” Szélsőség újra! A túlzás
 lételemed! De hiszen fősvénységről lebeszélve
 nem kívánom, hogy romlott légy, semmirekellő!
 Mert a herélt s kicsapongó közt még széles a skála:
 van józan mérték, s ez mindennek keretet szab,
 melyen túl s innen helye nincsen semmi helyesnek.
 Vissza a tárgyunkhoz! Hogy van, hogy senki se boldog,
 mert fősvény, s csak a mások sorsa különb a szemében,
 s elsorvad, ha a szomszéd kecskéjének a tőgye
 teltebb, és a szegény többséggel nem veti össze
 önsorsát, sőt mindenkin túltenni igyekszik?
 Mindig lesz, ki nagyobb vagyonú: minek úgy tolamakodni,
 mint a kocsis, ha a rajtgép felnyílik, s a patások
 rántják gyors szekerét, s ő üldözi azt, ki az élen
 fut, míg megveti azt, aki hátul megy, lekörözve!
 Így hát csak ritkán látunk embert, aki boldog,
 s élete elmúltán sírjába menet derüsen vesz
 búcsút, mint az olyan vendég, ki magát teleette.

Ennyi azonban elég! Még azt hiheted, hogy a taknyos
 Crispinus jegyzetfüzetéből loptam e sok szót!

Szilágyi János György

AZ ANTIK KLASSZIKUS KÖLTÉSZET FORDÍTÁSÁNAK AKTUALITÁSA*

Ha az olvasás nem is, az írás, mint már Hermann Hesse panaszolta, menthetlenül egyszerű. Ezért csak elmondani tudom, hogy nem döntöttem el, pont vagy kérdőjel legyen-e az előadás címének végén. Egy azonban – legalábbis számomra – biztos: Polgár Anikó *CATULLUS NOSTER* könyve¹ (a cím nekem különösen ismerős)² a magyar költészet művelői, olvasói, kritikusai körében egy generáció óta szunnyadó vitát ébresztett fel (és ez már önmagában is elég volna dicséretére). Az ókorral foglalkozó könyvek esetében szokatlan visszhang, amit kiváltott, ezzel magyarázható: *infandum renovavit dolorem*. Az alábbiak tárgya nem az olvasói számára szinte lehetetlen könyv kritikája, hanem hozzászólás háromhoz a benne felvetett témák közül. Előrebocsátva: a műfordítás műfajának, az erótikus költészetnek és Devecseri életműve megítélésének kérdéséhez.

A műfordításvita kezdete a magyar irodalomban, jó két évszázaddal a kanonikussá vált Pázmány-fogalmazás után, Toldy Ferencnek 1843-ban a Kisfaludy Társaságban tartott vitaindító előadása volt *A MŰFORDÍTÁS ELVEIRŐL*. Az előadást kiváltó okot abban jelölte meg, hogy „*a költészet e nevezetes factora... elhagyattatik az újabb időkben*”, ezért pedig az eluralkodó „*grammaticusi szarnokló szempontot*” tette felelőssé, amely megakadályozza „*a szabadabb művészi és nemzeti*” jogainak érvényesülését. Ismerős szavak, csak a kétnyelvű Horatius 1961-es megjelenését követő vitában Vas István modernebb fogalmazásban a filológusok rémuralmáról és a rezervátum piszlicsár törvényeiről beszélt.

Közzáték: „*A műfordítás a népek lelkének egyik érintkezési módja... de e célt csakis a formahű fordítás szolgálhatja*” – így Babits 1917-ben az *IRODALMI PROBLÉMÁK*-ban. (A formahűség problémájának részleteire nem térnek itt ki, csak zárójelben jegyzem meg, hogy aki fenntartással fogadta Babits véleményét, a következő évtizedek meghatározó filológusegyénisége, Kerényi Károly volt; a magyar nyelv korlátlan formai lehetőségeiről vallott, tudományosan nyilvánvalóan tarthatatlan illúzió hangoztatása tette kétkedővé.)³ Abban mindenesetre – legalábbis költők és irodalomkutatók között – szinte teljes volt az egyetértés, hogy a műfordítás az irodalom külön műfaja, és mint ilyen, természetesen szerves része kora élő irodalmának. Így története is az irodalom történetének egészén belül értelmezhető. Triviális igazság, hogy egyes korok egy-egy irodalmi kultúráján belül más-más műfajban vagy műfajokban találják meg leginkább megfelelő irodalmi kifejezésüket, ahogy a görögök a VIII–VII. század táján az epikában, a VII. században a lírában, az V. században a drámában. (A prózairodalom és fordítása kérdését nem érintem, erről csak annyit, hogy Karsay Orsolyának és főképpen Szepessy Tibornak az Ókortudományi Társaság 1977. évi ülésén elhangzott figyelmeztetése a prózafordítás költői igényeinek semmibevételéről⁴ pusztába kiáltott szó maradt:

* A VI. Magyar Ókortudományi Konferencián 2004. május 29-én elhangzott előadás szövegén nem változtattam, csak jegyzetekkel egészítettem ki.

indocti, docti simul ontják az ilyesfajta igényekről nem tudó vagy azokat semmibe vevő magyar szövegeket, fedőlapjukon egy-egy ókori író nevével és művének címével.)

Józan Ildikó a CATULLUS NOSTER-ről írt recenziójában a magyar irodalmi fordítás két egymással szemben álló paradigmájáról beszél, amelyek paradigmaváltás nélkül végig párhuzamosan éltek a magyar műfordítás XIX–XX. századi történetében.⁵ Ennél jóval realisabbnak tűnik Polgár Anikó kísérlete arra, hogy a Catullus-fordítások elemzése során négy olyan műfordítás-paradigmát különböztessen meg, amelyek szerves kapcsolatban állnak a magyar költészet egyéb műfajainak történetével. De még ennél is tovább lehetne menni. Eszerint a műfordítás paradigmáinak érvényesülése és változásai a magyar költészet történetének egészébe volnának beilleszthetők. Így tekintve, a magyar műfordításnak a XVIII. század vége óta két nagy hullámhegye és két nagy hullámvölgye tűnik megkülönböztethetőnek. Az első hullámhegy a hangját, tágabb kifejezési lehetőségeit kereső reformkori irodalomban tornyosult föl. Toldy fent idézett panasa azt jelzi, hogy a fordításközpontú korszakot Arany és Petőfi korszaka váltotta föl. A műfordításban jó időre a közepszerűség vette át az uralmat (kivételek természetesen mindig voltak), de az Arany-epigon költészetnek és olvasóinak Barna Ignáccal és elsősorban Csengerivel kellett megelégedniük, aminek az ára természetesen az antik költészet jelentőségének elhalványulása lett a köztudatban. A második hullámhegy az új hangot kereső *Nyugat*-költők megjelenése nyomán csapott fel. Elsősorban az új franciákban, de akár Dantében is a maguk új hangját akarták megtalálni, a maguk művészetének színeit akarták kikeverni az olvasottakból. Ezen a hullámhegyen némi kétséssel ugyan, de megjelent a görög és római irodalom fordítása is, természetesen a „szép hűtlenek” alapelvei szerint és párhuzamosan a Csengeri-fordítások egyre ömlő tömegével. Ennek a korszaknak a végén lépett be a történetbe Devecseri, de erről alább. Az új hullámvölgy az ötvenes évek elején kezdődött, és (megint csak figyelemre méltó kivételekkel) majdnem fél évszázadig tartott. Az okát jól ismerjük: a fordítás felülről irányított programjának célja „világirodalmi tájékozottságunk szélesítése”, „remekművek magyar nyelvű megismertetése” volt, ugyancsak felülről irányított változtatásban, a feladatoknak a fordítók költőegénységét alig figyelemre méltató kiosztásával. Így a fordítások jelentős része (a kivételek mintaképeként elég Rába György Leopardi- vagy Nemes Nagy Ágnes Victor Hugo-kötetét említeni) egy pszeudotermeles selejtdarabjaiból állt, a világirodalom magyar megszólaltatásának az említett szempontok szerinti teljességre törekvő programja önmaga ellen dolgozott, mert ez a megszólaltatás az esetek túlnyomó részében nem lett élő magyar irodalom. (Megint csak zárójelben: ezt nem a túlélő olcsó fölényével mondom, nyomtatásban bővebben kifejtve megjelent az *Antik Tanulmányok* 1978-as kötetében.) Az államilag irányított és jórészt eltartott könyvkiadás megszűnése után a közepszerűség uralmát a csend váltotta fel. Jó egy évtizeden át az antik klasszikus költészet fordítása lekerült az élő irodalom napirendjéről, kevés kivétellel régebbi fordítások új kiadásai helyettesítették, jórészt iskolai célokra.

A csend csak néhány éve kezdett megtörni. Ezzel a második most tárgyalni kívánt kérdéshez értem. Egyelőre (legalábbis számomra) nem rajzolódik ki éles körvonalakkal, mit jelent poétikailag ez az újra kezdődő antik fordításirodalom, milyen viszonyban van vagy lesz az élő új költészettel, főként pedig, hogy kialakul-e egy új műfordítói paradigma, amit Polgár Anikó már látni vél, bár konkrétan nem jellemez, Józan Ildikó viszont megkérdőjelez, egyelőre úgy tűnik, joggal. Az azonban már nyilvánvaló, hogy törvényszerűen fő, talán legfőbb célkitűzése a szembefordulás a közvetlen elődökkel (már azokkal, akikkel érdemes), vagyis lényegében Devecserivel.

Az említett megújulást – egy-egy elszórtan megjelent fordítást most nem számítva – öt hozzám eljutott fordításkötet jelzi. 2000 óta, időrendben, a következők: HÁRMAN AZ ÁGYBAN. GÖRÖG ÉS LATIN EROTIKUS VERSEK, Csehy Zoltán fordításában; 2001: MARTIALIS: VÁLOGATOTT EPIGRAMMÁK, kétnyelvűen (régí és új fordításokból Adamik Tamás állította össze); PRIAPUSI VERSEK, kétnyelvűen, Fehér Bence fordításában; MARTIALIS VÁLOGATOTT EPIGRAMMAI, kétnyelvűen, Tordai Éva fordításában; 2002: Sztratón: KÖLYÖKMŰZSA AVAGY A FIÚSZERELEM MŰVÉSZETE, Csehy Zoltán átültetésében; Martialis: KÖLTŐK, RINGYÓK, POJÁCÁK, VÁLOGATOTT EPIGRAMMÁK, Csehy Zoltán fordításában. A köteteknek két feltűnő közös tulajdonságuk van: szinte kizárólag epigrammafordítások (ami természetesen a GÖRÖG ANTOLÓGIA és Martialis dominanciáját jelenti), másfelől a válogatásoknak olykor a könyvcímben is hirdetett kitüntetett szempontja az erotikus versek preferálása. Az erotikus versek fordításának szókimondó (értsd: a fordító számára pillanatnyilag legerősebbeknek tűnő magyar szavakat használó) fogalmazásában látják az újat, amivel elavulttá, meghaladottá teszik a régebbi fordításokat, és Polgár Anikó hajlik arra, hogy ezt a vonást az új paradigma jellemzőjének tekintse. Ahogy első fordításkötetének utószavában Csehy félreérthetetlen célpontú polemikus éllel megfogalmazza: „*A fordítást már-már tudománnyá átkozmetikázó iskola képviselői [ezeken nyilvánvalóan Polgár Anikó rekonstrukciós irányzatának képviselőit kell érteni] olyankor érdekes módon nem hivatkoznak a hűség mindent elsőprő követelményére, amikor sikamlóssá válik a terep.*”⁶ Vagyis egyenesen beszélve: Devecserinek és követőinek prudériája meghamisította a fordított műveket.

Akik ezt vallják – mellékesen kár, hogy nem ismerték személyesen Devecserit –, teljesen elfeledkeznek arról, hogy az erotika hivatalosan elfogadott tűréshatárának története van. Dávidházi Péter a Petőfi Irodalmi Múzeum pár hónapja megnyílt EROTIKA A MAGYAR IRODALOMBAN című, egyébként kissé halványra sikerült kiállításának megnyitójában⁷ kitűnően emelte ki, hogy a hivatalos irodalomtörténet nagyjai Toldy Ferenc-től Horváth Jánosig az erotikát, „*a nemzeti reprezentáció fenségére veszélyes kísértés*”-nek tekintették, amelyet az uralkodó küldetéselvű irodalomszemlélet megbabolázhatatlan és bűnös eltévelyedésre csábító jellege miatt igyekezett kirekeszteni a nemzeti küldetését teljesíteni hivatott irodalomból. Nagyszerű példája erre Petőfi verse, a BESZÉL A FÁKKAL A BÚS ŐSZI SZÉL, illetve ennek négy sora: „*Egyik kezemben édes szendergőm / Szelídeden hullámzó kebele, / Másik kezemben imakönyvem, a / Szabadságháborúk története*”, ahol az egyik kéz tevékenységéről a jól nevelt nemzeti irodalomtörténet következetesen elfordította a tekintetét. De a költészet küldetéselvűségének követelménye, bár alapvetően eltérő célok szolgálatában, még szigorúbb következetességgel érvényesült a Révai és utódai irányította irodalompolitikában. Vannak, akik még jól emlékeznek a Weöres ANTIK EKLOGÁ-ja által kiváltott vitára, majd 1968-ban, tehát már jóval a Rákosi-korszak után, a Nagyvilág által rendezett vitára és azon Devecseri TRÁGÁRSÁG ÉS IRODALOM, illetve FINOMKODÁS ÉS IRODALOM című hozzászólására.⁸ Az előbbiben megírta, hogyan kötötték egyik versének közlését a túl erősnak tartott „nemi szerv” szó kicseréléséhez, de ennél fontosabb, hogy éles különbséget tett trágárság és erotika közt, mondván, hogy az utóbbit a költészetben szereti és műveli, az előbbitől undorodik; ugyanakkor félreérthetlenné tette azt az álláspontját, hogy trágárrá egy szót vagy kifejezést a mindenkori elfogadottság szintje és megjelenésének situációja teszi, vagyis „*a nem legalizált szavakon való csámcsogás*” fő kiváltója a tiltás. Ez pedig nem enyhült a következő másfél évtizedben. Erre elég egy személyes példa. 1980-ban Somlyó Györggyel MÍG ÉLŐK KÖZT LESZEL ÉLŐ címen a GÖRÖG ANTOLÓGIA epigrammáiból válogatott kötetet terveztünk megjelentetni az Európa Kiadónál. A kötet válogatási elve Erős és Thanatos a görögök által jól érzett kagylóhéjparszerű kapcsolatának felidézése volt. Ennek megfelelő-

en a költő-fordító az erotikus és sírepigrammák közül kereste ki a hozzá legközelebb állókat, én pedig a szándékunk szerint a versekkel szorosan összefüggő illusztrációkat az athéni fehéralapos sírvázák képeiből, illetve a vörösalakos vázák erotikus jeleneteiből állítottam össze, úgy, hogy a versek és képek tipográfiailag is összhangban legyenek egymással. Fennmaradt néhány belső feljegyzés, amely a kiadásra benyújtott kötethez fűződik. Az elsőt a kiadó irodalmi vezetője írta igazgatójához; ide tartozó részlete: „A képanyag elég jónak látszik. Véleményem szerint az erotikus képekből a legdurvábbakat el kellene hagyni. Ezeket hátul ceruzajellel megjelöltem.” A válasz: „1. Valóban helyes lesz a legdurvább rajzokat kihagyni, 2. megjegyzem, a versek között is vannak igen közönséges, majdnem trágár írások. Pl. olvassd el [itt öt epigramma megjelölése következik].” Az erotikus versek és képek ritkítása a kiadó vezetője részéről korrektúráról korrektúrára tovább folyt, felborítva a vers- és képanyag tervezett egybehangolását. Végül a kötet eljutott a látszólag végső igazgatói imprimatúráig, de a megnyugvás korai lett volna, mert utána újabb feljegyzés érkezett az igazgatótól a kötet szerkesztőjéhez: „Kérem a Görög Epigrammák kötetből a következő két verset kihagyni [...] az imprimatúra csak ezzel a kihagyással érvényes.” Megjegyezném, hogy az utóbbi két vers egyike Cseh്യ első fordításkötetének címadója, és ezen kívül is valamennyi kihagyásra ítélt vers és kép szerepel kötetében. Mindezt nem szabad elfelejteni, ha Polgár Anikónál ezt olvassuk: „Cseh്യ Zoltán újabb, gyakran kimondottan az obszcenitásokra kiélezett... fordításaival összevetve Devecseri legmerészebb megoldásai is eufemizáltak tűnnek.”⁹

Az új antik versfordításkötetekkel kapcsolatban az első aggályom – a fenti történet talán elég a prudéria vádjának elhárítására – az, hogy csámcsogásjellegük félreérthetetlen. Devecseri itt rossz jónak bizonyult: a tiltás megszűnése a tizenéves mentalitást szabadította fel. De a fő problémát nem ebben látom, hanem abban, hogy akik az antik klasszikus költészetet ma új fordításokban akarják élvezni, tökéletesen hamis képet kapnak róla. Mintha Homérosz, Pindarosz, Szophoklész, Vergilius és a többiek nem léteztek volna, csak erotika, amiért – félreértés ne essék – nagyon is érdemes az antikokhoz fordulni, csak nem úgy, hogy elfedje az európai kultúránk alapjait megvető nagy teljesítményeket.

Az új kötetek másik feltűnő közös tulajdonságára térve, az epigramma-központúság azt is jelenti, hogy szinte kizárólag rövid verseket tartalmaznak. Mármost egy két- vagy négysoros vers jó fordítása lehet szerencse dolga is (elég itt példaképpen Balogh Károly Martialis-fordításaira utalni), és a felsorolt kötetekben én ennél többet nem igen látok, főleg nem érzem a költői hangkeresés igényét. Egy eposz, egy dráma vagy egy költői oeuvre fordítása azonban már többet igényel, mint egy szerencsés pillanatot. Itt térnék befejezésül a Devecseri-kérdésre.

Szepes Erika Polgár Anikó Catullus-könyvéről írva a *Kalligram* múlt évi utolsó számában az ismertetés jó harmadát Devecserinek szentelte.¹⁰ „Minden küzdelmemet Devecserivel, illetve monumentálissá magasztosított emlékével azért vívtam – írta –, mert nem pontos, és éppen a lényeges helyeken nem pontos... A folyamatosan kiújuló pereskedés egy harminc éve halt emberrel, aki nem válaszolhat, valójában ütközik erkölcsi elveimmel. Am Polgár Anikó legalább olyan hevesen támadja... sőt... helyére állítja... mondván, hogy filológiai alázata valójában gőg... afelett, hogy képes a lehetetlenre: a szép és a hű szöveg egyidejű megvalósítására.” Eltekin-tenék annak megkérdezésétől, hogy miért csinál valaki harminc éven át olyasmit, ami ütközik erkölcsi elveivel, és az is mellékes, hogy az idézett mondat így nem szerepel Polgár könyvében. Szepes Erika álláspontját illusztrálni hivatott példája a fentiekből adódóan magától értődik: kifogásolja, hogy a Lesbia verebéről írt Catullus-vers Devecseri-féle fordításában elsikkad a *passer* „nemi szerv” jelentése (ha ugyan ennek beleolvasá-

sa a versbe nem túlfűtött filológusfantáziák terméke – teszem hozzá zárójelben).¹¹ A lényeges az, hogy Polgár Devecseri-képe, mint az idézetből is kitűnik, pontosan az ellenkezője Szepes Erikáénak: ő a túlzott pontosságot tartja paradigmátikus hibájának, amellyel a filológusok rémuralmának vezéralakja lett. Amit azonban itt alapjában elhibáztottnak tartok, az a statikussá alakított kép a műfordító Devecseriről. Csak emlékeztetek rá, hogy Vas István a Horatius-kötet híres kritikájában Devecseri metrikai tisztaságát emelte ki, ahogy – írta – senki költő nem verselt még Magyarországon, és Homérosz-fordítását „*utolérhetetlen és utánozhatatlan bravúr*”-nak nevezte.¹²

A döntő kérdés azonban az, hogy melyiket. A költő és a műfordító, mint legtöbbször, Devecserinél is elválaszthatatlan. És ahogy a költő pályájának története van, ugyanúgy a műfordítóé is. Az első teljes Catullus-fordítást, mint ismeretes, 1938 nyarán, húszévesen csinálta. Ekkor jelent meg BARÁTAIMHOZ című verseskötete, amelyet Babits arra méltatott, hogy a *Nyugat* emblémáját viselhesse a címlapján, és a Csengeri-korszakot lezárva ekkor szólalt meg először egy antik költő teljes életműve a *Nyugat* költői nyelvén. Az ebben az időben *költőként* Weöressel együtt méltatott Devecseri versművészete már fordítóként való bemutatkozásakor mindenkit elkápráztatott: Catullus valamennyi versét eredeti versmértékben fordította, aminél bámulatosabb metrikai teljesítmény csak a Plautus-komédiák sorának négy év múlva megjelent első két darabja volt, a *canticum*oknak a világirodalomban máig egyedülálló metrumhú visszaadásával. A Catullus-fordítás nyilvánvalóan a fiatal lírikus Devecseri hangkeresése volt, ahogy másfelől a Plautus-fordításokra az ezekkel egykorú vígjátéka, a méltatlanul elfelejtett ÁL-ÁLLATKERESKEDŐ felelt. De a Kerényivel és általa a görög kultúra addig nem ismert mélységeivel találkozó költő első nagy és maradandó teljesítménye, még az első Plautus-komédiák előtt, a homéroszi himnuszok fordítása volt: ahogy a maguk korában, most is bevezetői a homéroszi eposzoknak. Műfordítói csúcspontja, aminek a fent idézett Vas-méltatás elsősorban szólhatott, az ODÜSSZEIA első változata volt 1947-ben, csaknem egy időben a MARGITSZIGETI ELÉGIÁ-val, a költő Devecseri első korszakának csúcspontjával. És ez egyúttal a fordulópont is volt. „*Egy kaland sem lehetett kedvesebb ennek a hermési alkatú költőnek – írtam 1948-ban*¹³ –, *mint Odysseus kalandjainak fordítása*”, de az írás így végződik: „*Az antikvitás megértésének többlete, amely a csak-játékos költők fölé emeli, talán a költőt is, mint kedves hősét, hozzásegíti, hogy a nevét fenntartó kalandok után hazaérkezék saját birodalmába. S akkor már csak rajta múlik, otthon találja-e magát benne, vagy mint a középkor Odysseusát, új kalandra hajtja a szíve, amelyből nem tér haza többé.*” A folytatást ismerjük, a katonaköltő verseivel párhuzamosan készült fordításokat, a még az ODÜSSZEIA-ból merített lendületet őrző ILIÁSZ-tól az 1961-es Horatiusig és tovább. Ezen a költői mélyponton lépett mindinkább az ihlet helyébe a pontosság, az antik metrika és poétika gyakorlatának dogmákká merevedése, az örökös javítások megszállottsága (ami persze – félreértés ne essék – távolról sem jelenti az ezekben az években készült fordításainak értéktelenné degradálását); nem a gőg, hanem a kétségbeesett fogódzókeresés vezette igyekezet volt ez a lehetetlenségében értelmetlen vélt tökéletesség megvalósítására, minden kritikus könyörgés ellenére, amiért a Horatius-utószóban a „*becsmérlő szavait ki sosem mérsékli*” jelzőt érdemeltem ki, mert küzdelmeimet a még élő költővel folytattam. Amikor pedig fájdalmasan rövid élete végén a BIKASIRATÓ-val mint költő újra hazatalált, már nem volt ideje, de szüksége sem ezt az új erőt műfordításokra váltani.

Végül csak még egyet. Ellentétben a fent felsorolt kötetek kivétel nélkül mindegyikével, mintegy negyvenezer sornyi hexameterében egyetlen hibás sem akad: a fülében volt a zenéje.

Jegyzetek

1. Polgár Anikó: CATULLUS NOSTER. CATULLUS-OLVASATOK A 20. SZÁZADI MAGYAR KÖLTÉSZETBEN. Kalligram, Pozsony, 2003.
2. L. *Antik Tanulmányok* 25 (1978). 236.
3. A fentiekről bővebben *Antik Tanulmányok* 25 (1978). 85–88.
4. Mindkettő szövege *Antik Tanulmányok* 25 (1978). 88–93.
5. *BUKSZ* 16 (2004) 1. szám. 57–60.
6. Csehly Zoltán, HÁRMAN AZ ÁGYBAN. Kalligram, Pozsony, 2000. 205.
7. *Élet és Irodalom*, 2004. március 19. 19. és 24.
8. Javított szövegük: Devecseri Gábor: MŰHELY ÉS VARÁZS. GÖRÖG-RÓMAI TANULMÁNYOK. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973². 296–309.
9. Polgár A.: i. m. 152.
10. *Kalligram* 12 (2003) december. 147–150.
11. A szónak ez az értelme kétségtelenül létezett Catullus korában (erről részletesen Horváth István Károly: *Acta Antiqua Hungarica* 14, 1966, 155–157), de Catullustól fennmaradt verseinek tanúsága szerint távol állt a burkolt értelemmel való játszadozás: ha *mentulát* akart mondani, nem *passert* mondott, hanem – mint nemegyszer – *mentulát*.
12. Vas István: A FORDÍTÓ NAPLÓJA. *Új Írás* 11 (1962). 350–351.
13. *Forum* 3 (1948). 73.

Várady Szabolcs

BÍBELŐDÉS CATULLUS NÉGY SORÁVAL

Egy kakukktójás feljegyzései – ezt az alcímet adhatnám ennek a kis beszámolóknak. Mert hát mégiscsak pimaszság, hogy egy ókortudományi konferencián, ennyi tudós ember között meg merek szólalni, én, aki négyest is csak azért kaptam a gimnáziumban latinból, mert lefordítottam egy Horatius-ódát meg tíz sort az AENEIS-ből. Éppen abban az időben, ha megfordultam egy-egy házibulin, nemegyszer tapasztaltam, hogy amúgy ügyefogyott és kajla fiúkat menten áhítatos lánykaréj áll körül, mihelyt kiderül, hogy egy-két divatos slágeret le tudnak pötyögni a zongorán. Én Horatius slágerét, az AD THALIARCHUM-ot pötyögtem le magyarul (lánykaréj nélkül, mert még nem volt koedukáció), tűrhetően betartva a metrumot:

„Nézd, mint mered fenn hóborítottan a
Soracte, mint nyög roskatag ággal az
erdő, s kemény jég nyomja hátát
már a sebesfutamú folyóknak.

Enyhítsd az évszak mord hidegét, tegyél
sűrűn a tűzre, s ó, Thaliarchusom,
hozz bort is, és tölts bőkezűen
kétfülű görbe szabín csöbörből!...”

Ezt a verset akkor már ismertem, Vargha Gyula fordításában, Szerb Antal SZÁZ VERS-ÉBŐL, egyik első könyvemből, amit már én vettem magamnak, 1958 márciusában (bele van írva). Fordításommal aratott sikerem balsikernek bizonyult a latintanulásban:

mivel a négyesemet eleve biztosította, nemigen törtem magam tovább a nyelvvel. A memoriterek azért megragadtak a fejemben, és a versformákat is memorizáltam. Épp ezért nagyon meglepett, amikor azt a kommentárt olvastam, még gimnazista koromban, amellyel a tudós József Attila-kutató a „*Kedveském, ha szemed lágy lobogásait*” kezdetű töredéket közreadta, hogy a verstöredéknek a számomra legérdekesebb formái vonását meg sem említi (azt fel sem mertem tétélezni, hogy nem vette észre) – azt tudniillik, hogy József Attila itt egy háromféle görög versszak elemeiből összerakott egyedi időmértékes strófaszervezettel kísérletezik: „*Kedveském, ha szemed lágy lobogásait* [kis aszklepiadeszi sor] *összegyűjthetném s pici polcaink közt* [szapphói tizenegyes] *libbennének – öreg bútoraink puha* [kis aszklepiadeszi] *táncukat elmosolyodva néznék* [alkaioszi tízes].” Az is érdekes felfedezés volt, hogy a drámai jambus álarca mögött milyen könnyen megbújhat például egy szabályos szapphói sor: „*Lenni vagy nem lenni, az itt a kérdés*”.

A latinórákon felszedett verstani ismereteimet később a magam számára is igyekeztem hasznosítani, eleinte főleg magáncélokra. Mert amikor költőként kezdtem a magam lábára állni, éppen úgy éreztem, hogy a kötött formának befellegzett, abban csak epigon lehetnék. De lemondani se tudtam róla teljesen, meg arról a (leginkább csak elképzelt) latinságról sem, amellyel a szabatosan kötött forma hiányát némi klasszikus alaksejtelmekkel, valamint a mondat szerkezetében pótolni igyekeztem. Erről a nosztalgiaimról verset is írtam, s ebben azt is, hogy „*E kinőtt ruhákban vézna madárijesztők / volnánk, amilyet rángat a szél, / de madár ugyan egy se retteg. / Mégis, a játék ürügyén, barátaim, / elbíbélődöm a klasszikus formákkal...*” Ilyen játék volt az a verses levelezőlap is, amit Bence György barátomnak küldtem, amikor másik György barátommal, Petrivel a vajai alkotóházban időztünk, 1969-ben, és most rábukkantam egy régi dossziéban:

*„Bence, ki bölcseletet plántálsz a gazos honi földbe,
hagyd el most, nehezen nő az a szittyá rögön,
s szentelj röpke időt lelkedben azoknak, akik most
lelkükben teneked szentelik azt, minekünk.”*

Hallatlanul vonzó forma ez, és éppen ebben a terjedelemben. A két disztichon pontosan annyi helyet és olyan elhelyezkedést kínál, amennyiben és ahogyan egyetlen kép, ötlet, gondolat vagy akár csak egy ilyen lelki kalaplengetés a lehető legtöbbet kiadja magából. Jó vele dolgozni is – gyúrni, simítgatni, formázni a mondatot, ahogy a kenyeret dagasztják a teknőben, amíg pontosan, hiánytalanul és természetesen (vagy legalábbis természetesen érezhetően) ki nem tölti a kereteit; nem terjed túl, nem feszeng, nem is lötyög. A forma a többszörösen szimmetrikus elrendezésre sarkall: minden duplázódik, illetve feleződik – két disztichon; egy disztichon két sor; és minden sor maga is két, sormetszettel tagolt félre oszlik.

Mégsem írtam úgynevezett komoly verset ebben a formában, csak alkalmi darabokat, verses levelezőlapot, születésnapi köszöntőt. Vagy dedikációt az első verseskötetembe, a húgoméknak:

*„Vékony, igaz, de hisz úgy sincs, Géza, a polcaidon hely,
és neked, Évi, időd arra se jut, hogy aludj;
kár is volna tehát a papírt teleírni kilószám,
s volna ha másképp is: ez bizony ennyi csak itt.”*

Ezek tehát úgynevezett nem komoly versek. De a latinvonzalom talán érződik bennük, és nem csak a formában. Catullusnál az ember nem csak arról olvashat, hogy – a kései utód, Petri szavával – hogyan ódiétamózik ő Lesbiával, hanem például arról is, hogy megadja-e Silo a tízezer sestertiusát. Emlegeti ő maga is verseinek léhaságát, amelyben azonban a mai olvasó inkább a költői megnyilatkozás bámulatos fesztelenségét csodálja, és amitől szinte a személyes ismerősének érezheti Catullust, úgy, ahogy azután költőt nagyon sokáig nem. A szerelemnek évszázadokra Petrarca szabja a mintát. Az imádott hölgy lehet ugyan kegyetlen, talán még csapodár is, de szigorúan előírt poétikai szabványok szerint. Nem véletlen, hogy Catullus fesztelenségéről Petri jutott eszembe – de hát erről, azt hiszem, lesz még ma itt szó. Én maradnék egyetlen versnél, a XCII.-nél, amit magam is megkísértem lefordítani.

Bizonyára az egyetlen disztichonpárban kifejezhető rövid, sűrített tartalmak iránti említett vonzalmam okozta, hogy amikor a *Holmiban* versfordító-pályázatot hirdettünk 1995-ben, és arra Papp Gábor Zsigmond beküldte ennek a versnek a fordítását is, addig-addig ízelgettem a szöveget és noszogattam a fordítónak is igen tehetséges fiatal filmrendezőt a szöveg finomítására, hogy végül is azon kaptam magam: már a negyedik változatnál tartok a fordításban. A feladat kézenfekvő. A jól ismert *odi et amo* képletének egy könnyedebb, szellemes paradoxonba foglalt kifejtését kellene Catullus velős virtuozitásával visszaadni. Az eredeti így szól:

*„Lesbia mi dicit semper male, nec tacet umquam
de me: Lesbia me dispeream nisi amat.
quo signo? quia sunt totidem mea: deprecor illam
assidue, verum dispeream nisi amo.”*

Magyarul, prózában, körülbelül: „Lesbia folyton szidalmaz, rólam szájal örökké: úgy éljek, hogy Lesbia szeret. Mért gondolom ezt? Mert ugyanígy vagyok én is: átkozom szüntelenül, de úgy éljek, hogy szeretem.” Ezt a paradox következtetést egy másik versben, a LXXXIII.-ban is leszűri Catullus. Ebből arról értesülünk, hogy Lesbia a férje jelenlétében is folyton gyalázza őt. Metellus Celer konzul (már ha csakugyan ő volt a férj) a jelek szerint nem kezelte olyan nagyvonalúan neje, Clodia Lesbiaként való irodalmi tündöklését, mint Diósy Ödön az ő Adéljának a Lédává lényegülését. De korai az öröme ennek a tökfeknek, véli Catullus, mert hogyha Lesbia csakugyan elfelejtette volna őt, akkor csöndben maradna; ha viszont folyton róla beszél, és pláne dühöng (illetve, ahogy gorombábban mondja: *gannit*, ugat), akkor nemcsak hogy gondol rá, de a szenvedély is lobog benne.

A négysoros forma, említettem már, szimmetrikus elrendezést tesz lehetővé, amit Catullus itt maximálisan ki is használ. Az első két sor és a harmadik-negyedik mintegy a tükörképe egymásnak. A két disztichon utolsó, sormetszet utáni tagjai szó szerint megegyeznek egymással, mindössze az ige személyragja különbözik: *amo* – *amat*. Ezt valamiképpen magyarul is érzékeltetni kellene, lehetőleg azzal, hogy ugyanazt a nyelvi fordulatot és ugyanazt az ígét használjuk mi is mind a kétszer.

Papp Gábor Zsigmond fordításában a vers így jelent meg a *Holmi* 1996. májusi számában:

*„Lesbia ócsárol, szapul és szid szüntelen engem;
Vésszek meg, ha a lány nem csakis engem imád.
Mért vagyok oly biztos? Mivel én őt átkozom egyre,
S vesszek meg, ha szívem nem csakis érte hevül.”*

Arányos, eleven, jó fordítás. Csak éppen az a bizonyos ige – nemcsak nem egyezik a kettő (ezt hivatott pótolni a megismételt „*csakis*”), de mindegyik olyan stílusrétegbe téved, amelyik nem illik Catullus közvetlenségéhez. Az „*imád*”, úgy érzem, a mai fülnek egy kicsit slágerízű („*Ne hagyd el azt, ki téged szívből imád*”), a „*szívem csakis érte hevül*” meg a XIX. századból hangzik. Lesbiát sem aposztrofálnám „*a lány*”-nak, elvégre férjes asszony (ha már, akkor inkább nőt mondanék, sőt mondok is – de erről később), bár az is igaz, hogy amikor szerelmük hajnalán Catullus azon kesereg, hogy meghalt kedvesének a verebe („*passer* mortuus est meae puellae*”), Dsida Jenőnél és Szabó Lőrincnél is „*lánycám*”-at olvashatunk. És az is igaz, hogy a most tárgyalt vers korábbi fordítói közül Szabó Lőrinc és Devecseri is a (metrikai szempontból persze kézenfekvő) „*imád*” igét használja a második sorban. Devecseri a saját korábbi „*értem eped*”-jét cseréli később erre. Az ő fordításának ezenkívül az ad még némi patetikusan irodalmias felhangot, hogy a szerkezetileg szintén kulcsszerepet játszó, ismételt „*dispeream*”-ot „*vesszek*”-nek fordítja: „*vesszek hát, hogyha nem engem imád*”, és „*vesszek, hogyha nem őt szeretem*”. Így, igekötő nélkül, ahogyan főként a nemzeti romantika idején használták a XIX. században, például Vörösmarty: „*De vesszek én, hogy éljen a gonosz?...*” Vagy: „*Akkor is ördögeim súgák, hogy vesszek örökre*”. Vagy Tompa Mihály: „*Hadd vesszek! Hisz úgyis veszni tértem.*” Vagy az egészen fiatal Petőfi: „*Minden éljen... oh, csak vesszek én!*” Ide sokkal alkalmasabb a szó a „*meg*” igekötővel, ahogy Papp Gábor Zsigmondnál láthattuk, és ezzel a megoldással él a vers legújabb fordítója, Csehy Zoltán is. De sajnos csak a második alkalommal („*vesszek meg, ha nem őt szeretem*”), a párhuzamot elejti. Jó a kezdés: „*Lesbia folyvást szid, sosem áll be a szája, de...*” De aztán így folytatja: „*...haljak / most meg, hogyha netán Lesbia mégsem imád.*” *Itt pusztuljak el* – az rendjén volna, ahogy bármely eleven szinonimája ennek. Például amit Ignotus mondott Ady kapcsán: „*Akaszszanak fel, ha...*” „*Haljak most meg*” – ebből pont az az erőteljes kollokvializmus hiányzik, ami a kifejezés lényege. A folytatásban pedig kicsorbul a paradoxon éle. Catullusnál nincs „*netán*”, és nincs „*mégsem*”. Vagy azt akarná mondani, a meghalás kívánságát a szó szoros értelmében véve, hogy jaj, istenem, ez a nő hátha mégsem szeret? Na de akkor hűségfogadalom kellene az első sorba, nem szidalom. Ezt az értelmezést a vers egész kontextusa kivetí magából, de a második sor sajnos lehetővé teszi.

A *dispeream nisi amo/amat* párhuzamot a legteljesebben Rónai Pál oldotta meg, a LATIN KÖLTŐK 1941-ben megjelent antológiájában:

„*Lesbia egyre csak engem szid, nem hagy soha békén:
Hogy szeret, arra akár a fejemet teszem én.
Mért? Hát én nem szídom-e őt folyton? De azért hogy
Őt szeretem, arra a fejemet teszem én.*”

Van azonban itt is egy kis bökkenő. „*A fejemet teszem rá*”, ezt arra mondja az ember, amit biztosra vesz, és ezért meg meri kockáztatni a (talán merésznek ható) kijelentést. De tényszerű bizonyíték nincs, különben nem volna kockázat. Mondhatná azt is: bármibe lefogadom. Ez kítűnő a második sorban: hiszen az valóban csak feltevés, hogy Lesbia szereti. De a feltevés lélektani bizonyítéka, hogy *ő* szereti Lesbiát, az már nem olyan kijelentés, amivel bármit is kockáztat. Bármibe lefogadom, hogy szeretem Lesbiát – ez ugyebár aligha mondható. Vitatható megoldás az is, hogy „*nem hagy soha bé-*

* Nem érzem magam illetékesnek állást foglalni abban az érdekes tudományos vitában, hogy a *passer* ebben az esetben madár-e csakugyan vagy inkább (netalán egyszersmind) Catullus hímvesszője.

kén” – ebből arra következtethetünk, hogy egymás közt szidalmazza őt Lesbia, hogy folyton veszekszik vele. Az eredeti versben azonban erre semmi sem utal. Inkább arra gondolok, a LXXXIII. verset is észben tartva, hogy szakítottak. Zajlik a társasági élet, Lesbia úton-útfélen szapulja a volt szeretőjét. (Így fordítja egyébként a verset a XVIII. század vége tájt az erdélyi Aranka György, felező tizenkettesben: „*Lesbia mindenütt szid, mocskol engemet*”). Catullus még abban reménykedik, hogy a szakítás csak átmeneti. Próbálja könnyen venni a dolgot, áltatja magát, amíg csak lehet. Aztán persze majd elszabadul a pokol. Ilyesmiket képzel az ember – mintha ott lenne csakugyan.

A rendkívül közvetlen, sűrű és szoros párhuzamokban kifejezett catullusi közlendő visszaadásának nehézségét beletört bicskák sora jelzi. Nem véletlen, hogy a teljes Catullus első fordítója, Csengeri János más, könnyebbnek látszó úton indult el. Az első, 1880-as, még nem teljes kiadásban a mi versünk így szól:

„*Lesbia csak szakadatlan’
Szid, gyalázgat engemet,
Bizony isten, sülyedjek el,
Ha Lesbia nem szeret.
Honnan tudom? Jó magamról;
Ez történik épp’ velem –
Átkozom őt szüntelenül,
S halálisan szeretem.*”

A forma ugyanaz, mint Arany híres Horatius-fordításában: „*Megszegett sok esküvéssed / egyszer ártott volna csak...*” Ki tudja, ha Arany ehhez is kedvet kap? De hát Csengeri nem volt Arany. A *dispereamon* bukik a legnagyobbat. A „*bizony isten*” és a „*sülyedjek el*” egyaránt rossz, a kettő meg végképp agyonüti egymást. Huszonegy évvel később Csengeri tömöríteni igyekezett a verset, most is rímes formában, de nem dalszerű trocheusban, hanem darabos felező tizenkettesben:

„*Lesbia szüntelen’ szid, gyaláz engemet:
Vesszek el, ha engem Lesbia nem szeret.
Hogy’ tudom? hisz ép’ ez történik én velem:
Örökké átkozom s halálból szeretem.*”

Nem tudom, mondta-e ezt valaha is élő ember: „*halálból szeretem*” – ma mindenesetre kínosan hangzik. Szebben oldotta meg ugyanebben a formában a verset egy évszázaddal korábban az imént említett Aranka György (a második sor szó szerint tőle való). Csengeri János egy letűnt irodalmi korszak utóvédharcosaként fordította Catullust. Szilágyi János György hívta fel rá a figyelmet 1978-ban, legalábbis azokét, akik az *Antik Tanulmányokat* olvassák (nekem Kőríz Imre jóvoltából került a kezembe, köszönöm neki), hogy az élő, megújuló magyar irodalom igazi találkozását Catullusszal, amely majd Babitsnál következik be, a huszonöt éves Molnár Ferenc néhány rímes fordítása-átköltése vezette be a Bródy Sándor szerkesztette *Jövendőben*. „*Szinte mulatságosan vegyül – írja – Ady most érő költői hangja (a Még egyszer megjelenésének évében vagyunk) a kabarédallá áthangszerelt versekbe, amelyek mégis eleven költészetet, a Petőfi–Arany-epigonok »nép-nemzeti« konvencióit romboló új hangot szólaltatnak meg, igaz, hogy tíz évvel az első Hel-tai-kötetek megjelenése után.*”

A XCII. vers Molnár kezén így alakul:

„Ajkán gúny árad,
A vádja halmaz.
Bele nem fárad,
Egyre szidalmaz.
S ontja bár rágalmát szaporán,
Ó, szeret még ez a lány!

Bizonyosság? Én meg
Elmondom folyton
Gonosznak, rémnek,
Szitokkal sújtom.
Ráfogom azt is, hogy csunya, vén,
S meghalok érte, meg én!”

Most, hogy idáig értem, elfogott a kíváncsiság: nem lehetne-e úgy rímbe szedni a verset, hogy közelebb maradjak az eredeti szöveghez. Valamiféle háromnegyedes ütemű, hangsúlyos formával próbálkoztam. Ez lett belőle:

„Lesbia folyton szid,
rólam mond szüntelen
rosszakat: ne éljek,
ha ez nem szerelem.

Hogy mért? Hát én is őt
átkozom egyre, nem?
Márpedig ne éljek,
hogyha nem szeretem.”

Ebben a változatban Catullus mintha cinkosan az olvasóhoz fordulna, aki már látott tőle egyet-mást Lesbiáról, nem éppen hízelgőt. Azt hiszem, érdemes időről időre megpróbálni más, nem a megszokott formai úton a közelébe jutni egy-egy antik versnek. De, ahogy a bevezetőben bevallottam, engem nagyon is vonz az olyan vers, amelyik egy disztichonpárból áll. A Lesbia-szerelem krízisének a csomópontjait éppen ilyenekben fogalmazta meg Catullus – hogy aztán eljusson ahhoz a végső összegezéshez, szerelmi poklának és egyben általános létérzékelésének párlatához – „*Gyűlölök és szeretek...*” –, amely már két sorban is elfér.

Ennek a mi versünknek, ahogy már kiderült, a fő fordítói problémáját az egymással szembefordított, párhuzamos szerkezet visszaadásában látom. Az első sor viszonylag könnyű: *Lesbia folyton* vagy *Lesbia egyre csak* – *ócsárol* vagy *szid* (ha *folyton*). De meg lehet próbálkozni azzal is, hogy „*Lesbia folyton csak rajtam köszörüli a nyelvét*” – bár a mai nyelvérzék, az enyémet legalábbis, már borzolja, ami eleinket még nem zavarta volna: a versmérték kedvéért megnyújtott *ű* a „köszörüli”-ben. Végül is annál maradtam (de ezt a „végül is”-t majd mindjárt visszaszívom), hogy „*Lesbia folyton szid, be nem állna a szája, örökké / csak szapul*” – és így a *dispereamra* az adódott, hogy *úgy éljek*. Az imádot viszont szerettem volna elkerülni. Valahogy az volt az érzésem, hogy viszonyuk jelen-

legi, zilált stádiumában Catullus utalhat úgy Lesbiára, hogy „ez a nő”. Sajnos, a versmérték csak a kissé kényszeredetten kurtított „*e nő*” változatot engedte meg. „*Úgy éljek, hogy szeret engem e nő.*” Ez már nagyjából megszabta a folytatást: „*Hogy mért? Mert ugyanígy vagyok: egyre csak átkozom én is, / márpedig úgy éljek, hogy csakis őt szeretem.*” Kipróbáltam a *dispereamra* más változatokat is: „*egyre csepiül: bizonyos, hogy szeret engem e nő*”, „*örökké / mocskol: nem kérdés, hogy szeret engem e nő*”. Zavart azonban, hogy az *amo/amat, szeret/szeretem* szó párban a második tag elbillent oda, hogy „*őt szeretem*”. Tehát nem a szeretésre, hanem a szeretett személyre került a hangsúly. Megpróbáltam ebből a szükségből erényt kovácsolni, és ebbe az irányba pontosítani a párhuzamot. Ehhez azonban egy új ígére volt szükség. És akkor már az első soron is igazítottam valamit:

*„Lesbia ócsárol, kígyót-békát kiabál rám
folyton: akármilyen legyek, hogyha nem engem akar.
Hogy mért? Mert ugyanígy vagyok: átkozom én is örökké,
ámde akármilyen legyek, hogyha nem őt akarom.”*

Tegnap még azt hittem, itt fejezem be. De felébredt bennem a gyanú, hogy a „*nec tacet umquam*” – amire jó megoldásnak látszott a „*be nem állna a szája*” (Cseh Zoltán is ezzel a fordulattal él: „*sosem áll be a szája*”) – úgy folytatódik, hogy „*de me*”, és talán épp ez a lényeg: hogy folyton rosszakat mond ugyan, de *rólam!* Ahogy különben a rímes változatban ez benne is volt. Megpróbáltam hát disztichonban is érvényre juttatni, és a harmadik sorban is eszembe jutott egy erőteljesebbnek látszó kifejezés:

*„Lesbia egyre gyaláz, rólam jártatja a száját
folyton: akármilyen legyek, hogyha nem engem akar.
Mért? Mert én ugyanígy: a pokolba kívánom örökké,
mégis akármilyen legyek, hogyha nem őt akarom.”*

Csakhogy az egyensúly, ami megvolt rímes változatomban („*rólam mond szüntelen / rosszakat... Én is őt átkozom egyre, nem?*”) így megbillen. Meg lehetne éppenséggel oldani valahogy, de talán ez az ellentét mégis biztosabban áll egy lábon: Lesbia folyton szidalmaz, tehát szeret. Hiszen én is folyton szidalmazom, holott szeretem. Különben is fáj a szívem a „*kígyót-békát kiabál*”-ért. Egyelőre maradjunk tehát ebben:

*„Lesbia ócsárol, kígyót-békát kiabál rám
folyton: akármilyen legyek, hogyha nem engem akar.
Mért? Mert én ugyanígy: a pokolba kívánom örökké,
ámde akármilyen legyek, hogyha nem őt akarom.”*

Nem vagyok boldog azzal, hogy „*ámde*”. Ámde itt most abba kell hagynom. Köszönöm a türelmet.

* Annál, hogy „*ámde*”, persze jobb a „*mégis*”. Így azonban jobban be tudtam fejezni az előadást, amely az ÉLŐ ANTIKIVITÁS című Magyar Ökortudományi Konferencián hangzott el az Eötvös Loránd Tudományegyetemen 2004. május 28-án.

Ritoók Zsigmond

KÖLTÉSZET ÉS RÉTORIKA A GÖRÖGÖKNÉL

Az ókori rétorika történetét általában a szofisztikával szokás kezdeni. Nemrégiben azonban Jeffrey Walker azoknak a rétorikus vonásoknak alapján, melyek archaikus kori görög szövegekben találhatóak, a rétorika kezdeteit legalább Hésiodosig vinné vissza. (RHETORIC AND POETICS IN ANTIQUITY. Oxford, 2000.) A gondolat nem teljesen új – hadd utaljak itt most csak Hornyánszky Gyula 1915-ös akadémiai előadására: *A home-rosi beszédek tömeglélektani vonatkozásukban* –, de Walker újszerűen érvel, s a lírai költészetben is felismerhető enthymématikus gondolatmenetek kimutatása jelentős eredmény. Azzal szemben azonban, hogy a rétorikának, mint rétorikának a kezdeteiért ilyen koránra kellene visszamennünk, fenntartásaim vannak.

A MUNKÁK ÉS NAPOK elején olvasható Zeus-invokációban valóban egymást követőleg hasonló szóvégződés, homoioteleuton („rím”), párhuzamosság-ellentétesség, chiasztikus szerkesztés, tagmondatok elejének ismétlése (anaphora) és etimologizáló szójáték található együtt tíz soron belül. De homoioteleutonnal találkozunk a HAJÓKATALÓGUS előtti invokációban, Sapphó-törédekben (az APHRODITÉ-HIMNUSZ-ban egy egész versszak épül homoioteleuton mellett még szintaktikai párhuzamosságra) és máshol is, Archilochosnál és Anakreónnál pedig polyptóton (azonos főnév ismétlése különböző nyelvtani esetekben) figyelhető meg.

Mindennek jelentőségét mégsem szabad eltúloznunk. Az említett rétorikus sajátságokkal versben általában ritkán találkozunk, előfordulásuk sűrűsége vagy feltűnő volta nem haladja meg azt a mértéket, amely a nyelv természetéből vagy véletlenül adódik. Az epikus nyelv jellemzői nem is emez alakzatok, hanem a formulák. Ha viszont a prózát nézzük, azt a keveset, ami az V. század előtti prózából fennmaradt, közelebből Hérakleitos prózáját, arra éppen bizonyos rétorikus vonások, ellentétező párhuzamosság, chiazmus, alliteráció sűrűsödése jellemző.

Ha mármost az említett rétorikus sajátságokat vesszük szemügyre, azt kell látnunk, hogy – természetesen túl azon, hogy mint lehetőség, játékos vagy komoly, benne rejlik a nyelvben – mindegyik levezethető az ismétlésből. Komoróczy Géza egy Jakobson-tól is ihletett fontos dolgozatában a sumer verselésről (A ŠUMER VERS ELMÉLETE. In: A ŠUMER IRODALMI HAGYOMÁNY. Bp., 1979. 637–695.), kimutatta, hogy ennek alapja az ismétlés és ennek változatai, a litániatípus (a mondat eleje ismétlődik), a refréntípus (a mondat vége ismétlődik), illetve hogy a mondat elejének és végének változatlansága mellett a közepe változik, bővül, cserélődik. Hasonló figyelhető meg, ha mai természeti népek körében lejegyzett szövegeket vagy obi-ugor szövegeket vizsgálunk.

Komoróczy megfigyeléseit azonban tovább is lehet vinni. Az egyszerű ismétlés egyik fajta továbbfejlesztése a *parallelismus membrorum* néven ismert jelenség, illetve annak válfajai: ugyanannak a gondolatnak más szavakkal való kifejezése, akár egyszerű állítás, akár ellentétének tagadása formájában. Ennek továbbvitele a párhuzamos, de most már ellentétes értelmű állítás, vagyis az állítás megfordítása. Ezt kifejezheti a szak chiasztikus elrendezése is. Ha a megnyilatkozás eleje marad változatlan, úgy ez a

változatlanság csökkenő mértékében a litánia, anaphora, polyptóton, alliteráció. Ha az eleje változik és a vége marad változatlanul, úgy ez a refrén, homoioteleuton, illetve rím. Ezek mindegyike, az alliteráció kivételével értelmi vagy grammatikai ismétlődésre épül.

Van azonban a beszéd „szabályozásának” egy másik, esetleg az elsőből is levezethető, mindenesetre ugyancsak az ismétlésen alapuló lehetősége is. A megnyilatkozás valamely lényeges eleme, szintaktikai egysége ismétlődik a megnyilatkozás végén (esetleg az elején), s ennek mintájára más, hasonló hangzású és/vagy hasonló szerkezetű kifejezéseket alkotnak, melyek ritmusa is azonos. Ennek felismeréséből egy új, az előző esetben nem feltétlenül szerepet játszó tényező válik fontossá: a ritmus alapját képező idő. Ezt a felismerést a tánc és az ahhoz kapcsolódó zene (ének, kurjongatás) segíti. Így alakulnak ki különféle időbeosztású, de a maguk időbeosztását ismétlődően mindig megtartó, formulává váló kifejezések, melyek a megnyilatkozások (mondatok) végét szabályozzák, s a közlések ezekhez igazodva, ezekbe futnak bele. A közlések első felének ehhez nem kell az időmértéket tekintve is szigorúan szabályozottnak lennie – mint a védikus és epikus óind, az avesztai vagy a szaka verselés mutatja, ahol csak a sorvégek képlete szigorúan szabályozott. Igaz, itt a sorok elejének legalább a szótag-száma kötött, s ennek az állapotnak maradványa bizonyos görög lírai formák laza sorkezdeté, az ún. aiol bázis.

Ezek a szabályozott sorvégek visszafelé hatva normalizálhatták az egész sort, vagy pedig szabályozott közléskezdetekkel kapcsolódva, illetőleg maguk belsőleg bővülve, hosszabb szabályozott formákat hozhattak létre, s így a rövidebb egységek mintájára szabályozott, de nem formuláris szövegek is létrejöhetnek. Akárhogyan jött is létre azonban ez a szabályozórendszer, a már kialakult rendszerben nem a gondolati grammatikai elem volt a meghatározó, hanem az idő.

A kettő már a mondottakból következőleg sem zárja ki egymást, mégis úgy látszik, hogy míg az időn alapuló szabályozás a *vers* lényege, s az értelmi-grammatikai szabályozás csak mellékesen, mintegy járulékosan jelenik meg, a prózai nyelvben viszont, s talán különösen is a rituális prózában, ha valami, úgy ez érvényesül. Ez azonban még éppúgy nem rétorika – ha ezen a próza lehetséges hatáskeresztjeinek tudatos tanulmányozását értjük –, mint ahogyan a sokkal nagyobb mennyiségű verses szövegek alapján sem beszélhetünk metrikáról a szó elvont értelmében (a délszláv énekmondókról tudjuk, hogy fogalmuk sincs arról, hogy szavakban beszélnek, mégis hibátlan tíz szótagos verseket alkotnak, kifogástalan sormetszetekkel), vagy a polyptóton használata sem jelenti azt, hogy alkalmazói tisztában lettek volna a nyelvtani esetek rendszerével.

Arról sincs természetesen szó, hogy az említett sajátságok használata merőben az ösztönösség szintjén maradt, s a sajátságok nem tudatos alkotói tevékenység eredményeképpen jelentek meg. Mindössze arról van szó, hogy az általánosítás nem megy el a teljes elvonatkoztatásig, hanem csak az analógián keresztül érvényesül. A költők sok mindent tudtak, amit a maga elvontságában nem fogalmaztak meg, nem neveztek meg, de gyakorolták és tanították.

A tanítás, mint máshol, ahol az eleven epikus énekmondás még megfigyelhető, minták adásával történhetett. Tipikus helyzetek, elbeszélésmenetek megtanulásával, amelyek mintájára a tanítvány, ha elég tehetség volt benne, új történeteket is alkothattott, minden tudatosított általánosítás nélkül. Tanulni kellett a lírai költést is, ezt mutatja a meglehetősen szigorúan szabályozott verselés és főleg a zene, ahol a pythagoreusok

hatására a VI. század végétől már bizonyosan számolhatunk elméleti általánosítással is. Annak, hogy a prózát is tanították volna, semmi nyoma.

Az V. század közepén fontos változások következtek be. Megindult az ún. újdithyrambos költőinek zenei reformja: a zenei kifejezés világának kitágítása, újszerű zenei és ritmikai megoldások alkalmazása, a hangzás jelentőségének növekedése – az értelem rovására. Közmondásos fordulat lett: érthetlenebb, mint egy dithyrambos. Ugyancsak a század közepétől válik általánossá a filozófiában és a tudományban a vers helyett – így utóljára Parmenidés és Empedoklés – a próza.

Ez is a keleti görögösből indult el, ahol már a milétosziak prózában fejezték ki gondolataikat –, igaz, valószínűleg aligha hosszú szövegekben –, de Hérakleitos már hosszabban, bár sokszor talán aforisztikus formában, mindenesetre művészileg magas fokon. Stílusára – az ellentétek egységét tételező gondolkodásának megfelelően – elsősorban az ellentétes párhuzamosság és a chiasztikus szórend jellemző, ritkábban a homoioteleuton és az alliteráció. Az ugyancsak keletről induló Anaxagoras stílusa nem ily jellegzetes, de az ellentéteség a mondat szerkesztésben nála is megjelenik, mint ahogy megjelenik az alliteráció; a homoioteleuton ritka. A nyugati görögösből az eleata Zénón és Melissos, valamint a pythagoreus Philolaos az elsők, akik prózában filozofálnak, és legalább annyi szövegemlékük van, hogy stílusukról valamit mondhatunk. Az ő stílusukra is jellemző az ellentéteség, de nem egymás mellé állított kijelentések formájában, hanem az indirekt bizonyítási eljárásnak megfelelően feltételelességekbe ágyazottan: feltételes állítás, amely ellentmondáshoz vezet, tehát nem lehet igaz.

Az eleata filozófiának az a tétele, hogy az igazság ismérve az ellentmondás-mentesség – e kérdéskörrel kapcsolatban Szabó Árpád kutatásaira utalok –, jelentette az V. századi gondolkodás egyik nagy problémáját, hiszen maguk az eleaták mutatták ki, hogy fogalmainkban ellentmondások rejlenek. Az ebből adódó egyik következtetés volt a szofisztikáé.

Prótagoras szerint „minden dologról két, egymással ellentétes beszéd (kijelentés) van”. Melyik az igaz? „*Minden dolog mértéke az ember; a létezőknek, hogy vannak, a nem létezőknek, hogy nincsenek.*” Eleata felfogás szerint a létező (*to on*) a való, vagyis az igaz. Prótagoras tétele tehát azt mondja: az ember dönti el, hogy mi a való (igaz), s mi nem az. Ez – kimondatlanul – azt jelenti, hogy az ellentmondás mindkét eleme elfogadatik, mint ami igaz lehet.

Ebben az esetben az ember állandóan a vita, az *agón* helyzetében van, bizonyítania és cáfolnia kell, s a bizonyítás nem lehet az ellentmondás-mentesség kimutatása, hiszen mindenről két egymással ellentétes állítás lehetséges, hanem csak a másik meggyőzése arról, hogy azt tartsa igaznak, amit a beszélő igaznak tart. Mivel pedig a dolgok változóban vannak – itt Hérakleitosnak és az eleatáknak a fogalmaink ellentmondásos voltáról vallott nézete ellenkező irányból, egyformán hathatott –, a meggyőzésnek az adott helyzetet, a *kairoszt*, az „alkalmat” is tekintetbe kellett vennie: mi igaz az adott helyzetben. A bizonyítás és cáfolat szavakkal történik, s így vált a szofisták számára döntő jelentőségűvé a beszéd. Ez vezetett a beszéddel, a nyelvel való különféle vizsgálódásokhoz is, a nyelvtani vizsgálatokhoz Prótagorasnál, a színónimikához Prodikosnál.

A kimondott szó hatalmával, hatásával az emberek persze korábban is tisztában voltak, akár a varázsigék, ráolvasások, akár a költészet esetében. Nagy hatású szónokaik is voltak. Amiért azonban a rétorikát mint szakismeretet, *technét* mégis az V. század közepétől, a szofisztikától kell eredeztetnünk, az az ismeretelméleti megalapozottság. Ez a megalapozás, mint látható, Prótagorassal kezdődik, de Gorgias vitte – az eleata lo-

gikán iskolázottan – következetesen végig. Akár Platón találta ki a *rhétoriké* (ti. *techné*) műszót, akár csak alkalmazott egy ismert műszót Gorgias tevékenységére, igaza volt.

Gorgias ti. ismeretes módon azt állította, hogy egyáltalában nincs abszolút ellentmondásmentes állítás, s az igazság, ha van, nem megismerhető. Ennélfogva csak vélekedéseink (*doxa*) lehetnek, melyek bizonytalanok és ingadozók, de amelyeken túl nem lehet jutni, csak az egyik *doxa* helyett a másikat elfogadni, mert az valószínűbb, pontosabban: a hallgatók logikai vagy más úton rávehető, hogy azt valószínűbbnek lássák. A vélekedést ugyanis rábeszéléssel lehet befolyásolni. Nem mintha a beszéd ki tudná fejezni, „világossá tudná tenni” a valóságot, hiszen nem a valóságot közöljük, hanem csak egy beszédet, mely a valósággal nem összemérhető, önálló létező, hanem azért, mert „a beszéd hatalmas úr, mely parányi testtel – látni sem lehet azt – isteni dolgokat visz mégis végbe, mert képes félelmet szüntetni, fájdalmat elvenni, örömet szerezni, részvétet fokozni... Úgy gondolom, s állítom is, hogy az egész költészet nem más, mint versmértékkel bíró beszéd, melynek hallgatóit megszállja a rettegő borzadás, könnyező részvétel, bánatos vágyódás, s idegen esetek, idegen emberek jósorsát, balsorsát mint valami saját élményét éli át a lélek. Mert a szavak folytán istennel eltelő varázsének a gyönyörök elárasztói s a könnyek felszárasztói lesznek. Ha ugyanis az ének varázsa a lélek vélekedésével egyesül, varázserejével megbűvöli és meggyőzi és elváltoztatja azt. A varázslásnak és megbabonázásnak kettős művészete van kitalálva, s ezek a léleknek megtévesztései s vélekedés rászedései”.

A beszéd tehát varázsének, mondja Gorgias, *epódos*, ráéneklés, nemcsak, sőt talán főképpen nem az értelemre, hanem az érzelemre ható inkantáció. De nem csupán funkcióját tekintve az. Kötött beszéd ez is, az archaikus költészetben ritkán, a prózában, mint arról szó volt, gyakrabban sűrűsödő, de varázsmondásokban, kultikus szövegekben gyakori sajátságok térnek itt vissza: a párhuzam és ellentét, az ellentét és homoioteleuton, az egyenlő hosszúság felé tartó kólonok (idő!), amelyek úgy hatnak a lélekre, mint a varázslás, s azt rabul ejtve a kábulat gyönyörűségében magukkal ragadják, ahová akarják; úgy hatnak, mint a zene, melyben ekkor hasonló törekvések mutatkoznak. Gorgias nyelve is emlékeztet az újdithyrambos költőinek nyelvezetére, hol a ritmus, hol a hangzás csak a fontos, még ha esetleg az értelem károsul egy kicsit, akkor is.

Ez nem jelenti azt, hogy az ismeretelméleti megalapozás mindjárt elméletileg is teljes rendszer kialakulását hozta volna magával. Nem egy vonatkozásban a régi gyakorlat érvényesült, de megindult a rétorika rendszerének kidolgozása is. Prótagoras is, Gorgias is tanított, mindkettő úgy, mint hajdan az énekmondók: mintabeszédeket tanultattak meg. A nyugati görögországban azonban, ahonnan Gorgias is indult, Korax és Teisias tanította a beszéd tagolását általában is, és bár aligha jutottak túl azon, hogy bevezetés (*prooimion*), vita (*agón*: itt térhettek ki – mert kitértek – olyan kérdésekre, mint a valószínűség), végül a befejezés, ez már elvonatkoztató általánosítás volt. Hamarosan az egyes szónoklatrészek vagy elemek megnevezésének bonyolult rendszere alakult ki, melynek egy részét Platón nem is mulasztja el – nem minden ironia nélkül – felsorolni. Ami a stílust illeti, Prótagoras is felhívta a figyelmet olyasmikre, mint a szóismétlés, képes beszéd, szentenciózus beszéd, Gorgias pedig, alkalmasint az „alkalom”, a *kairos* gondolatából kiindulva, az „illősségre” (*prepon*), arra, hogy milyen szó, stílus illik a beszélőhöz, a tárgyhoz és a helyzethez. (Ez azután az irodalmi művek megítélésében később is nagy szerepet fog játszani.)

A beszédhelyzet, a *kairos* azonban egyéb kérdéseket is felvetett, éppen a tanítással kapcsolatban. A szónoklás természetétől fogva szóbeli műfaj, s az *agón* helyzet nem egészen számítható ki előre: nem lehet pontosan előre tudni, hogy az ellenfél hogyan

érvel, illetve hogy a beszélő érveire hogyan vág vissza. Alkidamas szerint ezért a tanításnak arra kell irányulnia, hogy rögtönző szónokot képezzen, aki beszédének csak a vázlatát dolgozza ki előre, a megfogalmazást pedig a közlési helyzetben, annak kívánalmái szerint végzi el – hasonlóan az orális énekmondóhoz. És mint ahogy az énekmondó is támaszkodhatik megtanult hagyományos elemekre, a szónoknak is rendelkezésre állnak hasonló „előre gyártott” elemek, mint a *koimos toposok*, általános fejtegetések, amelyeket aztán egyes meghatározott esetekre lehetett alkalmazni. A beszédkezeteknek pedig, amit a rétorikában éppúgy *prooimion*nak hívtak, mint a költészetben, egy egész gyűjteménye maradt fenn.

Volt azonban egy másik hatótényező is. Gorgias után újfajta stílusigények kezdtek kialakulni. A beszédet, hogy a rafinált stílusigényeknek megfeleljen, megfelelően hangozzék, minden szó a helyén legyen, a beszédet *pontosan* ki kellett dolgozni. Ez is volt a műszo: *akribés*, azaz pontos stílus. Ehhez az írás nélkülözhetetlen volt. Nem is minden beszédhelyzet volt kiszámíthatatlan: az ünnepi alkalmakkor elmondott beszédéké bizonyosan nem, de többnyire a politikai beszédéké sem. Ezért voltak, akik, mint Isokratés, Alkidamasszal szemben a beszédék írását és megtanulását szorgalmazták és gyakorolták. Ez hatott a perbeszédekkel szemben támasztott igényekre is.

Az V. század nagy szónokai még nem írták le beszédeiket. A mintabeszédeket már le kellett írni, hiszen tananyagok voltak. A perbeszédék írása foglalkozássá lett: a szónokok mások számára írtak beszédeket. Ezeket nem lehetett, legalábbis eleinte, túlcifrázni, ha nem maga a szónok mondta el. Innen Lysias beszédeinek egyszerű eleganciája. Valószínűleg Lysias is tudott volna gorgiaszi stílusban írni, de a *kairos*, a beszédhelyzet és a *prepon*, az illőség mást kívánt. Gorgiasnak a nyelv kínálta lehetőségekben való tobzódásán már tanítványai is mosolyogtak egy kicsit, de mérsékelt formában utánozták, s nemcsak megírták beszédeiket, hanem ki is adták. Isokratés pedig, aki hangjának gyengesége miatt beszédeket nem is mondott, csak beszéd formájú politikai röpiratokat írt. A szónoklásban szinte a szemünk előtt megy végbe az átmenet a szóbeliségről az írásbeliségre, a rögtönző, agónisztikus vitastílusról a kidolgozott, grafikus, írott stílusra, ahogy Aristotelés a két szélső pontot meghatározza.

Az írásművek míves kidolgozása azonban nemcsak az alkotók akaratának, hanem a befogadók igényeinek következtében is növekedett. A IV. század folyamán mind szélesebb körben terjedt a rétorikai műveltség, s kialakult az a művelt közönség, mely értette, élvezte és el is várta a rétorika műfogásainak alkalmazását. Ezt az írásbeliség terjedése, jelentőségének növekedése lehetővé, de mint arról mindjárt szó lesz, szükségessé is tette. A rétorika mint szakma, *techné* művelői is mind alaposabban tudatosították a beszéd kínálta hatáslehetőségeket – így például Thrasymachos a mondatvégződés ritmizálását és a körmondatos szerkesztést – Theophrastos pedig nemcsak a stíluserevényeket fogalmazta meg, hanem a szavak és hangok szépségéről is beszél.

Figyelemre méltó ebben az összefüggésben, hogy a „pontos”, az „írott” stílust mind Alkidamas, mind Isokratés, a két nagy ellenlábás a *poiétés*hez és a *poiésis*hez illőnek mondja. Az előbbi elítélőleg, mert szerinte ez nem illik a szónokhoz, az utóbbi megállapítólag, az emberek úgy hallgatják az írott szövegeket, mint *poiémákat*. És bár tudjuk, hogy e szavak eredetileg csinálót, csinálást, csinálmányt jelentettek, s e jelentésüket megtartották a IV. században, sőt később is, Alkidamas is, Isokratés is tudta, hogy költésről van szó, költeményről, amit kidolgoznak, mint a tragédiát. A próza felnőtt a költészet mellé, maga is „költemény” lett, művészi próza, ugyanúgy kötött beszéd, mint a vers, csak kötöttségei rejtettebbek. Gorgias jól látta: költészet és műpróza közt csak a versmérték a különbség.

A költészet a IV. században mintha el is halkulna. A samosi Choirilos az V. század második felében az epikus költészetet történeti epika formájában akarta megújítani, a kolophóni Antimachos a mitológikus eposzt már filológiai tudással írt újmódi eposz formájában, sőt elbeszélő elégiaciklust is írt, s költeményeinek kritikusi mellett csodálói is akadtak, de egyik kísérlet sem aratott átütő sikert, bár mindkettőjük tevékenysége már a hellénisztikus költészetet készítette elő: Choirilosé a hellénisztikus paneirikus epikát, Antimachosé Apollónios Rhodios és Kallimachost. Egyáltalán: mint ha a IV. század egész költészete valami nagy előkészület lett volna. Tömerdek komédiát mutattak be, bizonyára sikere is volt egy részüknek, de alig néhány szerző akadt, akit később, legalább még egy darabig emlegettek. Nem, ez a század a próza százada, a nagy szónokok, a nagy filozófusok és ha nem is a legnagyobb, de nem is jelentéktelen történetírók százada, akik közül egy sem tudta kivonni magát a tudatos szóművészet, a rétorika hatása alól, akkor sem, ha elvileg szembezállt vele.

Aztán – 322-ben meghal Démostenés, és meghal Aristotelés, egy évben és nem is véletlenül így, s véletlenül a következő évben viszi színre első darabját egy fiatal költő, az újkomédia legnagyobb alakja, Menandros. És véletlenül, bár itt pontos évszámot nem tudunk, ekkor, a IV. század utolsó negyedében kezdett működni az a költő, akivel az a fajta költészet kezdődött, melyet alexandriainak szokás nevezni: Philétas. Ennek az új költészetnek egyebek közt éppen az volt az egyik jellemzője, hogy a rétorika, a műpróza kidolgozta művészi eszközöket a költészetben is tudatosan és következetesen alkalmazta.

Érthetően. Már Isokratés észrevette, hogy ha a közlő közvetlen kapcsolatban van a befogadóval, a szöveghez járul a közlő személyisége, hangsúlyai, arckifejezése, mozgulatai. A hellénisztikus korban azonban a könyv mint közlési forma általánossá vált, s a közlő és a befogadó közé iktatódott. A közlőnek tehát, akár költő volt, akár prózaíró, úgy kellett szövegét kidolgoznia, hogy az a rétorikai szóművészetben jártas és ennek megfelelően azt igénylő közönség előtt a nyelven túli eszközök nélkül is megállja a helyét, „magáért beszéljen”.

Ez most már nemcsak a szóalakzatok, ritmikus mondatvégződéses vagy tropusok használatát jelentette, hanem a szöveg egészének jó hangzását, *euphoniáját* is. Egyes elméletírók most már, mint előttük Isokratés vagy Alkidamas, prózai szövegekről is mint *poiémákról*, szerzőjükről pedig, lett légyen az Démostenés, Xenophón vagy Hérodotos, *poiétésekről* beszéltek.

Azt, hogy vannak szép hangok, szép szavak, már Theophrastos vallotta. A hellénisztikus irodalomtudomány azonban, különösen Pausimachos és a halikarnassosi Dionysios, ezt a gondolatot módszeresen is kidolgozta, megalapozva ezzel a hangszimbolika elméletét. A szöveg szépsége és édessége – mind a költészet, mind a próza esetében – a hangzástól, ez pedig a hangoktól és a belőlük épülő szótagoktól, szavaktól és a szavak összerakásától, a *synthesis onomatón*tól függ. Az értelem, a „tartalom” ebből a szempontból némelyek szerint már bevallottan is mellékes. Ez volt a gorgiaszi rétorikából adódó egyik lehetséges következtetés.

Ebből a szempontból, vagyis a szépség és édesség, a gyönyörűség szempontjából. Ez nem jelentette feltétlenül az értelem teljes tagadását, de egy fontos megkülönböztetést igen. Az értelem „közös”, az nemcsak a *poiémában* jelenik meg, hanem máshol is, máskor is, az nem a *poiétés*, egy bizonyos *poiétés* sajátja, nem egyedül rá jellemző. Ez a *poiésis*, akár Homéros, akár Démostenés alkotása, olyan szavakat használ, mint más,

olyan gondolatokat fejez ki, mint más, ezek közösek, de ahogy az alkotó a szavakat kiválogatta, összefűzte, ahogy a hangzást megformálta, az csak az övé. „*A poiétések dolga nem az, hogy azt mondják, amit még senki, hanem hogy úgy szóljanak, ahogy senki a nem poiétések közül*” – ahogy Andromenidés fogalmazza. Műpróza és vers tehát csak a hangzás művészi megformáltsága szempontjából vehető egy kalap alá, de például az igazsághoz való viszonyuk szempontjából nem. Általános felfogás szerint a prózának igaznak kell lennie, a versnek nem. Pausimachos volt csak az, aki a próza esetében sem tartotta szükségesnek, hogy igaz legyen.

Nem mindenki ment el ilyen messzire. A parioni Neoptolemos, tudjuk, a hasznoságot (a tartalmat) éppoly fontosnak tartotta, mint a gyönyörködtetést (a hangzást), s tudjuk, hogy ebben Horatius is, a római költészet egésze is többé-kevésbé követte. De azt is tudjuk, hogy Horatius is, a római költészet egésze is részint a hellénisztikus költészettől, részint a hellénisztikus irodalomtudománytól – már akár közvetlenül, akár Philodémoson keresztül – ezt a rétorikolákban kicsiszolt stíluseszményt tanulta, ezt követte, s ezt hagyományozta tovább a változatlan rétorikai kézikönyvekből és változatlan módszerrel tanuló középkornak és tovább, egészen az *original genius*, a zseni kultuszáig. Ez azonban – hogy egy formulává lett fordulattal fejezzem be – már egy másik történet.

Horváth Andor

„ÜDVÖT HOZOK ÉS GYŐZELMET HELLÁSZNAK”

Euripidész: „Íphigeneia Auliszban”¹

„...*hallgat a tenger*”

A Trójába tartó görög hajóhad Auliszba érkezik. Útját azonban nem tudja folytatni, mert szélcsend van. Kalkhász, a jós közli a görög vezérekkel, hogy kedvező szél csak akkor támad, ha Agamemnón feláldozza Artemisz istennő oltárán leányát, Íphigeneiát.

A tragédia kétharmad része arról szól, hogyan vergődik, csapong, tétovázik Agamemnón és vele együtt öccse, Meneláosz is e kényszer szorításában. Utóbb csatlakozik hozzájuk a feleség és anya, Klütaimnésztra, valamint a kiszemelt áldozat, Íphigeneia és a színleg neki szánt férj, Akhilleusz is. Mindnyájuk számára az a tét, hogy meg lehet-e menteni a lányt, elkerülhető-e feláldozása Artemisz oltárán. Gyöttrődésüknek a mű utolsó részében maga Íphigeneia vet véget, aki bejelenti: vállalja a halált. Amikor azonban lesújt nyakára a kard, a jelenlévők legnagyobb ámulatára nem ő fekszik holtan a földön, hanem egy szarvas teteme táruul a szemek elé. A lány eltűnt, a görögök pedig csodát emlegetnek.

¹ Fordította Devecseri Gábor.

Agamemnón szemünk láttára háromszor változtat nézetein. A tragédia első jelenetében közli a szolgálával: igaz ugyan, hogy korábban azt üzente feleségének, hajózzon Íphigeneiával Auliszba, mert a lányt férjhez adják Akhilleuszhoz, most azonban meggondolta magát, és új üzenete úgy szól, ne jöjjenek. Elhatározása mellett kitart Meneláossal szemben is, aki tudomást szerez erről a második üzenetről. De amikor Íphigeneiával együtt Klütaimnésztra a táborba érkezik, és értesül róla, mi vár lányukra, Agamemnón újra úgy viselkedik, mint aki kész feláldozni őt.

Meneláosz előbb keményen, sőt durván szembeszáll a meghátráló Agamemnónnal. Nemsokára azonban ő maga is változtat álláspontján, és azt hangoztatja, hogy a lányt meg kell védelmezni.

Akhilleusz helyzete összetettebb. A történések nélküle zajlanak mindaddig, amíg véletlenül nem találkozik a táborba érkezett Klütaimnésztrával. Tőle értesül arról – ami nem igaz –, hogy ő Íphigeneia jövődöbéli férje, és vele egyidejűleg tudja meg azt is, valójában mit készül tenni lányával a fővezér. Elsősorban sértettnek érzi magát, amiért Agamemnón visszaélt a nevével, de rögtön állást is foglal Íphigeneia mellett, és megfogadja, hogy megakadályozza halálát. Később azonban azzal a hírrel tér vissza, hogy a görögök készek őt magát is megölni, ha nem engedi feláldozni Íphigeneiát. Neki tehát nem a nézete változik meg, hanem a pozíciója. Számára is váratlanul kiderül: olyan erős a lány halálát követelő görög közakarát, hogy lehetetlen sikeresen szembeszállni vele.

E tény láttán változtat viselkedésén Íphigeneia is. Korábban úgy könyörgött életéért, mint aki hisz benne, hogy meglágyítja apja szívét, és így elkerüli a halált. Amikor megérti, hogy a döntés valójában nem is az apján múlik, mintha kicserélték volna, maga szólaltatja meg azokat az érveket, amelyek halálát indokolják.

„...ültünk veszteg, nem volt jó szelünk”

Miért kell Íphigeneiának meghalnia? A mű elején Agamemnón így számol be erről az Öreg szolgának:

*„S hogy összegyűlt és egybeállt a hadsereg,
Auliszban ültünk veszteg, nem volt jó szelünk.
Kalkhász, a látnok, inti a megszorultakat,
hogy Íphigeneiát, az én nemzetem lányomat,
áldozzák Artemisznak föl, aki itt lakik –
s lesz jó hajózás, rombadöntik Íliont,
ha ezt teszik; s ha nem, nem érnek célt soha.”*
(87–93.)

Meneláosz viszont, amikor a korábbi elhatározását megmászító Agamemnónnal vitázik, azt emeli ki, hogy a fővezér mekkora készséget mutatott, mennyire könnyedén állt rá, hogy a jóslat követelményének megfeleljen:

*„S hogy Kalkhász kimondta, áldozd oltáron fel a lányodat
Artemisznak, s lesz hajózás – mennyire felvidult szived,
mily készséggel ígérted meg; s önként küldtél hírnököt,
azt ne mondd, hogy kényszerítve, asszonyodhoz: küldje ki
hozzánk lányod, mert Akhilleusz – ez volt az ürügy – elveszi.”*
(358–362.)

Ami az egyik pillanatban Agamemnón előadása szerint az istennő parancsa, el nem hárítható kényszer, az Meneláosz értelmezésében legközelebb úgy jelenik meg, mint a fővezér becsvágának következménye. De a két vezérnek ezek a mondatai, noha más-más összefüggések között, ugyanazt az állítást ismétlik: Íphigeneiának meg kell halnia.

Ezzel az állítással szemben rendre három elutasítás fogalmazódik meg.

Klütaimnésztra azt veti férje szemére, hogy elsiette a dolgot, nem kellett volna az istennő parancsát rögtön lányukra vonatkoztatnia:

*„De jog szerint ezt kellett volna mondanod:
»Phrüg földre vágytok szállni, hellén harcosok?
Sors döntse el hát, kinek haljon gyermeke.«
Méltányos így lett volna ez, nem hogy magad
kináld nekik levágatásra lányodat.”*

(1196–1200.)

Más szóval Klütaimnésztra nem azt vitatja, fel kell-e áldozni valakit, csupán az eljárást kifogásolja, Agamemnón elhamarkodott döntését Íphigeneia feláldozására.

Akhilleusz mindenekelőtt azért érzi becsapottnak magát, mert a fővezér az ő megkérdése nélkül hitette el Klütaimnésztrával, hogy leányát feleségül veszi. De különös módon így folytatja: abból, hogy a nevében házasságot ígértek neki, nem az következik, hogy ő megvédelmezi Íphigeneiát. Ebben az esetben őt illeti meg a jog, hogy sorsáról döntsön, akár úgy is, ha nincs más választás, hogy fel kell áldozni:

*„de sértve sértett engem Agamemnón király;
nevem miért nem tőlem kérte kölcsön ő
csalétkül a lánynak? Klütaimnésztra énnekem
ideadta volna, mint vejének, szívesen.
S én² adtam volna a hadnak, ha csak így jutunk
el Ílionba: nem tagadtam volna meg,
hogy ügyük segítsen, együtt szálltunk harcra ki.”*

(961–967.)

Álláspontja azonban rövidesen változik, és bejelenti, hogy minden eszközzel útját állja Íphigeneia feláldozásának.

Korábban ugyanígy, magát az áldozat szükségességét tagadta előbb Agamemnón, majd Meneláosz is.

Az első jelenetben Agamemnón elmeséli a korábban történeteket, majd hozzáteszi:

*„De látva már,
mily rossz ez, újra írtam, s jóvátettem itt
ez új levélben, mit homályos éjszaka
feloldtam s összefűztem, mint láthattad, agg.”*

(107–110.)

² Kiemelés az eredetiben. – H. A.

Meneláossal folytatott vitájában élesebben fogalmaz: nem egyszerűen visszavonja korábbi döntését, hanem még a gondolatát is elveti annak, hogy leányát fel kellene áldozni:

*„Én a gyermekem megölni nem fogom: törvénytelen
nem segítek téged abban, hogy rossz nődért bosszút állj,
s engem olvasszanak könnyel éjszakák s nappalok,
mert nemzetem sarjam ellen azt teszem, mi jogtalan.”*
(396–399.)

Szavai magát az áldozati halál jogosságát tagadják: Agamemnón kétségbe vonja, hogy a trójai háború ügye emberáldozatot követelhet.

Meneláosz ezzel a nézettel azonosul, amikor második dialógusuk során ő is feladja korábbi keménységét, és szinte önmegtagadó módon letesz nemcsak unokahúga feláldozásáról, hanem arról is, aminek abból következnie kell, a trójaiak fölötti győzelemről és felesége visszaszerzéséről:

*„Mikor szemedből hullni láttam könnyedet,
megszántalak, s könnyeztem én is válaszul,
s előbbi szómtól íme visszalépek én,
nem ellenséged: ott állok már, hol te is;
s hogy meg ne öld a lányod, arra intelek;
ne az én javam nézd. Mert jogos sosem lehet,
hogy míg te nyögsz, a sorsom édesebb legyen...”*
(477–483.)

„...mi nékem balsors, Hellásznak teher”

Miért kell ezek után Íphigeneiának mégis vállalnia a halált? Miért éppen akkor hozza meg ezt a döntést, amikor a szereplőkről rendre kiderül, hogy meg akarják menteni az életét, vagy készek őt egyenesen fegyverrel megvédelmezni?

A *sorsdöntő* fordulat pillanata: Akhilleusz azzal a hírrel érkezik, hogy a tábor követeli Íphigeneia halálát, s ő nemcsak megállítani nem tudja a harcosokat, de maga is életveszélybe kerül, ha ezzel próbálkozik. Mégsem tesz le arról, mondja, hogy megküzdjön velük, és menteni próbálja Íphigeneia életét – ám Íphigeneia ekkor Akhilleusz beszámolója hallatán váratlanul bejelenti, hogy vállalja a halált:

*„Hallgassatok rám, anyám:
hitvesedre haragudnod, látom én, hogy hasztalan;
azt, mi ügyis győzhetetlen, már legyőzniünk nem lehet.”*
(1368–1370.)

Mit árul el ez a fordulat, és mennyire változtat a történet eddigi perspektíváján? Íphigeneia választása két tekintetben helyezi új megvilágításba a történeteket. Először azt illetően módosítja a nézőpontot, hogy ki dönti el, legyen-e emberáldozat. Másodsorú új választ kínál arra a kérdésre is, miért kell Íphigeneiának meghalnia.

Kezdjük ez utóbbival. A mű első felében Agamemnón és Meneláosz vitája két hadvezér szópárbaja ugyan, de viselkedésükben és szavaikban túlteng a személyes érin-

tettség. Agamemnón csapongó kedélye nem annyira egy hadsereg fővezérére, mint inkább gyötrődő apára vall. A jóslat tudomásulvétele után előbb megtagadja, hogy kövesse annak szavát („*táborunk feloszlatom, / mert lányomat megölni nem hagyom soha*”) (95–96.), majd enged testvére rábeszélésének, és az ismert ürüggyel a táborba hívhatja feleségét és leányát. Amikor ezt a döntését visszavonja, Meneláosz kifejezetten személyében támadja: arról beszél, hogy ő akart mindenáron „*hadunk vezére*” (337.) lenni, ő szenvedett legjobban amiatt, hogy a sereg Auliszban vesztegel, s Kalkhász jóslatát hallva „*felvidult szíve*”, és „*önként küld(ött)*” lányáért hírnököt (359–360.). E szóváltásban a hadművelet kimenetele, a trójai háború sikere olyan színben tűnik fel, mint ami a vezérek ügye, amolyan családi vállalkozás: dühében Agamemnón durva szavakkal veti testvére szemére, hogy csak saját magát okolhatja, ha nem tudott vigyázni feleségére („*Mit áhítsz? Tiszta nászágy kellene? / Én nem adhatom neked: volt! Bánni nem tudtál vele*”) (382–383.), később pedig a jobb belátásra tért Meneláosz maga is úgy beszél viszállyukról, mint aminek a családban kell eldőlnie, s ha minden rájuk szabadult rossz kútfeje az elrabolt feleség, inkább róla mond le, semmint elvesztse édestestvérét:

„*Mit is kívánok? Hát más nőt nem kaphatok
kedvem szerint, ha házasodni hajt a vágy?
Fivért vesztsek el, kit éppen nem szabad,
s Helenét kapjam helyette, hitványt jó helyett?*”
(485–488.)

Amikor Akhilleusz hírül adja a tábor megváltozott közhangulatát, az annak jele, hogy immár a katonák követelik Íphigeneia halálát, és akaratuknak senki sem állhat ellen. A kényszerítő akarat forrásának ez az elmozdulása annyit tesz, hogy a vezérek helyett ebben a főbenjáró kérdésben most már a harcosok döntenek. De fenntartható-e még ezek után a drámai történet kezdeti axiómája, mármint az istennőtől származó jóslat, amely Íphigeneia feláldozását parancsolja?

A magát feláldozni kész Íphigeneia látszólag a tábor túlerejének és kényszerének enged. Beszédéből azonban nem az erőszak előtti meghajlás csendül ki, szavai szabad elhatározást sugallnak, és a haza iránti felelősség érzése diktálja őket:

„*Most a nagy Hellász egészen csak reám néz: rajtam áll,
útrakelnek-é hajóink, porbahull-e Phrügia,
és hogy asszonyainkat eztán barbár ne rabolja el,
boldog hellén otthonunkból, ha egyszer már meglakolt
szégyenért Helenének, akit Parisz elrabolt.*”
(1378–1382.)

Íphigeneia vállalja sorsát, alárendeli személyét a görögség ügyének, de az önfeláldozásban egyúttal a jövődő hírnév és megdicsőülés biztosítékát is látja:

„*Ezt, ha meghalok, kivívom mind – s ezért a hírnevem,
mint azé, ki megmentette Hellászt, boldog s nagy marad.*”
(1383–1384.)

Emlegeti ugyan az istennő parancsát („*És ha Artemisz kívánja áldozatnak testemet, / én, halandó lány, az istennőnek álljak ellene?*”) (1395–1396.), ám elhatározását egyértelműen politikai gesztusként indokolja, amelynek mozgatója a görög öntudat, a görög szabadság és a görög nagyság:

*„Hellén hazámnak áldozom fel testemet.
Öljetek meg, s Trója vesszen. Ez lesz majd emlékjelem
hosszan-élő, és a nászom, sarjadékom, hírnevem.
Hellén légyen úr a barbár fölött, nem hellén fölött
a barbár; anyám: mivelhogy szolganép az, s ez szabad.”*
(1397–1401.)

A sorsdöntő fordulat órájában átfogalmazódik a görögök Trója elleni háborújának célja. Az, ami a hitvesi becsületében sértett király bosszúhadjáratainak indult, átváltozik a civilizált görögség harcává a barbárok ellen. Ez az átminősülés Íphigeneia műve: önfeláldozásra szántan tulajdon ártatlanságával szenteli meg a most már – feltehetően – akadálytalan hadjáratot.

A módosult perspektívában mozgásba lendül Artemisz istennő alakja is.

„...egész Hellaszé vagyok!”

Ő üzent a látnokon keresztül: ahhoz, hogy a hajóhad folytassa útját, Íphigeneiának meg kell halnia. Kalkhász a tragédia néma szereplője: egyszer sem szólal meg közvetlenül a drámai történet folyamán. Holott két ízben is fontos szereplő. Ő közvetíti az áldozatra vonatkozó parancsot a mű elején. És ő vezeti az áldozati oltárhoz Íphigeneiát a mű befejező részében, ő az, aki lesújt rá kardjával, hogy végbemenjen az áldozat művelete. Ami ezután történik, arra emberi ésszel nincs magyarázat, ezért a tragédia is így nevezi: csoda. A földön egy szarvas teteme fekszik: az önfeláldozó szűz nem halt meg, hanem nyomtalanul eltűnt.

Ha Artemisz megmentette Íphigeneia életét, az azt jelenti, hogy nem kívánta a halálát. Ez a feltevés két irányban gondolható tovább. Noha üzenete úgy szólt, hogy a lányt fel kell áldozni, ő eleve tudta, hogy Íphigeneiára végül nem vár halál. De az is lehet, hogy az istennő nem üzent semmit. Kalkhász jóslata a görög vezérek titkos akaratát fejezte ki: bármely áldozatra hajlandók azért, hogy a hajóhad folytathassa útját. Sem Agamemnón, sem Meneláosz nem tartja túl nagy árnak még Íphigeneia feláldozását sem e cél érdekében. Agamemnón és Meneláosz egymásra szórt szidalmi azt leplezik le, hogy ez az akarat éppoly titkos, amilyen szennyes: ki-ki fel is fedezi ezt a *másikban*, de nem saját magában. Ám mert titkos és szennyes, egyúttal büntudattól is terhes ez az akarat, ezért mindkét vezér visszavonja a józanság percében, amikor önmagába lát. Tétovázásuk és csapongásuk nagy erővel irányítja a figyelmet arra a kérdésre: Megér-e a háború sikere bármekkora áldozatot?

A hadba vonuló katonák válasza kategorikus igen. Íphigeneiának meg kell halnia, ha egyszer útjuk folytatásának ez a feltétele.

Íphigeneia válasza racionalizálja az áldozatosságot: a vállalt sorsnak értelme van, ha elfogadott célnak rendelik alá. Szabad választásában elkülönül egymástól kényszer és erőszak: áldozatát a kényszerűség körülményei indokolják, de ő nem erőszak hatására, nem tehetetlenül és kiszolgáltatottan vállalja magára. Így lesz áldozata egyszerre halál és élet, elmúlás és megdicsőülés: „*nászom, sarjadékom, hírnevem.*” (1399.)

Ha a történések legfőbb irányítója mégis Artemisz, akkor válasza: igazolás és visszavonás. A nézőkhöz hasonlóan Íphigeneia is azt gondolja, hogy az istennő parancsára kell meghalnia („*És ha Artemisz kívánja áldozatnak testemet*”) (1395.), ám végül mindenkinek be kell látnia, hogy szintén az istennő akaratából *nem* lett osztláyrésze a halál. Artemisz beéri az áldozat vállalásával, nem akarja az áldozatra kiszemelt tényleges halálát. Az üzenet értelme kettős. Egyfelől benne foglaltatik a háború követelte áldozat igénye. Aki háborút akar, annak a vele járó áldozatot is akarnia kell. Másrészt hangot kap benne a figyelmeztetés is: az áldozatvállalás nem lehet határtalan. Az ártatlan szüzet *nem kell* a háború oltárán feláldozni.

Íphigeneia áldozatra ítéltetése a legteljesebben ésszerűtlen és értelmetlen. Az emberek haboznak ugyan ekként elfogadni, de végső soron vállalják. Ez történik akkor, ha az emberek csak arra vannak tekintettel, hogy a háború külön világ, sikeréhez bizonyos feltételeknek akkor is teljesülniük kell, ha azok rendes körülmények között elfogadhatatlanok.

Íphigeneia megmenekülése emberi ésszel már-már felfoghatatlan. Ez az irracionális viszont arra mutat rá, hogy az emberek nem téveszthetik szem elől: nem a világ van a háborúban, hanem a háború a világban. Amikor az emberek kimozdulnak a békeidők rendjéből, óhatatlanul eltérő kényszerűségeknek rendelik alá életüket, de ezzel még nem töröltetett el az értékek korábbi rendje. Mondhatják ugyan, hogy istentől származó parancsot teljesítenek egy szűz feláldozásával, de az istennő *nem* igazolja ezt a meggyőződésüket. A görög világba nem fér bele a szűz halála. Nem azért, mert a hadra kelt sereg nem tudná feláldozni, hanem azért, mert a görögök istenei ezt *nem* engedik meg.

Az istennő és a szűz párosa mintegy magasabb nézőpontból reflektál a háború mi-benlétére. A két vezér is utal futólag arra, hogy a háború indítéka a görögök becsületének helyreállítása. Összefüggően azonban Íphigeneia fogalmazza meg, hogy a háború nem indulatok diktálta bosszúhadjárat, hanem a görög értékvilág védelmezése és diadalra juttatása. Ám ez az értékvilág *nem* kíván és *nem* tűr bármilyen erőszakot és bármilyen áldozatot. Akhilleusznak *nem* kell érette meghalnia, mondja Íphigeneia, „*Mert egyetlen férfi méltóbb élni, mint nő tízezer*” (1394.). Ha ez az állítás igaz, nemcsak azt szólaltatja meg, mennyire viszonylagos az ő életáldozatának értéke, hanem azt is, hogy a férfiak halála mennyire *nem* magától értetődő következménye a háborúnak. Arról beszél ez a mondat: ha az ő élete ennyire keveset ér, hogyan kezdődhetne úgy ez a háború, hogy Akhilleuszt, aki az ő védelmére kel, fegyvertársai megölik? Vajon folytathatnák a görögök akkor e háborút azzal a céllal, hogy:

*„Hellén légyen úr a barbár fölött, nem hellén fölött
a barbár; anyám: mivelhogy szolganép az, s ez szabad”
(1400–1401.)*

– miként beszéde végén mondja?

Ez a nép viszont akkor szabad, ha ő önként vállalja érte az áldozatot, amelyről – éppen mert vállalása szabad elhatározás, *nem* pedig erőszak eredménye – bebizonyosodik, hogy fölösleges, pontosabban *megengedhetetlen*. Íphigeneia azért tudja oly természetes egyértelműséggel definiálni ellenség és barbárság szinonim viszonyát, mert a szabadság fogalmához rendeli hozzá a görögség értékét, *nem* pedig fordítva.

„...*asztán meghoszorúzta a zsenge leányt*”

Kalkhász: látnok, jóspap. Hozzá még, úgy lehet, bűvész is, meg játékmester, színpadi rendező. Előadja a vezéreknek – mindössze hárman vannak, akiket beavat a titokba: Agamemnón, Meneláosz és Odüsszeusz – mit vár tőlük Artemisz, hogy a hajóhad folytathassa útját.

Azután figyel és vár. Látja, hogy a vezérek hajlanak a szavára, de azt is látja, hogy tétovák, bizonytalanok, aggályaik vannak. A személyes megfontolások veszélybe sodorják a háború ügyét, amely szükségképpen elvont és személytelen vállalkozás, a szó szoros értelmében *embertelen*. Ha a vezérek nem akarnak mindenáron háborút, akkor nem is lesz sikeres hadjárat. Amikor már teljes a felfordulás – maga Akhilleusz is belekeveredik ebbe a családi rendbontásba – akkor felvonultatja a vezérek ellen a harcosokat. Ők háborúzni akarnak, és készek minden akadályt félresöpörni. Láttukra maga Íphigeneia is megérti, hogy mi az ő kényszerű kötelessége. Kalkhásznak most már könnyű dolga van: működésbe hozza az előkészített masinériát, s a katonák csupán annyit látnak, hogy a szűz eltűnt, áldozatként egy szarvas teteme hever a földön.

Kalkhásznak nincs szüksége a szűz halálára. Ő csak azt kívánja elérni, hogy a vezérek és a harcosok ugyanolyan elszántsággal akarják a háborút. Teljesen mindegy, hogy a vezérek akarják-e feláldozni a lányt, anélkül, hogy a tábor ismerné az ügy részleteit, vagy a harcosok kényszerítik a vonakodó vezéreket, hogy megtegyék – a lényeg az, hogy vállalják végre *közösen* a háborút.

Kalkhász alakján keresztül a drámai történet két szintjére nyílik rálátás. Az egyik szinten a távoli múlt héroszai mozognak, istenek gyermekei és unokái, akiknek lépteit bátorító vagy gáncsoló szavakkal istenek kísérik. Közöttük Kalkhász sem lehet más, mint az istenek üzenetének tolmácsolója, a halhatatlanok akaratának végrehajtója.

Magunk elé képzelhetjük azonban olyan jóspapként is, aki szabadon, saját belátása szerint bánik a hagyománnyal. Nem közvetítő az istenek és az emberek világa között, hanem ez utóbbiak szellemi vezére. Nem sokat számít, mennyire hisz az istenekben, akik már régóta nem járnak-kelnek az emberek között, ennél ugyanis sokkalta fontosabb, hogy tud még alapozni az emberek hitére, amikor befolyásolja gondolkodásukat, és irányítja cselekedeteiket. Tudja, hogy attól még nem támad szél, ha az emberek áldozatot mutatnak be az istennőnek, de azt is tudja, hogy amikor az emberek nagyon erősen el akarnak jutni valahová, ez előbb vagy utóbb sikerül is nekik.

Drámai történet, amelynek egy istennő akarata szabja meg mind a kezdetét, mind a befejezését, anélkül, hogy ezt az istennőt egyszer is látnánk megjelenni a színen, vagy legalább szó szerint hallanánk a tőle származó üzenetet – mi más ez, ha nem az istennő személyének allegorizációja? Tőle származtatják-e vagy neki tulajdonítják titkos gondolataikat – az emberek így vagy úgy az ő nevéhez kapcsolják azt, amit tőle teljesen függetlenül gondolnak és cselekszenek.

Kalkhász előbb belopja az emberek elméjébe Íphigeneia szükséges halálát, majd elevenen kilopja őt a világból – noha a színen ez zajlik, valójában a történetnek ez csupán a visszája vagy a háttere, mert az igazi történet arról szól, hogy a görögök akkor állnak készen a háborúra, amikor egyöntetű elszántságuk nem ismer lehetetlent.

Áldozat

A gyermeke feláldozásával próbára tett apa: Agamemnón és Ábrahám története közeli rokonságot mutat.

A motívum legfontosabb közös vonása: a tényleges feláldozás végül elmarad, az isten(nő) nem akarja a kiszemelt gyermek halálát.³

A motívum legfontosabb eltérő vonása: az isten(nő)-apa-áldozat viszony sajátos szerkezete.

Az Agamemnónnak adott utasítás kényszerítő ereje a körülményekből fakad. Fel-tételként hangzik el: akkor szűnik meg a szélcsend, ha a fővezér feláldozza leányát. Olyan ez, mint egy alku, noha gyötrelmes, szívszaggató alku. Emiatt fejeződik ki benne szabadság és kényszer kínzó alternatívája. Agamemnón megteheti, hogy nem teljesíti a parancsot, de akkor fővezérként szégyent vall, és megbukik. Ennélfogva a kihívás nem hitének szól: érdekeit állítja szembe erkölcsi-személyes énjével. A király választása e kettős kényszer alatt áll.

Ezzel szemben Ábrahám nincs semmiféle ésszerűen kezelhető alkupozícióban. A neki címzett felszólítás kizárólag hite erejének szól. Az egyedüli, amit Istene kér tőle: bizonyítsa be, hogy kész bármit megtenni hitéért, kész akár szeretett fiát is feláldozni érte. Hitnek és rokoni szeretetnek ez az ellentéte feloldhatatlan: ha a hívő ember számára Isten előbbre való, mint tulajdon gyermeke, az azt mutatja, hogy a hit abszolútumához mérten a világon minden más viszonylagos. De mert Izsáknak nem kell végül meghalnia, Ábrahám megérti, hogy az ő Istene azt várja tőle: legyen mindig kész bármit megtenni érte, mert a hit éppen ez a feltétel nélküli készen-lét. Ábrahámnak úgy kell élnie, hogy egész életét áthatja a gondolat: hitéért, ha kell, mindent feláldoz.

Ábrahám nem kényszernek enged, hanem a hit szavának, amely elég erős benne ahhoz, hogy felfüggeszse az apai szeretetet. Izsák megmenekül, és ezzel igazolódik előtte: helyesen tette, hogy hitére hallgatott. Ám ha a lesújtó kéz fia életét oltja ki az áldozati oltáron, Ábrahám akkor is megerősödött volna hitében, mert azt érezte volna, hogy mivel megtette, amit Isten várt tőle, személye kedves lett előtte. A hit természetéhez tartozik, hogy – ha valóban erős – nem okozhat csalódást vagy megbánást, mert *minden* megpróbáltatás csak tovább erősíti, ahelyett, hogy gyengítene.

Agamemnón olyan kényszerrel találja magát szembe, amely szabadságának korlátot szab. Az ő próbatételében is szerepe van a hitnek, de neki nem azt kell bizonyítania, mennyire tud engedelmeskedni a körülményektől függetlenül bármely isteni parancsnak. Neki azt kell megmutatnia: ha isteni segítségre számít, annak fejében kész-e meghozni a kért áldozatot.

Agamemnón úgy mozog a világban, mint akit erők vesznek körül: istenek, természeti elemek, szellemek, maga a végzet. Bármely isten – bármely erő – lehet barátságos vagy ellenséges. Neki akkor van szüksége isteni segítségre, ha ellenséges erővel kell megküzdenie. Minden sikernek az a feltétele, hogy a szemben álló erők maguk-

³ Iserünk olyan kommentárt, amely szerint képtelenség, hogy ez az állítás Ábrahám Istenére is vonatkozatható. André LaCoque írja: „Mielőtt más, az Aqedáról élesebb bírálatot nyújtó midrási elmélkedések felé fordulnánk, emlétsük meg, hogy amikor a modern zsidó tanulmányok a hagyományos értelmezés útját kívánják folytatni, nem meggyőzőbbek ókori elődeiknél. Ha elfogadjuk J. H. Gumbriemer rabbi értelmezését, a Genesis 22 azt mutatja, hogy Isten nem követeli a gyermekáldozatot. Úgy látom azonban, hogy ennek az ad absurdo bizonyításnak az alapján Istennek más történetek szerint bálványimádás vagy házasságtörés elkövetésére is buzdítania kellene, hogy bizonyítsa: e bűnök elítélendők. Micsoda szabbatianizmus!” L. „Ne ölj”. In: Ricoeur, Paul–LaCoque, André: BIBLIAI GONDOLKODÁS. Európa, 2003. 174. Jomagam ezt az érvelést ingatagnak érzem. Isten nem buzdítja semmire Ábrahámot, hanem próbára teszi hitét. Nem akármivel teszi próbára, mivel az volna *abszurd* eljárás, hanem azzal, amit a világ a legnehezebb megtennie.

nál nagyobb erővel találkozzanak. A szelek erejét – mármint azt, hogy most éppen mozdulatlanok – egyedül Artemisz tudja legyőzni. A király nem az istennő kegyét vagy rokonszenvét kívánja megszerezni, hanem a támogatását. Ennélfogva ő szabadabb és ártatlanabb, mint Ábrahám: maga is tudja, mások előtt sem titok, hogy megtagadhatja a parancsot. Ám azt is érzi, s vele együtt látja mindenki: kényszernek enged, ha teljesíti. Ő határoz, tehát felelős azért, amit tesz, de azok módjára, akik bizonyos körülmények szorításában saját akarata ellenére sem tehetnek mást. Hanem ha már megtette, amit kell, igazolást és magyarázatot találhat ugyan, de vigaszt és nyugalmat soha. Agamemnón nem menekülhet, nem vonulhat vissza a hitébe, amely mindent igazol, és mindent felold.

Ezért annyira mozgalmassá Euripidész tragédiája. Nincs benne egyetlen biztonságos menedék, támpont, állapot. Szereplők, erők, ítéletek folyvást helyet cserélnek, a korábbi ellentétébe mennek át. A tér, amelyben mozognak, meglehetősen tágas, de be van kerítve. Agamemnón mondhatja azt, hogy nem teljesíti a parancsot, nem áldozza fel Íphigeneiát. Nem fenyegeti emiatt sem megtorlás, sem büntetés, mindössze elmarad az áhított támogatás. Szabad tehát, de csupán passzív, negatív formában: szabadságában áll valamit nem megtenni. Ő azonban aktív, pozitív formában akar szabad lenni, úgy, ahogyan cselekvő emberhez illik, akinek akarata nem ütközik akadályba. Ez a szabadság viszont túlnő saját léte szűkebb körén – az istenek szabják meg teljesülésének feltételeit. E feltételek pedig lehetnek rendkívül kemények is, ami arra vall, hogy a cselekvés szabadságáért olykor nagyon nagy árat kell fizetni.

Agamemnón, Meneláosz, Akhilleusz, noha cselekvő hősök, visszaborzadnak attól, hogy hasonló terhet a lelkükre vegyenek. Egyedül Odüsszeusz bizonyul elég keménynek ehhez. Nem látjuk, nem halljuk őt, de tudjuk, ő az, aki fellázította a tábort. És jönnek az ádázul elszánt katonák – ők már nem mérlegelnek és nem tétováznak, mivel számukra az egész ügy azzá az elvégzendő műveletté tárgyiasult, aminek neve háború.

(Zárójelben jegyezzem meg, mert arról szólok, ami nincs a tragédiában: feltűnő, hogy a költő nem szólaltatja meg a katonákat, jóllehet fölöttébb hatásos beszédet intézhetne nevükben valaki Agamemnónhoz. Nem nehéz kitalálnunk szavait. Elmondaná neki, hogy ő most nem apa, hanem a görög sereg fővezére, s egyedül eszerint kell gondolkodnia és cselekednie, márpedig ő harcoshoz méltatlanul tehetetlen. Elmondaná, hogy megelégtették tétováságát, s most már kezükbe veszik a dolgok irányítását, hiszen minden semmittevással töltött nap rontja a sikeres hadjárat esélyét, ezért sürgősen véget kell vetni a kényszerű tétlenségnek. Erre a beszédre azért nincs szükség a műben, mert teljesen elegendő a tábor fenyegető fellépésének híre. Az erők most már nem Agamemnónra hatnak, hanem Íphigeneiára. A lány sorsát nem apja dönti el, de nem is a katonák, hanem a felőlük áradó kényszer.)

Íphigeneia leveszi apja válláról a döntés terhét, a katonák válláról pedig az erőszakét. Ha Artemisz azt szabta feltételül a háború sikeréhez, hogy őt feláldozzák, akkor neki meg kell halnia. Az esemény kényszerű, de nem szabad erőszakkal végbemennie. Aki erőszaknak esik áldozatul, az néma és kiszolgáltatott, Íphigeneia viszont nem lehet az. Ő szabad, és meg is szólal, mert el kell mondania, hogy saját elhatározásából megy a halálba, vagyis nem elszenvedi, hanem vállalja végzetét. Akarja azt, amit Artemisz akar – ő maga lesz Artemisz akarata.

Az apáról az áldozatra szálló kényszer: ez további eltérés Ábrahám történetétől. Íphigeneiának nem a hit próbáját kell kiállnia, hanem elfogadnia végzetét. Nem Artemisznak ajánlja halálát – a görögökért hoz áldozatot. Ily módon nem tárgya Artemisz akaratának, hanem alanya.

Akárcsak a harcosok viselkedése, Íphigeneia beszéde is eltekint a háború személyes vonatkozásaitól: szót sem ejt Helené hűtlenségéről, Menelaosz megcsúfolásáról. Ő azonban – a katonáktól eltérően – nem tárgyasult műveletként kezeli, hanem magasztos voltában látatja a háborút. Azért a háborúért vállalja a halált, amelyben az eszményi görögség készül megküzdeni ellenségével.

A vállalt áldozattal Íphigeneia nem lezár, hanem elindít egy történetet, a látomásában életre kelő görögség történetét, amely fölött két kérdés lebeg.

Lehet-e dicstelen az a háború, amelyért egy szűz késznek bizonyul életét adni?

Szabad-e, hogy nemtelen legyen az a háború, amelynek nyitánya Íphigeneia önkéntes halálraszántsága?

Nem szónoki kérdések ezek. Címzettjük a hadviselő görögség. A régvolt hősök görögsége éppúgy, mint ez a mostani, amely megtölti a körszínház nézőterét.

„...a te fejed, szépfürtü lány”

Szűz királylány és szűz istennő: Íphigeneia és Artemisz.

Áldozatra szánt királylány és elrabolt királyfeleség: Íphigeneia és Helené.

Három nőalak jelöli ki a tragédia mitikus kiterjedését. Hasonlóságuk és ellentétük mozgatja a történéseket.

A szűz istennő halálra szánja, de a haláltól végül megmenti a szűz királylányt. Íphigeneiának Helené szökése *miatt* kellene meghalnia, ám a görög hajóhad végül anélkül folytathatja útját, hogy az ő vére öntöznék az áldozati oltárt. Íphigeneia nem lett a Helené hűtlensége kiváltotta hadjárat áldozata, ellenkezőleg, ő lendíti előre az elcsábított feleség kiváltotta bosszút.

Noha neve épp csak elhangzik néhányszor, a történet baljós fenyegetése egyre inkább Helené felé fordul, sötét árnyéka pedig azokra vetül, akik őt országukba óvatlanul befogadták: a trójaiakra.

Íphigeneia történetében az tárul fel a nézők előtt, hogyan enged Artemisz szabad utat a hűtlen feleség új családjára-népére kiszabott büntetésnek. Ennek azért kell így történnie, mert Helené személyében a rontás szelleme vert tanyát Trójában.

Kétféle szerelem van – éneklí a Kar – mivel

*„iker a nyíl, mit feszít arany-
fürtü Erósz, a Khariszoké:
egyik a jósorssal suhanó,
másik a végzettel röpiülő.”*

(548–551.)

A Kar öt alkalommal adja elő terjedelmes dalban mindazt, ami a nézők szeme látára zajló események előzménye, kerete és következménye. Először seregszemlét tart, felsorolja a Trója ellen hadra kelt görög harcosokat (164–302.). Másodszor előadja és kommentálja az ellentét eredetét: Parisz ítéletét s az így szerzett jutalmat, Helené elhódítását, továbbá azt, hogyan „Szült a viszály viszályt” (543–606.). Harmadszor Trója jelenik meg látomásában, s mintegy előrevetíti a történendőket: a görög hadak megérkezését a város falai alá, az ostromlottakra váró szenvedést (751–800.). Negyedszer Péleusz és Thetisz lakodalmára emlékezik, szól a házasságukból született Akhilleuszról, majd a halálra készülő Íphigeneiát siratja (1036–1097.). Végül ötödször dicsőíti a halálba induló királylányt, és Artemiszhoz fohászkodik: vezesse győzelemre a görögöket (1510–1531.).

Nők keretezte, sőt, hellyel-közzel nők irányította férfivilág – ilyennek látszik közelebről az ÍPHIGENEIA AULISZBAN. A fenti háromhoz társul negyedikként Klütaimnésztra: erős, kemény egyénisége ebben a műben nincs nagy hatással az események alakulására, de mintegy előlegezi a későbbi fejleményeket.⁴ És persze felbukkan a két leánytestvér – Helené és Klütaimnésztra – anyja, Léda. A trójai nőkre váró szenvedést megszólatató Kar szájából halljuk:

*„Temiattad, magasnyaku hattyu lánya; ha
nemcsak regebeli hű,
hogy anyádat, Lédát,
szárnyasalakuan
ölelte Zeus, alakot cserélt...”*

(793–797.)

Ha mélyebben beletekintünk, szinte örvényleni kezd a mítosz Léda alakja körül. Neve ugyanis feltehetően ’nő’-t vagy ’asszony’-t jelent – írja Kerényi Károly –, s alighanem „egy régibb, még görögség előtti világból hozta magával”.⁵ De akit jelöl, valójában nem más, mint a később Nemeszisz néven ismert sorsistennő. Az ILLÁSZ előzményének tekintett, töredékesen fennmaradt KYPRIA szövegében ő az, akit a szerelmes Zeus üldözőbe vesz, s aki elől alakját változtatva menekül szárazon és vízen, míg végül a hatytíyúvá változott isten a levegőben magáévá nem teszi a lúd alakjában menekültöt.⁶

A mitológiai hagyomány egyik változata szerint Helené annak a Nemeszisznek a leánya, akinek eszméje mindenekelőtt azt fejezi ki, hogy „*nincs sérelem a világon, amely ne állna bosszút magáért*”.⁷ A Nemeszisz szülte Helené: a világra szabadult sérelem és bosszú.

De Nemeszisznek köze van Artemiszhoz is, aki egyfelől áld, véd és üdvöt ad, másfelől gyilkol és pusztít (névének jelentése ’mészárló’). Az archaikus kor elmúltával anyai vonásai fokozatosan háttérbe szorulnak, így lesz belőle vadászó szűz, de megmarad női jellege: védelmezi az asszonyokat, akik hozzá fordulnak megpróbáltatásaikban, segít a szüléseknél, ő adja minden létezőnek a fényt és az életet. Neki hódolnak továbbá a hajósok és a halászok, ő védi a kikötőket, partokat és szigeteket, az ő védelme alatt áll a kivonulás és a hazatérés.⁸

Nemeszisz, Aphrodité, Artemisz: a három istennő rokona egymásnak – írja Kerényi. Némelyik görög városban közös templomuk volt. Nemeszisz egyik híres szobrát a hagyomány szerint alkotója „*eredetileg Aphroditévé faragta... s csak később nevezte el Nemesisnek*”. Az istennő „*mintha leánya, Helena rokon lényege világítaná át, annyira aphroditéi*. [...] *Másrészt éppen Helenának vannak artemisi vonásai*. [...] *Az ODYSSEIA még anyakirálynő korában sem Aphroditéhez vagy Hérához hasonlítja, hanem Artemishez. Ennyiben Helena mintha anyjának, Zeus ellenálló menyasszonyának tükrözné vonásait. Nemesis alakja ugyanolyan feltűnően érintkezik Artemiséval, mint Aphroditéével. Ez az érintkezés további, döntő bizonyítéka ős női természetének*”.⁹

⁴ Noha nyilvánvaló, hogy miután Íphigeneia megmenekült, Euripidész Klütaimnésztrája nem ölheti meg a hazatérő Agamemnónt azzal az indokkal, hogy feláldozta leányát.

⁵ „Helena születése”. In: Kerényi Károly: HALHATATLANSÁG ÉS APOLLÓN-VALLÁS. ÓKORTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK 1918–1943. Magvető, 1984. 421.

⁶ I. m. 413.

⁷ I. m. 417.

⁸ „Artemis”. In: ÓKORI LEXIKON. Szerkesztette Pecz Vilmos. Franklin Társulat, 1902. I./1. 245.

⁹ Kerényi: i. m. 419.

A tragédiában ez a mitológiai háttér inkább emlék és konvenció, semmint hatékony erő. Az első jelenetben Agamemnón összefoglalása az előzményekről a három nővér képével indul:

„A Thesziosz-lány Léda szült három szüzet,
Phoibét s Klütaimnésztrát, ki most a hitvesem,
és Helenét...”

(49–51.)

– a továbbiakban pedig előadja ez utóbbi férjhezmenetelének és elcsábításának történetét. „Zeusz-leány Helené” – mondja a Kar (781.), „Tündareósz lánya, Klütaimnésztra” – szólítja meg a királynét a Hírnök (1532.), de eredetük és sorsuk részleteit hiába keressük a szövegben.¹⁰ Nem esik szó arról sem, hogy amikor Tündareósz áldozatot mutatott be az isteneknek leánya lakodalma alkalmából, megfélekedett Aphroditéről, az istennő pedig bosszúból házastársi hűtlenségre ítélte leányait. Egybehangzóan a két-féle szerelemről mondott, fentebb már idézett szavakkal (550–551.), Agamemnón tisztára e világi-emberi eseményként beszéli el Helené hűtlenségét:

„S ez [Helené] kiszemelte – bár ne tette volna soha! –
Meneláoszt. Majd jött Phrügiából az, ki – mint
a nép regéli – istennők között ítelt,
Spártába; volt virággal ékes köntöse,
aranybelepte, barbár dísszel csillogó,
s vágyn a vágynót, elragadta Helenét...”

(70–75.)

Így azután annak ellenére, hogy viszonylag gyakran történik hivatkozás a „sors”-ra,¹¹ a színen mindenekelőtt *politikai dráma* játszódik le. A hatalom drámája, amely háborút visel, vagyis magára veszi az erőszak terhét.

A görög hadsereg még úton van, még csak készülődik, hogy megütközzék a trójaiakkal. A harcosoknak ott, Trója falai alatt kell majd megmutatniuk, mekkora bennük az elszántság, hogy legyőzzék az ellenfelet. Priamosz népére iszonyú szenvedés vár, s a Kar éneke nem is hallgat erről:

„Phrügia várát, Pergamosz
nagy kőtornyait Árész
körbekeríti gyilkosan,
torkokat elszel, elüti
főket, s lerontja Trója
várát, hogy a földre dől,
sokkönnyűvé szüzeket tesz,
s hitvesét Priamosznak.”

(773–780.)

¹⁰ Nővérek ugyan, de a mitológiai hagyomány szerint úgy, hogy Lédával egyazon éjjel hált férje, Tündareósz és Zeusz. Lédának mindkettejüktől gyermekei születtek: Zeusztól Helené és Pollux, Tündareósztól Kasztór és Klütaimnésztra. ÓKORI LEXIKON, II./2. 1115.

¹¹ Különösen a tragédia első felében, a 426–464. közötti sorokban.

Az erőszakra azonban belsőleg is fel kell készülni, vállalni azt, hogy aki halált oszt, annak elsőként saját magának kell szembenéznie vele. Egy kemény szívű harcosnak el kell fogadnia a gondolatot, hogy elesik a háborúban. De az még számára is megrendítő érzés, hogy a háború érdekében tulajdon leányát kell feláldoznia.

Az ÍPHIGENEIA AULISZBAN: erőszakpróba. Olyan próba, amelyen rendre átesik Agamemnón, Meneláosz, Odüsszeusz, Akhilleusz és velük együtt az egész görög tábor. Ha nehezen is, de kiállják a próbát, elfogadják a kényszerű erőszakot, amely tőlük maguktól is elvehet bármit, legféltettebb kincsüket, legszeretettebb gyermeküket is.

Most már indulhatnak a háborúba: nem fognak kímélni senkit és semmit, vagyis jó esélyük van rá, hogy győzzenek.

Ezt az esélyt a tragédia Íphigeneia feláldozásából eredezteti, a *szent erőszakból*. Isteni parancsra történik, ezért egyszerre kényszerű és legitim, félelmetes és üdvös. Csodatevő esemény, ám benne magában is végbemegy a csoda. Történéseben a szentség kijátssza és törli az erőszakot. Aki ártatlanul vérét adja honfitársaiért, az feltámad vagy meg sem hal, és felszáll az istenek közé. A Kar boldogan zengi:

*„Mily édes örömmel hallom tőle ezt a hírt:
leányod így hát él az istenek között.”*
(1613–1614.)

Azon a színpadon, ahol Helené születéséről az imént még azt hallhattuk: *„regebeli hír”*, olyan ez a fordulat, mint a nézők szeme előtt megelevenedő rege. Nem biztos, hogy igaz, bár szép, mert vigasztaló és felemelő.

Úgy teszi ez a befejezés meg nem történtté Íphigeneia halálát, hogy közben a nézőtérben mindenki tudja: a gonosz és jóságos istennő határolta jelképes térben minden aszerint történik, ahogyan az emberek gondolkodnak és cselekszenek.

Kántor Péter

MEGMUTATOM A KOSARAMAT

Én mindig ugyanoda megyek,
bár váltogatom a helyeimet.

Mindig megmutatom a kosaramat
a pénztár előtt valakinek.

Valaki mindig számba veszi,
hogy ez a pasas (én) mit visz haza.

A kosaramról ismer engem:
Na ez a kosár, ez biztos maga!

Mindig ugyanazt viszi! Hova
viszi ezeket? Gyakran iszik.

Honnan van pénze? És egyáltalán.
Sose kérdeznek ilyesmiket.

Én se kérdezek. A nevüket
a köpenyükön olvashatom.

Kedves Noémi, jól megy sora?
Állnak mögöttem öten-hatan.

Csak megmutatom a kosaramat.
Mindig ugyanaz: sajt, bor, alma.

Rejtély, hogy mitől mások a napok,
hogy például milyen nap is van ma.

A HÍDON ÁT

Hajnali kettő, a híd üres,
baktass át rajta, vagy ügess,

a Margitszigetről jövet
szél borzolja a bőrödöt,

ragyog feketén, nem un a
medrében folyni a Duna,

a pesti parton egyberótt
sok vasstég sok fehér hajót,

hosszan elnyúló kis faluk,
egymáshoz vetve oldaluk,

itt vannak mind, a Pest-Buda,
a sokcsillagos Fortuna,

az Aquincum, a Dunaföldvár,
itt van Pokoltűz és Cigányvér,

az Attila és az Amur,
lebegnek fájdalomtalanul,

te is lebegsz, a hídon át,
szesz lengi be az éjszakát,

összetartoztok, részed ez,
közel mindenhez, semmihez,

a szíved teli és üres,
van egy cigid, hogy újjászüless.

ESTE

Este van, este,
kékre van festve,

színültig mártva
színtiszta szeszbe.

Lázás a Duna,
izzanak, fáznak:

kis fehér hajók
fel-le cikáznak.

Kéne egy mély kút,
hogy oltsa szomjám,

el kéne menni,
szaladni gyorsan.

Maradni kéne,
de menni muszáj,

viszi az időt
egy lassú uszály.

Nádasdy Ádám

ELEMI CSAPÁS

Éntőlem minden menekül, ezért
szünet nélkül figyelnem kell, a dolgok,
az emberek is szanaszét szaladnak,
dobozokat veszek, hogy abba rakjam,
iratszekrényt veszek, ott rendezem,
naplót és falitáblát, parafából,
de így is állandóan rajzanak,
felhőkben repülnek, ha engedem,
ha nem megyek utánuk, mint a bálna,
hatalmas számat könyékig kítátva,
szekrényajtómat lengetem, hogy így
a légvonatot szépen beszívja őket.
Ám elég egy lokális figyelés,
egy részrehajló odafordulás,
és szanaszét van minden már megint,
futnak barátok, száll a ruhatár,
az evőeszközök naponta szöknek,
s én állok lent, mint hurrikán után
a plédbe csavart háztulajdonos.

ÖRÖK REPÜLŐTÉR

El fog menni, és én Ferihegyen
szemétkosárba dugom a fejem.
Végigfutom az összes parkolót
a felfestett fehér nyilak szerint
kanyarogva, kitárt karral; a szél
hol arcomba vág, hol be a nyakamba,
mert tél lesz akkor és nagyon hideg.
Vagy nekidőlök egy csupaüveg
elválasztónak, és zsíros takony
marad utánam, pfuj, az üvegen,
a szememből is izzadság patakzik,

mert nyár lesz akkor, forró, dögletes.
El fog menni, én pedig soha többé
nem tudok a városba visszajutni.
Vecsésen tombolnak a hóékék.
Odabent tűz van: az Üllői út
égetten fölfelé kunkorodik.

BAKTÉRÍTÓ

Ó, szép hazám, vegyél a karjaidba,
és segíts bomlani, dekomponálni
mindazt a húst, amit rám aggatott
a spájzoló, rémült igyekezet:
hogy kinn a tajgában megfagyhatok,
vagy bejövet, az átzsilipelésnél
fönnakadhatok kint és bent között,
és utolérnek élő farkasok.

Ezért minden: spájzolás, hízás, ének,
szeretném, ha végre beengednétek,
s lennék derék lakó.

A TENGER

A távolban két rózsaszín vitorla,
a horizonton kesernyés mosoly.
Valahol erős, titkos ornyereg,
sok domború kis hártyaüvegecske.
Millió ideges, habzó sérülés.
Valahol tárgyakat sodor, talán közel,
bankkártyát, kulcsot, pénzt és csontokat.

Felel nekem, ha pont egy jó tarajt
érintek meg, ezer habzó sebéből
egyet az ujjammal begyógyítok.
Csendes lesz akkor, néz, nem mosolyog,
csak int elálló vitorlafülével.

Határ Győző

MERENGŐ ÉJSZAKÁK

öreg házaspár balladája

így mennek mendegélnek merengő éjszakában
 a napnak és az éjnek minden nap-és éj szakában
 szelíd emlékezéssel szorongó tartalommal
 teremő létezéssel csikarva húsz karommal
 hogy életüknek légyen bár színe vagy fonákja
 lobogva velük égjen lobogjon életfáklya
 fel a lankán a hegyre ott vár a tünde fészek
 megpihennek pihegve megülnek heverésznek
 ott majd lesarabolva a vadorzó élet piszkát
 majd kanalaznak a csorba tálból édes puliszkát
 legyen jó fűszerszámos jó meleg jól is essék
 mint ősrégiifjonti lángos – szerelmetes szerelmetesség
 ha élnek ha járnak hálnak ha olvasnak isznak esznek
 fényességén a pohárnak egymásba csüggeszkednek
 megejtve lámpaoltva hogy látton-látva lássák
 sorolva rendre-sorra a naptár iramló folytatását
 a tegnapi élnek nem a mának: tegnapelőtt is ma van
 ott mennek ballagdogálnak léptük csak-csak bizonytalan
 a napnak és az éjnek minden nap-és éj szakában
 így mennek mendegélnek merengő éjszakában

MENETREND

Z. Szabó Zoltánnak

így mendegélünk zárt menetben hétszám
 én is meg te is meg mindannyian
 se hiány se többlet se szökés – a létszám
 annyi-amennyi és mindig ki van –

hatmilliárdszor hatmilliárd SZOR
 hatmilliárd SZOR hatmilliárd
 ki-ki Dédje kiénekli ükőn-unokáját
 Üke kiénekli unokája fiát

a halálmenetnek ez a nyalka rendje:
be a has ki a mell nyalka-peckesen
jövőtlen múltakon mulyán elmerengve
meg ne rebbenjen az a vaksi szem

se elindítója se számtartója
nincs: lábnyomát felissza nyelő homok
éltünk hajótörés-helyét jelöli bója
boronálják örök szélörvény-ciklonok

Polcz Alaine

TESÓKÁM, ESZTER

Esztert, Julit még a járókájukban ismertem meg, együtt topogtak a rácsok mögött. Tűnődöm. A jellegzetes, fontos események közül válogatok, amiket együtt éltünk át.

A hét-nyolc éves Eszterrel és Julival Széplakon nyaralunk, a Balatonban játszunk, azt, hogy egyikünk belefut a vízbe. Kimentjük, de már halott. Élesztgetjük. Mindent teljes átéléssel és nagy lármával műveltük. Aztán rákezdünk, és vég nélkül skandáltuk, énekeltük:

*„Gyere hozzám vacsorára,
apró vágott káposztára
bejöhetsz szívem bátron.”*

Távolabbról a felnőttek odaszólnak: „Csöndesebben, gyermekek.” De mi folytatjuk. Aztán valakinek a hangját hallom, kis felháborodással: „Egy felnőtt is van velük!” (Én olyan ötven év fölött voltam.) De úgy lehetett Eszterrel játszani, hogy az ember megfeledkezett a külvilágról, megszűnt az idő számunkra. A Mama kiáltása is távolról szól, egy nem valós világból: „Gyertek, kész az ebéd!” Valahogy nem jut el a tudatunkig. Ilyen elmerülten lehetett Eszterrel játszani és élni. De különös, hogy épp a halált játszottuk.

Pár év múlva megint lent vagyunk a Balatonon, esik az eső, fúj a szél, beszorulunk a házba. Unatkozunk. Azt találják ki, hogy a Mama meg én vagyunk a nagyságos asszonyok, és ők a kiszolgáló személyzet, szobalány, szakácsnő. Mindent ők csinálnak, bevásárolnak, főznek, reggel a kávé az ágyunkba hozzák. Nagyon szellemesen játszanak. Kitalálják, hogy a bicikliről leszedik a csengőt, odateszik a kezünkhöz, hogy csak csengetni kelljen. Mi szólunk: „Kérem a kisasszonyt”, ők felelnek: „Mit kíván a naccsága?” Aztán jön a megjátszás, a személyzet ambivalenciája, egyrészt, hogy rendkívül udvariassak, és „mindent, ahogy a naccsága kívánja”, másrészt kiszólások, kicsit elfordított fejjel. Rengeteget neveltünk. Főztek, úgy-ahogy, néha kitűnő dolgokat, néha alig ehető, s ment a játék napokon keresztül. Aztán éveig kisasszonynak szólítottam Esztert, Julit, ők pedig nagyságának engem. Telefonban: „De jó, hogy telefonál a nagysága, mit kíván?”

Aztán elvégzi a gimnáziumot, jelentkezik matematikára. Tíz fiú közül ő az egyetlen lány, akit fölvesznek. Kitűnően végzi – úgy emlékszem. De azt mondja egy év múlva: „Ez nem nekem való.” És átmegy a lelkészi pályára. (Nekem ez közeli és jó volt.)

Azelőtt vagy azután megyünk Erdélybe. Ez az erdélyi út meghatározó, fontos volt. Bosszankodtunk, hogy a brüsszeli emberjogi hivatalba – nem tudom, hogy hívták akkor – nagyon rossz és felületes anyagot juttatnak el, ezért elhatároztuk, hogy mi hozunk pontos adatokat. Ez a következőképpen ment. Az adatokat, a számokat Eszter jegyezte meg: hogy melyik faluba hoznak kenyert, van-e orvosi ellátás, van-e magyar iskola, mit tudnak a rendeletekből, mi lesz végrehajtva, mi nem. Én számoltam az út mentén a táblákat és a feliratokat, ilyesmik voltak: „Az új század fénye – Ceaușescu”; „A szabadság országa – Románia”. És így tovább. Mama pedig – aki vezette az autót, és a legnagyobb gonddal látott el mindkettőnk – a relációkra figyelt. Ezt aztán összeállítottuk Pesten, és hosszú jelentést készítettem róla. Amire azt a választ kaptam, hogy az adatokon kívül olyan színes és megkapó a beszámoló, hogy akár mint élményanyagot, mint útleírást lehetne közölni. Valóban elképesztő volt az utunk.

Az történt, hogy a Mama mindjárt az elején kérdezte – mi ketten mentünk volna Berta barátnőnkhez –, jöhet-e velünk Eszter, aki Bibliákat akar vinni. Akkor ezért le lehetett bukni. Azelőtti utunkon, amikor Moser Zolival, Marival mentünk, még az autó kerekét is le kellett szerelni és a földhöz vágni, nincs-e eldugva benne valami. Sokszor tetőtől talpig megmotozták az embert, és mindent ki kellett rakni a kocsiból, kifordítani a zacskókat, megnézték, feltúrták a bőröndöket. Természetesen vittünk gyógyszereket, ennivalót és sok minden tilos dolgot, de a legfontosabbak Eszter Bibliái voltak. Egy nagyobb kenyérnek kivágta a belét, megtöltötte apró Bibliákkal, aztán összeragasztotta, és bekötötte egy szőtte kendőbe. Na már most, ha ezt a határon megtalálják, annak mindháromunkra nézve nehéz következményei lesznek. Azt hiszem, más iratokat és papírokat is vittünk (de ebben már nem vagyok biztos). A Bibliákat ott természetesen szétosztottuk, de hogy ez mennyire veszélyes volt akkor, emlékszem, hogy visszajövet az utolsó egy Várad előtti faluban a lelkésznek akartuk odaadni, s az már attól megrémült, hogy megállt a kocsink a háza előtt. Mikor elmondtuk, mit akarunk, azt felelte, hogy „Tegyétek le a küszöbre a Bibliát, és menjenek gyorsan”. Akkor, ha valaki külföldi vendéget fogadott, megbüntették nagy összegre, és vallatták, hogy kik voltak azok, s mit beszéltek. Hát így indultunk Erdélybe. Így kellett titokban itt-ott aludni, megjelenni, kapcsolatokat felvenni.

Néha a Mama, aki mindnyájunkról gondoskodott, szigorú volt, és ha mi valamit nem úgy csináltunk, ahogy kellett, vagy összekevertünk tárgyakat, csomagokat, ránk szólt. Ilyenkor Eszterrel összebújunk, és mondtuk: „Tesóka, a Mama haragszik, de majd mindjárt elmúlik.” „Tesóka, erre jobban kell vigyázni!” „Tesókám, gyere, most egy kicsit csöndben leszünk.” Természetesen ez a szigorúság nem volt nagy, de a Mama tényleg sokszor ránk szólt. Így lett Eszter a Tesókám, és ez aztán megmaradt, végig Tesókámnak szólítottuk egymást.

Ez az út a maga történéseivel, kanyarjaival, veszedelmeivel, fordulataival nem mindennapi volt. Eszter mintha nem érzett volna félelmet, halálfélelmet sem. Nem volt tervszerű, de ötletszerűen, csillogóan, ragyogóan dolgozott. Bárhova mentünk, mindenkiel hangot talált. A Mama pedig abszolút tervszerűen, rendezetten mindig tudta, hogy mit akarunk, mit csinálunk, merre megyünk, hány óra, mi fog történni, mit kell tenni. Mi Tesókámmal elég sok kis vétséget követtünk el, apróságokat. Például valahol volt egy körkanyar, és nekem kellett navigálni. Elvéctem. Vissza a helyes útra.

Aztán Eszter navigált. Elvétette. Vissza az útra. A Mama egy szót sem szólt. Nem tudom, hányszor tettük meg ezt a kerülőt. Nem is haragudott. Valahogy az ember gyerekké vált mellette, és átadta magát a biztos vezetésnek. Döbbenetes volt, hogy a Mama hogy tudott autót is vezetni. Én sokat riadoztam az autókban, mert négyszer volt komoly balesetem. A Mama úgy vezetett, hogy mellette nyugodtan tudtam ülni. Beszélgetett, nézte az utat (lemondott a navigálásunkról), s közben meglátta, hogy oldalt, a meredeken gombák vannak. Megálltunk, és leszedtük. Ezen mindig mérhetetlenül csodálkoztam. De ilyen volt a Mama.

Kolozsváron kimentünk az Ószerre. Nagyon szép, régi szőtteseket vettünk. Meghatódtunk egy olyan személtlapáton, amit kézzel barkácsolt össze valaki, de abban még stílus volt, arány, forma és szépség. Természetesen a nyele is faragott akác. Megvettük. Eszter is választott, egyetlen dolgot vásárolt magának, illetve kért. Egy kis agyonmosott, nagyon egyszerű fehér blúzt. Meg voltam lepve. Minden gazdagság ott állt előttünk: hímzett csipkés blúzok, gyönggyel díszített mellények. Hihetetlenül szerény tudott lenni. Ugyanakkor egy idő múlva eszébe jutott öltözködni. Pár év múlva, emlékszem, egy aluljáróban találkoztam vele, és mivel rosszul látok, néztem, hogy milyen különösen öltözött nő ez – el is mentem mellette. S akkor hirtelen rájöttem, hogy Eszter. Megfordultam: „Tesókám!” Ő volt az.

Mindig megleptek a kanyarjai. Meglepett, hogyan tudta szervezni a nyári táborokat. Hogy mit tudott csinálni a pártfogolt gyermekeivel, akik cigányok voltak, hátrányos helyzetűek és állami gondozottak. Azt hitték, hogy ők a legszerencsétlenebbek az egész világon. Elvitte őket egy olyan táborba, ahol súlyos mozgáskorlátozottakat kellett emelni, mosdatni, tisztába tenni, amit ő maga szervezett minden évben. Eleinte lázadoztak, s nem akartak segíteni. Aztán nagyon szépen dolgoztak. S mire visszajöttek, már tudták, hogy nem ők a legszerencsétlenebbek a világon. Ezeket a fiúkat végig pártfogolta. Hihetetlen türelemmel és szeretettel. Szinte az anyjuknak tekintették. Nekik, azt hiszem, ő lehetett a Mama. Néha úgy látszott, ki is használják. De mégis mérhetetlenül szerették. Mindig egyensúlyozott olyan meredélyek felett, amiket mi nem merünk volna vállalni. Mert ezt a négy-öt fiút pártolni a nagyon kicsi pénzből, segíteni, az útjukat egyengetni, tanítani nem volt könnyű, s ráadásul, mikor nála aludtak ötenhatan a kisszobában, a földön, még a reggeli kávéját is mindegyiknek az ágyba adta.

Nem tudom, hol voltak a határok. Sokszor azt gondolom, s ezt többször mondtam a Mamának, hogy Eszter a szentség és a felelőtlenség határán egyensúlyoz. Többször gondolkodtam azon, hogy a kettő nem jár-e együtt. Hihetetlenül megbízhatatlan volt, és hihetetlenül áldozatkész. Úgy élte az életet, hogy mi azt el sem tudjuk képzelni – így láttam én.

Az erdélyi úttal kapcsolatban szeretnék elmondani még valamit, ami szintén jellemző Eszterre. Vett magának egy nagyon olcsó, egyszerű fa tolltartót, többemeleteset. Eből az alkalomból is nagyon nehezen tudtunk átvergődni a határon hazafelé, esett az eső, hét-nyolc órát álltunk Ártádon, aztán átmentünk egy másik átkelőhelyre, de ott is vártunk és vártunk. Persze a nappalt azelőtt végigdolgoztuk. Illetőleg a Mama és Eszter. Nekem aránylag jó dolgom volt. Mint már szó volt róla, sok mindent vittünk és hoztunk, amit nem volt szabad – de Eszter olyan nagyon nem izgult, azt hiszem, nem ismerte az izgalmat. Legalábbis én nem láttam, hogy izgult volna.

Az erősen bennem maradt, hogy állunk az esőben, várunk a kocsiban, a lámpaoszlop alatt áll egy nő, nyári szandálban, egy szál ruhában teljesen átázva, hangtalanul sír, csorognak a könnyei. Eszter kiszáll, és hívja: „Szálljon be hozzánk a kocsiba, mele-

gedjen meg egy kicsit!” „Nem”, intett a nő, és ott maradt sírva a lámpa alatt. Gyalog akart átkelni, s neki is órákat, egész éjszaka kellett várni.

Ezen az átkelőhelyen találtak nálam egy aznapi román újságot. Bevittek, és vallattak, nyúztak, kérdeztek, hogy mit akartam vele. Mondtam, hogy nem olvastam még el, és útközben akartam elolvasni. Ezért természetes, hogy velem maradt a kocsiban, miért is dobtam volna ki? De miért akartam átvinni? Ők is elolvasták az egész újságot, addig nem engedtek el. Mire halálfáradtan Magyarországra érkeztünk, késő éjszaka volt, esett az eső, kimerültek, fáradtak voltunk. Végre fényt látunk valahol. Gyula közelében egy szép, frissen épített kis panzió, kivilágítva. Olasz vendégeket vártak. Kérünk szállást – különben alig volt pénzünk, bevallottuk férfiasan, hogy nagyon kevés van, de akárhol megalszunk, a földön vagy bárhol, nagyon fáradtak vagyunk továbbmenni, mivel hajnalban indultunk. Sajnálkoztak, hogy nincs helyük, de a második emeleten van egy most berendezett bérhelyiség szőnyegpadlóval és kis pamlagokkal, ott alhatunk, ha akarunk. Ez tulajdonképpen bizalom volt a részükről, mert ott álltak válogatott üvegekben az italok és egyebek. Fölmentünk, lefeküdtünk a földre. Eszter ezt a tolltartót tette a feje alá, nem tudom, miért. Nagyon kemény volt, s elég magas. S ezen aludt békésen reggelig. Reggel kacagtuk a Mamával: „Ezt hogy bírta a nyakad?”

Egy kicsit izgultunk, mert olyan kevés pénzünk volt, hogy talán csak borralalóra lesz elég a személyzetnek. De lehívtak, és remek reggelit adtak – mellesleg éhesek is voltunk nagyon. Feketével, minden jóval elláttak, tiszta paradicsom volt a számunkra. Persze mi mosdatlanok, ápolatlanok voltunk. Tulajdonképpen volt egy törülközőnk, mert a Mamánál mindig minden volt, de nem tudtuk, hogy odafenn is van tusoló. Ajánlották, hogy tusoljunk le. Továbbra is restelltük, hogy alig van pénzünk, idegeskedtünk, hogy ki tudjuk-e fizetni a reggelit. Közölték, hogy a vendégeik voltak. Anynyira rendesekek voltak, hogy még borralalót is szégyelltünk adni. Igazában, szeretettel fogadtak. (Mai napig is bánt, hogy akartam nekik küldeni a könyvemből és meglátogatni őket, de valahogy nem került rá sor, mert jött Miklós betegsége.)

Később valahol meglátogattam Esztert, ahol albérlésben lakott. Csodálatos rend, harmónia és azoknak a dolgoknak a jó elhelyezése, melyek a munkával függnek össze. Másrészt szédületes rendetlenség – a lakás másik részében. Valami nagyobb vendéglátás után voltak, egyik barátnőjével lakott együtt. Döbbenet néztem ezt a háztartást. Kiderült, hogy hónapokon át elfelejtették befizetni a villanyszámlát, és ki akarják kapcsolni a villanyt. Elromlik a mosógép, egyebek, amiket aztán a Mamának kellett rendezni. Ugyanakkor Eszter futotta a maga köreit. Például a hospice-ban. Én hívtam, hogy jöjjön oda dolgozni. Gondoltam, itt akad neki való munka, tud is rendesebben keresni. Kiemelt fizetést kapott. Ennek hol csodálatosan eleget tett – hihetetlen, hogy tudott odalépni egy haldoklóhoz –, másrészt pedig elszámolás, papírok, mi hol van – a nyomát sem találtuk. Ha kértem, hogy „Tesókám, nekem el kell számolni”, „Igen, igen”. „De hol vannak a papírjaim?” Ígérte, hogy elhozza, aztán azt is elfelejtette, hogy megígérte. Én is szoktam ilyen lenni. Megértettem, de ugyanakkor nehéz volt, sokat bosszankodtam.

Másik emlékem: Eszter megbetegszik, súlyos, központi idegrendszeri történések, bármelyik pillanatban belehalhat. Természetesen szó sincs halálfélelemről, sőt még betegségtudatról sem. Komputert kért, laptopot, dolgozni akart. Mama bevitte Miklós laptopját. Aztán beküldtem neki egy nagyon szép, kovácsoltvas kosárkában sok kis cserép nyíló virágot. Nagyon kedvesek voltak így együtt, az apró cserepek összefogva, kör alakban. De megüzentem, hogy „vissza kell adnom a tartót, én is úgy kaptam”. Ter-

mészetesen elajándékozta mindenestül, s a tartónak a nyomára sem tudtam jutni. Ez mind Eszterhez tartozik.

Sokat tűnődtem rajta, a Mamával néha bosszankodtunk is, kerestük a kivezető utat. Már akkor úgy éltem meg, és többször mondtam, hogy Tesókám életszentségben él, de elviselni nem mindig könnyű.

Ezek után, mikor bármelyik percben elfoghatja a rosszullet, s ha nincs azonnali segítség, meg kell halnia, mintha erről mit sem tudna – illetőleg tudja, de nem törődik vele –, vállalja a belga utat, a belga ösztöndíjat. És ott gyönyörűen dolgozik. Ezt nagyon nehéz lehetett elviselni a Mamának. Még nekem is. Akkor valahogy anyagilag jobban álltam, és készenlétben tartottam egy nagyobb összeget, hogy ha valami történik, azonnal haza tudjuk hozni repülőgépen. De az is késő. És hogy tudják ott ellátni? Már nem emlékszem pontosan, de a gyógyszereit se nagyon szedte. Úgy élt, mintha nem történhetne semmi baja. Még a lehetetlenségei, búbjai közé tartozik, hogy fölhívja a Mamát telefonon – interurbán Belgiumból: „Hogyan készítik a szilvás gombócot?”, mert a vendégeknek szilvás gombócot akar csinálni. Nekem szakácskönyvem jelent meg, de mégis meggondolom, ha szilvás gombócot akarok főzni, mert ahhoz érteni kell. De telefonon megkapni a receptet, és azután jól elkészíteni? Állítólag kitűnően sikerült. Nem tudom, Esztert szerették-e a vendégei vagy a szilvás gombócot.

Élete halálos veszély volt Belgiumban. Tudta, az orvos is megmondta, én is. De mégis úgy élt, mintha nem tudná. Eszter fütyült a halálra.

Aztán itthon, a Guyon közben, elmegyek a kedves kicsi lakásába, és telis-tele van roma fiúkkal. Láthatólag zavartan fogadnak, telefonálni akarnak valahová – kiderül, hogy csak most tanulják a telefon kezelését. A szobában lépésnyi hely sincs, úgy zsúfolódnak.

A telefonról még eszembe jut: egyszer nálunk lakik Eszter egypár napig. A Mamával Erdélybe megyünk Bertát meglátogatni. (Az életed, Bíró Berta.) Berták is szerették Esztert. Egyszer volt csak ott, de sokat emlegették. Vagy lehet, hogy aztán még egyszer elment? Nem tudom. Hosszas hitvitát folytatott Berta férjével, az ottani unitárius pappal, Elivel. Ez még azon a bizonyos úton történt, amelyiknek annyi kanyarja volt.

Indulunk Erdélybe, Mészöly Miklós, a férjem szívinfarktus után van, nem merem magára hagyni. Eszter vállalja, hogy itt lakik vele. Mindent elkészíték, a hűtőszekrénybe teszem a hideg és az előre megfőzött ételt. Rohanunk a Mamával oda s vissza (Bertának van szüksége orvosra meg ez-az). Visszaérkezem, minden ott van a hűtőben. Eszter más ételeket főzött, különlegeseket, csodálatosakat, remekül kijöttek Miklóssal. Amúgy is szerették egymást, de ez a pár nap összekovácsolta őket. Miután megérkeztem, Eszter még maradt, és a következő történt. Most térek vissza a telefonhoz. Leül az előszoba közepére, a földre, a hosszú drótos telefon az ölében, és telefonál. Mivel a lakásban három helyen lehet kényelmesen ülni, a két készülék mellett, az egyik hordozható is, azt mondom neki, hogy „Tesókám, miért ülsz a földön, az előszoba közlekedőhely, összeköti a konyhát, a fürdőszobát stb.” Rám néz, és elkönnyesedik a szeme: „Nem értem, ez miért baj?”, miért kérdezem azt, hogy: „Miért ülsz itt a földön és telefonálsz?”

Meghív magához egy este, a kis lakásba, itt már egyedül lakik. Mellette, a szomszéd házban, a Guyon közben van Miklós dolgozógarzonja. Mivel az ő gyönyörű családi szublótját, szekreterjét fel kell újítani, és az sokba kerül, Eszternek kéne intézkednie – de nem teszi. Addig az édesanyám szublótja áll a lakásában, azzal, hogy majd én visszaka-pom, amikor szükségem lesz rá. De nem intézkedik, nem intézkedik, végül a Mama

viteti el és javíttatja meg a gyönyörű bútort. A Mama szép, hattyúnyakú ágya, rekami-éja nem fér el a szobájában, ezért beteszünk egy fából készült dikót, amin matrac van – ez Miklós szobájából való –, és az lesz az ágya. Ez az Eszter lakása. Amikor meghív, háromféle csodálatos pizzával vár. Ülünk a pici konyhában, és beszélgetünk. Nem értem, miért olyan végtelenül szabad, zárt és egyben szabad ez az este, mint gyermekkoromban az esték. S aztán rájövök, azért, mert nem szól a telefon, mert nem csönget senki, és mert a leglényegesebb – Tesókámmal az időn kívül tudunk lebegni. Ez különleges adottság volt nála. A kronoszból át lehetett lépni vele a kairoszba. És milyen remek volt a pizza. Milyen ügyesen berendezett a konyhája. Mennyi játékoság, melegség, pedig akkora az egész, mint a tenyerem.

Fekszem a MÁV-kórházban, 36 fokos hőség, besüt a nap, az ablakon nincs roló. Előttem dübörögnek a pályaudvar vonatai. Azt álmodom éjszaka, de lehet, hogy délután, mindenesetre sokat tűnődöm az álmomon: Eszter valami ételt hoz, hogy adjam át édesanyámnak. Édesanyám már rég halott. S én nem találok semmilyen edényt, tányért, tálacskát, ami jó volna, mert az egyik piszkos, a másik repedt, a harmadiknak nem jó a formája. Tűnődöm, hogy ezt a tiszta és jó ételt, amit Eszter hozott, hogyan adjam oda anyámnak.

Másnap vagy harmadnap, ugyanaz a kánikula, áll az orvos az ágyam mellett, lehajol, hogy beszúrja az infúziós tűt. Abban a pillanatban megszólal a mobilom, az orvos fölemelkedik, és azt mondja: „Nyugodtan vegye fel, megvárom.” Fölveszem: „Esztert meggyilkolták.”

A gyászolókat segítő csoportban sokszor sürgettem, hogy foglalkozzon valaki a meggyilkoltak hozzátartozóinak, családtagjainak a gyászával. De mindig elmaradt. Úgy éreztem, hogy ez még adósságom a hospice-ban. (Ezt és a megfelelő ravatalozást szeretném még megoldani. S a temetést valahogy emberibbé tenni.)

Fekszem az infúzióban, és Esztert látom, szüntelenül Esztert, ahogy fekszik az ágyon holtan. Semmi eufemizmus. Megölve. Bármit csinálok, éjjel és nappal Esztert látom. Akkor egyik munkatársam, Pilling János az internetről levesz egypár oldalt, és abban olvasom, hogy a meggyilkoltak hozzátartozói eleinte folyton a halott képét látják. Apróság, de nagyon fontos. Nagyon fontos, hogy tudjuk, mi történik. Hiszen ezért dolgoztunk ennyi ideig a gyászoló csoportokkal, a gyázmunkával, az irodalmával, a tapasztalatokkal. Az, hogy én jutok el ilyen tapasztalatig, soha, álomban nem jutott eszembe. Eszter hozta. Persze a családban, az életében mellékes a létezésem, a résztvéve-ésem, de mégis ő volt a Tesókám. Nehéz elmondani, mi volt. Minden volt. Eszter volt.

Hallom Mari barátnőmtől, aki az APEH-nél dolgozik, a központban, hogy mikor megkapják a hírt, az APEH dolgozói azon tűnődnek, van-e Isten. Megrendül a hitük. Van ennek egy bizonyos humora, hogy az APEH-ben történik, de hozzá tartozik. Eszter halála, az Isten és az APEH? A dolgoknak ilyen különleges az összefüggése. (Be kell vallanom, nekem is nagyon nehéz volt Istennel egypár napig. Nem csak Mari csoportja, az APEH küszködött.)

Fekszem a hőségben, nap mint nap az infúzió alatt, és küszködöm. S egyszer csak eszembe jut az álmom. S elkezdem számolni a napokat, igen. Akkor ölhatték meg Esztert. Hiszen két nap múlva találta meg a Mama.

Az első vigasztalás. Eszter valami tisztát hozott onnan. Azt gondolom magamban, tisztát vitt, tisztán van ott, és tisztát tudott hozni. Persze komoly anya-gyermek problémám van nekem is. Mindenkinek van. Az első lény, aki igazában a miénk volt, és mi az övé. Itt kezdődik: az anya az alfa és az ómega. Mindent meghatározó. És Eszter va-

lami olyan tisztaságot tudott odavinni, az tudott lenni (történetesen, hogy feminin teológiával foglalkozott). Hogy ilyen tudott lenni, ő tudott lenni, aki, és így vállalni a sorsot. Ez az élet titka, a sors titka. Keresem a szavakat, és nem találom, hogy fejezzem ki pontosabban. Abba a különleges rendszerbe, amin keresztül a teremtés megvalósul, az ember hogy illeszkedik be... Eszter így illeszkedett. Lassan, lassan világosodik előttem, de ehhez hosszú idő kell. Eleinte marad a nyugtalanság, a tételődés, mindennek a megkérdőjelezése. De aztán az enyhülés, amikor először vagyok együtt a családdal, és el tudunk menni a rendőrség által lezárt lakás ablaka elé, és a párkányra virágokat teszünk. Ugyanakkor sok galamb van, és sok madárpiszok. Még ott az étel, amit kirakott a madaraknak, penészedve, megromolva. Azokat Julival eltakarítjuk, a párkányt is letakarítjuk. Akkor egy kicsivel könnyebb. Juli szemében a szenvedés – amikor Eszterről beszélünk –, azt hiszem, olyan kép, ami egy életen át elkísér. Pedig én már harminc éve nézem a gyászolókat szemét. A Mamáról nem tudok és nem akarok írni.

Aztán a koporsó készítése, a temetés. A Mama kér, intézzem el, hogy kézben lehessen vinni. Elképesztő, hogy milyen nehézségeket támasztanak. Nagy nehezen aztán megegyezünk. Jó volt és nagyon oldó. Lehet a jó szót használni? Igen, csakis ezt. Mert ha nem oldódik valahol, ha nem oldódik a görcs, akkor ott van az ember, ahol az APEH...

Én is megyek a lakásra a koporsót festeni. Nem tudok festeni, de nem zavar. Látom, ahogy az unokák, a családtagok és akik nagyon szerették, festenek, és összeáll a szépen díszített koporsó. Ami egyszerű, keményfa – azt hiszem, keményfa, de nem vagyok benne biztos –, a Mama jön-megy a lakásban, kibéleli párnákkal, szőttesekkel. S mi festünk. Napraforgókat festek. Miklóst a halottas ágyon, mielőtt a tűztérbe betoltuk volna, napraforgókkal vettem körül. Nagy, az élet nagy kegyének, rossz szó, a sorsnak, Istennek, nem tudom én, kinek, de úgy érzem, valakinek nagy hálával tartozom. Ez is rossz szó, de ezekről a dolgokról nagyon nehéz beszélni. Az, hogy Miklóssal lehettem a halálos ágyán. Aztán a mellett, a holttest mellett ülhettem, aki már nem ő, és ott lehettem, ez volt a nagy kivétel Vele, míg a tűztérbe becsúszott a koporsó: az olyan volt, mintha a napba tolnánk be.

Ezeket a napraforgókat festettem Eszter koporsójának a végére. Úgy, ahogy tudtam. Juli segített, hogy kell festeni: „Engedd el magad, nagysága, csak könnyedén, lazán. És akkor meglesz.” A Mama megdicséri, amit csináltam. Először papíron próbálom ki. Most valami kezd oldódni. És akkor, amikor a Mama azt mondja hogy: „Védőügyvédet kéne fogadni a gyilkosnak. Eszternek már jó. De ennek a férfinak vége.” Megkértem a vallatókat, hogy ne legyenek nagyon durvák. Mert hiszen „akiket gyanúsítanak, azokat Eszter mind istápolta, segítette, vitte tovább az úton, hogy emberré tudjanak válni”. (Egyre jobban cserbenhagynak a szavak.)

Eszter temetése. Hullott a hó. Nagyon sokan voltunk. Juli a teljes kétségbeesés és a túlhajtott tevékenység között ingadozva. A tömeg, a halotti beszéd, beszédek. Eszter egyre jobban kibontakozik. Állok a hóesésben, és hallgatom. S amikor meghallom a halotti beszédet, egyszerre föloldódik bennem valami. Én nem hittem volna, hogy így lehet búcsúztatni. Kezdek megnyugodni. Nem megnyugodni, könnyebbedni. Könnyebbedik. Könnyebbedik. Aztán ez a beszéd megjelenik írásban, elolvassák az APEH-ben, és az APEH visszanyeri hitét. (A hit nagyon küzdelmes dolog.)

Múlnak a hónapok. Ha Eszter lakását föl hívom, bejelentkezik a hangja. Az Eszter hangja. Múlnak a hónapok, elmegyek Eszter lakására. Erre vágytam, Mama tette lehetővé. Mondtam, hogy egyedül szeretnék lenni. Azonnal megérti, kinyit, szellőztet,

vár az utcán, amíg bent leszek. Vártam, míg szellőztetett, és féltem. Abban a pillanatban, ahogy beléptem, megnyugodtam. Valami megragadott. Leültem egy fotelbe, és néztem. Néztem az ágyat, ami Miklósé volt, amin Esztert megölték. Néztem az anyám sublótját. De ezek a mellékesek önmagukban. Mégis valahogy a szálaknak az összefonódása. Az íróasztala, a komputere, a könyvei, a dobozok, amiket ő maga készített, amiben tárolt, olyan tökéletes élet volt. Valahol sugárzott belőle egy szellemnek, egy lénynek, egy embernek a tevékenysége. Az egésze. Elkezdve a konyhától végig az Eszter otthona, amiben mindenestül benne volt az élete. És már nem fáj – de megnyugtatott. Mert ilyen tudott lenni. És hirtelen, amit csak vele tudtam, ameddig élt, kiléptem a konkrét időből, a kronoszból a kairoszba, ahol az ember már tudja, hogy nem lényeges az idő. Amikor az idő keretei kitágulnak, és másként éli meg az ember az életet.

Mint amikor magamnak volt halálközeli élményem, és hirtelen megéltem azt, hogy eddig úgy néztem az életet, mintha messzelátón keresztül nézném, ami mindent közel hoz, és minden óriási lesz, mozgékony. Gyermekkorunkban megfordítottuk a messzelátót, és távolivá, kicsivé lett minden. Akkor így láttam az életet, és megéltem, hogy mindegy, hogy az ember tizennyolc évet vagy nyolcvan évet él: *hogyan* a fontos.

Miklós meghalt. A bútoroknak egy részét, a szobájából mindent, a dolgozószobájából nagyon sok mindent átadtam Szekszárdnak a Mészöly-emplékházhoz. Most tatarozzák a lakást, most szükségem van anyám sublótjára. Elkészült Eszternek a szép, régi, családi szekreter sublótja. De már nincs szüksége rá. Az ággyal nem tudom, mi lesz. Itt van velem szemben az anyám sublótja, ami ott állt Eszter szobájában, Miklós bútorai Szekszárdon. Mindez önmagában semmi, csak a tárgyak összeszövődése.

Juli szület. Azt mondja a Mama: „Elvárásolt, elvárásoltan boldog a gyermekkel.” Elmegyek hozzá, mielőtt visszatérnek Bukarestbe, ahol most dolgozik a férje. Olyan otthonosan, olyan természetesen tartja a karjában a kicsit, mintha mindig mama lett volna, és nyugodtan az én karomba is adja. Aztán szóba jön Eszter. Megint látom a Juli szemét, tele könnyel. De enni kell adni a kicsinek. „Nagysága, jó, hogy itt volt”, mondja Juli, karján a gyermekkel. Úgy tartja, kicsit a vállára borítja az egyik karjával, a másikkal nyitja, csukja az ajtót. Int utánam, mikor kilépek a házból.

2004. június

Bari Károly

KELETI DALLAMRA

Elámul egy rózsaszál.
Fényjáró fülemüle zeng.
Ajaj, sír az idő, a szép pástrolány.
Sípja nincs, elveszett,
sár eszi.
Sár eszi a sípját.
Sziklákat terel.
Hajfonata a halál.

Dragomán György

TULIPÁNOK

Az ébresztőórát este a párnám alá dugtam, hogy csak én halljam meg a csengését, és anya ne ébredjen fel, de az óra még nem is szólt, és én már ébren voltam, annyira készültem a meglepetésre. Levettem az íróasztalról a nikkelezett kínai zseblámpámat, kihúztam a vekkert a párna alól, rávilágítottam, háromnegyed öt volt, lenyomtam, hogy ne csengjen, aztán levettem a szék hátáról a ruhákat, amiket este odakészítettem, és gyorsan felöltöztem, de közben végig vigyáztam, hogy ne csapjak semmi zajt. Amikor a nadrágomat húztam, véletlenül belerúgtam a székbe, de szerencsére nem borult fel, csak nekikoppant az asztalnak, a szobám ajtaját is óvatosan nyitottam ki, de tudtam, hogy nem fog megnyikordulni, mert azelőtt való nap bedörzsöltem gépszírral a zsarnérokat. Odamentem a pohárszékhez, nagyon lassan kihúztam a középső fiókot, kivettem a nagy szabóollót, amelyikkel anya a hajamat szokta nyírni, aztán kinyitottam a bejárati ajtón a jálézarat, és nagyon halkán kimentem, az első lépcsőfordulóig nem is futottam, csak onnan kezdve kezdtem el rohanni lefele a lépcsőn. Mire leértem a blokk elé, már egész kimelegedtem, úgy mentem a kispark felé, mert ott, a csorgó mellett, a díszágyásban nőttek a legszebb tulipánok a városban.

Akkor már fél éve apa nélkül voltunk, úgy volt pedig, hogy csak egy hétre utazik el, a tenger mellé ment, egy kutatóállomásra, nagyon sürgős ügyben, amikor elbúcsúzott tőlem, mondta, hogy mennyire sajnálja, hogy nem vihet magával, mert a tenger olyankor, késő ősszel igazán felejthetetlen látvány, sokkal haragosabb, mint nyáron, hatalmas, sárga hullámokat vet, csupa fehér tajték minden, ameddig csak a szem ellát, nem baj, ígéri, hogy ha hazajön, akkor majd engem is elvisz, és megmutatja nekem, nem is érti, hogy történhetett, hogy már elmúltam tízéves, de még mindig nem láttam a tengert, mindegy, majd bepótoljuk ezt is a többi bepótolnivalóval, semmit se kell elkapkodni, lesz majd mindenre idő bőven, mert előttünk az élet, ez apa egyik kedvenc mondása volt, én sose nagyon értettem, hogy mit jelent, mikor aztán nem jött haza, sokszor gondolkoztam rajta, és az a búcsú is sokszor eszembe jutott, az, amikor utoljára láttam, szürke furgonnal jöttek apáért a kollégái, épp az iskolából jöttem hazafele, amikor indultak, ha nem maradt volna el az utolsó óránk, a természetismeret, nem is találkoztam volna velük, épp szálltak be a furgonba, mikor odaértem, nagyon siettek, apa kollégái nem is akarták engedni, hogy beszéljen velem, de apa keményen rájuk szólt, hogy ne csinálják ezt, nekik is van gyerekük, tudják, milyen ez, öt percen már nem múlik semmi, és akkor az egyik kollégája, egy szürke öltönyös, magas, fehér hajú férfi megvonta a vállát, és azt mondta, hogy nem bánja, öt percen itt már tényleg nem múlik semmi, na és akkor apa odajött hozzám, megállt előttem, de nem simogatt meg, nem is ölelt meg, hanem végig a zakóját fogta, két kézzel tartotta maga előtt, és úgy mondta el ezt a tengerdolgot, hogy sürgősen szükség van rá abban a kutatóintézetben, egy hétig lesz ott, ha nagyon súlyos a helyzet, akkor egy kicsit tovább, addig, amíg rendbe nem szedi a dolgokat, és akkor mesélt még egy kicsit a tengerről, de aztán az a magas, ősz hajú kollégája odajött hozzánk, és apa vállára tette a kezét, és mondta, hogy jöjjön, doktor úr, letelt az öt perc, most már menni kell, mert különben lekéssük a repülőt, apa akkor lehajolt, megpuszilta a homlokom, de megölelni nem ölelt

meg, és mondta, hogy vigyázzak anyára, legyek jó fiú, mert most én leszek a férfi a házban, úgyhogy becsüljem meg magam, és én meg mondtam, hogy jól van, jó leszek, és ő meg magára vigyázzon, és a kollégája akkor rám nézett, és azt mondta, hogy ne aggódj, öcskös, majd mi vigyázzunk a doktor úrra, és kacsintott egyet, aztán kinyitotta apának a furgon oldalsó ajtaját, és segített neki beülni, a sofőr közben beindította a motort, és ahogy becsapódott apám mögött az ajtó, indultak is, én meg felkaptam az iskolatáskámat, és megfordultam, és mentem a lépcsőház fele, mert szereztem egy új csatárt a gombfocicsapatomba, és ki akartam próbálni, hogy tényleg olyan jól csúszik-e a viaszosvásznon is, mint a kartonon, nem maradtam ott, és nem is integettem, és nem néztem a furgon után, nem vártam meg, hogy eltűnjön az utca végén. Tisztán emlékszem apa arcára, borostás volt, cigarettaszagú, nagyon-nagyon fáradtnak látszott, a mosolya is olyan féloldalas volt, sokat gondolkoztam rajta, de nem hiszem, hogy sejtette volna előre, hogy nem fog tudni hazajönni, egy hétre rá csak egy levelet kaptunk tőle, azt írta, a helyzet sokkal súlyosabb, mint amire számítottak, részleteket sajnos állambiztonsági okokból nem írhat, de egy darabig még ott kell maradnia, ha minden jól megy, pár hét múlva talán kap egy-két nap szabadságot, de egyelőre minden pillanatban szükség van rá. Azóta küldött még egy pár levelet, úgy három-négy hetente, és mindegyikben írta, hogy már nemsokára hazajön, de aztán még karácsonyra se tudott eljönni, és szilveszterre is hiába vártuk, és már benne voltunk az áprilisban, és már levelek se jöttek, és kezdtem azt gondolni, hogy apa igazából külföldre szökött, úgy, mint egyik osztálytársamnak, Egonkának az apja, aki átúszta a Dunát, és Jugoszláviába ment, és onnan meg Nyugatra, de azóta se kaptak felőle semmi hírt, úgyhogy azt se tudják, hogy él-e egyáltalán.

Hátul, a blokkok mögött mentem, mert nem akartam senkivel találkozni, nem szerettem volna, hogy bárki is megkérdezze, hogy hova indultam én ilyen hajnalban. A csorgónál szerencsére nem volt senki, úgyhogy szépen átmásztam a láncon, be a virágágyásba, a tulipánok közé, és elővettem a nagyollót, és elkezdtem levágni a virágokat, egész lent, a föld fölött vágtam el a szárukat, nagymamám mondta egyszer, hogy minél lejjebb metszi el az ember a tulipánok szárát, annál tovább tartanak, legjobb, ha mindjárt levelestül levágjuk az egészet, először csak huszonöt szálát akartam levágni, de valahol tizenöttnél elvitettem a számolást, úgyhogy csak vágtam egyiket a másik után, tiszta harmat lett a kabátom meg a nadrágom is, nem törődtem vele, apára gondoltam, hogy ő is valahogy így csinálhatta minden évben, ő is így vághatta a tulipánokat minden tavasszal, anya nagyon sokszor elmesélte, hogy apa tulipánokkal kérte meg a kezét, tulipáncsokrokkal udvarolt neki, és a házassági évfordulójukat is mindig tulipánokkal ünnepelte, minden április 17-én hatalmas csokrokkal lepte meg, reggel, mire felébredt, mindig ott várták a virágok a konyhaasztalon, és én tudtam, hogy ez a mostani éppen a tizenötödik évfordulójuk lenne, és azt akartam, hogy anya akkora nagy csokrot kapjon, amekkorát még eddig soha.

Annny tulipánt levágtam, hogy már alig bírtam rendesen fogni őket, ahogy megpróbáltam magamhoz ölelni a virágokat, a csokor szétcsúszott a kezemben, akkor magam mellé fektettem a virágokat a földre, leráztam az ollóról a harmatot, és úgy vágtam tovább egyik szárát a másik után, apára gondoltam közben, hogy ő is ugyanezzel az ollóval vágta a virágokat, a kezemre néztem, próbáltam elképzelni apa kezét, de hiába, mert csak a saját vékony, fehér kezemet láttam, az ujjaimat az olló kopott fémgyűrűiben, na és akkor egy öreg bácsi egyszer csak rám kiáltott, hogy mit csinálok, azonnal menjek oda, hogy képzem, hogy csak úgy levágom a virágokat, tudjam meg, hogy

ki fogja hívni a rendőröket, és én javítóintézetbe fogok kerülni, ahova való vagyok, odanéztem, szerencsére nem volt ismerős, úgyhogy odakiáltottam neki, hogy fogja be a száját, és virágot lopni nem bűn, aztán zsebre tettem a nagyollót, két kézzel felnyaláboltam a földről a tulipánokat, egypár szál ott is maradt, aztán a másik oldalon kiugrottam az ágyásból, hallottam, hogy utánam kiáltja, hogy szégyelljem magam, hogy beszélek, nem baj, felírta a karszámomat, de vissza se néztem, mert tudtam, hogy nem írhatta fel, mert direkt abban a kabátomban jöttem, amelyikre nem volt felvarrva az iskolai karszám, úgyhogy szaladtam szépen hazafele, két kézzel fogtam a virágokat, nehogy megtörjenek, a tulipánfejek egymáshoz ütődtek, egyszer-egyszer az arcomhoz értek, a széles levelek is suhogtak-zörögtek, olyan szag volt, mint amikor a füvet nyírják, csak sokkal erősebb.

Amikor felértem a negyedekre, megálltam az ajtó előtt, és leguggoltam, és óvatosan a lábtörlőre fektettem a virágokat, aztán felálltam, és lassan kinyitottam a bejárati ajtót, átléptem a virágokon, aztán csak álltam ott, a sötét előszobában, és hallgatóztam. Anya szerencsére nem ébredt még fel, úgyhogy bevitettem szépen a konyhába a sok tulipánt, letettem az összeset a konyhaasztalra, bementem a spájzba, a polc alól elővettem a legnagyobb uborkásüveget, odavittem a csaphoz, megtöltöttem vízzel, aztán odatettem a konyhaasztal közepére, és szépen beletettem a tulipánokat, annyi volt, hogy nem is fért bele mindegyik az üvegbe, vagy tíz szál kimaradt, azokat betettem a kagylóba, aztán odamentem az asztalhoz, és amennyire tudtam, megpróbáltam megigazítani a csokrot, de nem nagyon sikerült, a tulipánok a sok levél miatt eléggé összevissza álltak, volt, amelyik túl rövid volt, volt, amelyik túl hosszú, láttam, hogy muszáj lesz egyformára vágni a szárukat, ha azt akarom, hogy kinézzen valahogy a csokor, és akkor az jutott eszembe, hogy ha elővenném a kamrából a nagy mosófazekat, akkor abban az összes virág elférne, és lehet, hogy még a szárukat se kellene levágni, úgyhogy odamentem megint a spájzajtóhoz, kinyitottam, aztán lehajoltam, és kihúztam a polc alól a fazekat, na és akkor hallottam, hogy kinyílik a konyha ajtaja, és azt is hallottam, hogy anya megszólal, hogy ki az, van itt valaki, engem nem látott meg, mert a spájzajtó eltakart, de én az ajtó résén át láttam, hogy ott áll, a hosszú fehér hálójában volt, mezítláb, és láttam az arcát, amikor meglátta a tulipánokat, egészen elfehéredett, fél kézzel az ajtófélfának támaszkodott, a szája meg kinyílt, azt hittem, hogy mosolyogni fog, de inkább olyan volt az arca, mintha kiáltani akarna, vagy kiabálni, mint hogyha nagyon dühös lenne, vagy nagyon fájna neki valami, egészen elvicsorodott, és a szeme is összeszűkült, és hallottam, hogy nagyon mélyeket lélegzik, és akkor lassan körülnézett ott a konyhában, és amikor meglátta a nyitott spájzajtót, elengedte az ajtófélfát, és elfésülte az arca elől a haját, és nagyot sóhajtott, és úgy kérdezte, hogy kisfiam, te vagy az, és akkor én nem szóltam semmit, hanem csak kijöttem a spájzajtó mögül, és megálltam az asztal mellett, és úgy mondtam, hogy meglepetést akartam, és kérem szépen, hogy ne haragudjon, nem akartam rosszat, csak azért csináltam, mert apa megkért, hogy amíg nem lesz itthon, addig én legyek a férfi a házban, és akkor láttam, hogy anya mosolyogni próbál, de a szemén látszott, hogy még mindig nagyon szomorú, és mondta, hogy nem haragszik, egészen mély és érdes volt a hangja, nem haragszik, és nagyon köszöni, és ahogy ezt mondta, odalépett hozzám, és megölelt, de nem úgy, ahogy máskor, hanem sokkal, de sokkal erősebben, nagyon erősen magához szorított, úgy, mint egyszer, amikor beteg voltam, és én is átöleltem, és én is megszorítottam, és a ruhámon és a hálójágon keresztül éreztem, hogy dobog a szíve, és a tulipánok jutottak eszembe, az, ahogy a parkban a földön térdeltem, és

egyik tulipánt vágtam le a másik után, és éreztem, hogy anya még erősebben megszorít, és én is még erősebben szoritottam, és az orrom egészen tele volt még mindig a tulipánok szagával, azzal a zöld, erős fűszaggal, és akkor éreztem, hogy anya megrázódik, és tudtam, hogy mindjárt sírni fog, és azt is tudtam, hogy akkor én is sírni fogok, és nem akartam, de nem tudtam elengedni, csak szorítani, és mondani akartam, hogy ne búsuljon, és semmi baj, de nem tudtam megszólalni, egyáltalán nem tudtam kinyitni se a számat, na és akkor egyszerre megnyomta valaki a bejárati ajtó csengőjét, keményen rátenyerelt, a csengő nagyon hangosan és hosszan berregett, egyszer, kétszer, háromszor, és akkor éreztem, hogy anya elenged, valahogy egyszerre hideg lett az egész teste, és akkor én is elengedtem, és úgy mondtam, hogy várjon, mert megyek, és megnézem, ki az.

Ahogy odamentem az ajtóhoz, az jutott eszembe, hogy biztos a rendőrök lesznek, mert mégiscsak felismert a parkban az az ember, és feljelentett, és most itt vannak, jöttek értem, hogy elvigyenek, mert rongáltam a közvagyon, és leszedtem a tulipánokat, és akkor azt gondoltam, hogy nem kéne kinyitni az ajtót, de közben végig szólt a csengő, nagyon hangosan berregett, és már kopogtak is közben, úgyhogy mégiscsak oda nyúltam, megfogtam a jálézarat, és kinyitottam az ajtót.

Nem a rendőrök voltak, hanem apa kollégái álltak az ajtó előtt, azok, akikkel annak idején láttam elmenni, annyira meglepődtem, hogy meg se tudtam szólalni, akkor a magas, ősz hajú rám nézett, és kérdezte, hogy anyukám itthon van-e, én meg bólintottam, és az jutott eszembe, hogy apa biztos velük küldött ajándékot a házassági évfordulóra, és épp mondani akartam, hogy jöjjenek be, mert édesanyám nagyon fog örülni maguknak, de mielőtt megszólaltam volna, az ősz hajú megint rám szólt, hogy nem hallottam, kérdezett valamit, na és akkor mondtam, hogy de igen, itthon van, és erre a másik, alacsonyabb is megszólalt, azt mondta, hogy akkor ők most bejönnek, aztán félrelékött az ajtóból, és tényleg mind a ketten bejöttek, és megálltak az előszobában, és akkor az alacsonyabb megkérdezte, hogy melyik az anyám szobája, én meg mondtam, hogy a konyhában van, de már mentem is előre, és mondtam, hogy itt vannak az apa kollégái, biztos levelet hoztak, vagy valami ajándékot küldött, anya épp vizet ivott a hosszú fülű csuporból, amivel a kávéfőzőt szoktuk megtölteni, és megállt a keze a mozdulat közben, rám nézett, aztán elnézett mellettem, apa kollégáira, és láttam, hogy a csupor mögött elsápad, és akkor leengedte a bögrét, és láttam, hogy a szája is megkeményedett, mint amikor nagyon mérges szokott lenni, úgy, és akkor azt kérdezte nagyon hangosan apa kollégáitól, hogy mit keresnek itt, és úgy lecsapta a füles csuprot a pultra, hogy mind kilocsant belőle a maradék víz, és közben mondta, hogy menjenek innen, de akkor már mind a ketten bejöttek utánam a konyhába, a magas, ősz hajú nem is köszönt, hanem egyből azt kérdezte anyától, hogy mi van, maga nem is mondta el a gyerekeknek, és akkor anyám megrázta a fejét, és azt mondta, hogy ahhoz magának semmi köze, de a magas, ősz hajú meg azt mondta, hogy az hiba volt, mert előbb-utóbb úgyis meg fogom tudni, az ilyesmin legjobb mindjárt az elején túlesni, mert a hazugság csak hazugságot szül, és akkor anya felnevetett, és úgy mondtam, hogy igen, maguk aztán az igazság barátai, és akkor az alacsonyabb rászólt anyára, hogy fogja be a száját, és anya tényleg elhallgatott, az ősz hajú meg odaállt elé, és úgy kérdezte, hogy te, kisfiam, még mindig azt hiszed, hogy az apád kollégái vagyunk, és akkor én nem mondtam semmit, de éreztem, hogy kihűl a testem, mint tornaórán felmérőfutás után, amikor előre kell hajolni, mert máshogy nem kap levegőt az ember, és akkor az ősz hajú rám mosolygott, és azt mondta, hogy tudjam meg akkor, hogy

ők nem az apám kollégái, hanem a belbiztonságtól jöttek, apám meg le van tartóztatva, mert államellenes szervezkedésben vett részt, úgyhogy egy ideig biztos nem fogom viszontlátni, méghozzá jó hosszú ideig, mert apám a Duna-csatornánál lapátol, tudom-e, hogy az mit jelent, azt jelenti, hogy munkatáborban van, és amilyen széllélbéllet, nem fogja sokáig bírni, és nem fog onnét visszajönni soha többet, lehet, hogy nem is él már, és ahogy ezt mondta, anya felkapta a csuprot a pultról, és odavágta a földhöz, úgy, hogy az darabokra törött, és a tiszt akkor elhallgatott, és egy pillanatra csend lett, anya meg azt mondta, hogy elég volt, ezt hagyják abba, ha őt is el akarják vinni, akkor vigyék, de engem hagyjanak békén, mert én még gyerek vagyok, értik, hagyjanak békén, és mondják meg, hogy mit akarnak, mondják meg, hogy mit keresnek itt.

Erre az alacsonyabb azt mondta, hogy csak úgy erre jártak, és ha már itt voltak, gondolták, hogy egy kicsit körülnéznek, hátha találnak valami érdekeset a doktor úr szobájában.

Anya akkor azt kérdezte, hogy mondják, van erre parancsuk, a magas, ősz hajú tiszt meg anyára mosolygott, és azt mondta, hogy nem kell itt minden aprósághoz parancs, nincs abban semmi, ha egy kicsit körülnéznek, nem hiszi, hogy bármi rejtegetnivalónk lenne.

Anya akkor nagyon hangosan azt mondta, hogy ehhez nincs joguk, takarodjanak innen, menjenek, mert ha nem, most azonnal, így, ahogy van, odamegy a városháza elé, és ülősztrájkolni kezd, nyilvánosan fogja követelni, hogy engedjék szabadon a férjét, mi az, hogy tárgyalás és ítélet nélkül tartják fogva már egy fél éve, akármilyen ez az ország, mégiscsak van egy alkotmányunk, mégiscsak vannak törvényeink, a házkutatáshoz még mindig parancs kell, úgyhogy mutassák meg, vagy menjenek innen.

Az ősz hajú tiszt erre anyára mosolygott, és azt mondta, hogy nagyon jól áll neki ez a nagy harciasság, és apámnak ott a Duna-csatornánál biztos nagyon hiányozhat, mert igazán gyönyörű asszony, kár, hogy soha többet nem fognak találkozni.

Anya akkor elvörösödött, egészen piros lett az arca, láttam, hogy az egész teste megfeszül, azt gondoltam, hogy mindjárt oda fog menni és meg fogja a pofozni az ősz hajú tisztet, azt hiszem, még soha nem is láttam ilyen haragosnak, és akkor anya tényleg megmozdult, de nem a tiszt fele, hanem odament egyenesen a bejárati ajtóhoz, kinyitotta, és úgy mondta, hogy elég volt, ki innen, takarodjanak most azonnal ki a házából, mert ha nem, ő most rögtön felhívja az apósát, tudják jól, hogy párttitkár volt, és hiába nyugdíjazták, azért még maradt annyi jóakarója, hogy elintézzé, hogy azért, amit itt csináltak, áthelyeztessé őket a közlekedési osztályra, úgyhogy ha jót akarnak maguknak, akkor menjenek, anya ezt úgy mondta, olyan keményen, hogy még én is majdnem elhittem, pedig tudtam, hogy anya soha, de soha nem hívná fel a saját jószántából nagyapámékat, mert mióta nagymamám a szemébe mondta, hogy egy abnormalis zsidó kurva, azóta anya se vele, se nagyapámmal nem állt szóba, de abból, ahogy anya beszélt, ez egyáltalán nem látszott.

Az alacsonyabb tiszt erre azt mondta, hogy szóval így, hát ha azt hiszi, hogy az öregnek még maradt bármi befolyása, pláne most, hogy a fiát elvitték, hát nagyon téved, még örülhet, hogy őt nem internálják, de ha anyám telefonálni akar és panaszkodni akar, akkor csak tessék, és odalépett a pulthoz, megfogta az evőeszközös fiókot, és kirántotta, de olyan erősen, hogy a fiók a kezében maradt, a kések, villák, kanalak és kiskanalak szanaszét repültek a konyhában, a tiszt rávágott az üres fiókkal a pultra, de úgy, hogy a fiók hátsó széle letörött, és azt mondta, tessék, most már akkor lesz mit elpanaszolni, de ez még csak a kezdet, bizony, csak a kezdet, és láttam, hogy elvicsoro-

dik, és tudtam, hogy most mindjárt fel fogja borítani az asztalt, de akkor az ősz hajú a vállára tette a kezét, és úgy mondta, hogy nyugalom, Gyurka, nyugalom, hagyjad, úgy látszik, félreismertük a hölgyet, azt hittük, hogy okos asszony, azt hittük, hogy tudja, mikor és kivel kell kedvesnek lenni, de úgy látszik, nincs annyi esze, hogy felismerje a jóakaróit, úgy látszik, hogy mindenáron bajba akarja keverni magát. Jól van, legyen csak úgy, ahogy ő akarja. A Gyurka nevű tiszt akkor ledobta a földre a törött fiókot, oda, a szétdobált evőeszközök mellé, és úgy mondta, hogy jól van, őrnagy elvtárs, csináljuk úgy, ahogy maga kívánja, menjünk.

A Gyurka nevű tiszt akkor anyára nézett, bólintott, aztán felém fordult, és nekem mondta, hogy jól van, elmennek, de csak azért, mert látja, hogy szeretjük a virágokat, és aki a virágot szereti, rossz ember nem lehet, és ahogy ezt mondta, odalépett az asztalhoz, és azt hittem, hogy mégiscsak le fogja verni az uborkásüveget, de csak egy szál tulipánt húzott ki belőle, az orrához tartotta, megszagolta, és azt mondta, hogy az a baj csak a tulipánnal, hogy nincs semmi szaga, különben igazán gyönyörű virág, aztán kiment a konyhából, menjünk, őrnagy elvtárs, az ősz hajú erre nem mondott semmit, csak intett, hogy menjen, a Gyurka nevű tiszt akkor elindult kifele, ahogy odaért anyához, odanyújtotta neki a tulipánt, anya szó nélkül elvette, a Gyurka nevű tiszt akkor azt mondta, hogy virágot a virágnak, aztán még egyszer felém fordult, rám nézett, kacintott egyet, aztán kiment az ajtón, és ment is lefele a lépcsőn.

Az őrnagy is kiment, és anya akkor rá akarta csapni az ajtót, de az őrnagy hirtelen átlépett a küszöbön, és odatette a lábát az ajtó elé, hogy anya ne tudja becsukni, és úgy mondta szépen, nyugodtan, hogy meg fogja még ezt bánni, asszonyom, mert amikor visszajövünk, még a padlót is felszedjük, még a gittet is kikaparjuk az ablakkeretekből, benézünk még a fürdőkád alá is, és a gázcsövekbe is, szétszedjük az egész házat, és biztos lehet benne, hogy meg fogjuk találni azt, amit keresünk, biztos lehet benne, elhallgatott, megfordult, és indult ő is lefele a lépcsőn.

Anya akkor becsapta az ajtót, előtte még hallottam, hogy az őrnagy azt mondja, hogy viszontlátásra, anya akkor megfordult, a csukott ajtónak vetette a hátát, ott állt a kezében a piros tulipánnal, a széttört csupor darabjait nézte, a szétdobált evőeszközöket, a kettétört fiókot, megrándult a szája, aztán lassan megkeményedett, összeszorította az ajkát, és rám nézett, és nagyon halkán azt mondta, hogy hozzam a szemeteslapátot meg a seprűt, szedjük össze szépen a csupor darabjait, és én akkor a tulipánokra néztem, ott az uborkásüvegben, az asztalon, és meg akartam kérdezni anyától, hogy ugye, amit a tisztok apáról mondtak, az nem igaz, ugye, haza fog jönni, és anya felé fordultam, és láttam, hogy épp beleszagol abba az egy szál tulipánba, és a szeme meg olyan vizesen csillogott, hogy tudtam, alig tudja visszatartani a könnyeit, úgyhogy inkább semmit sem kérdeztem.

G. István László

BURGER KING

Mintha fejük egy gesztenye lenne,
tűburkából kibújt barna fényrés,
esznek a férfiak.

Nem gondolnak nőre, végtelenre,
széthajtogatják az átszírozott papírt,
a fehér szalvétán átüt a majonéz,
beleharapnak a hamburgerekbe,
ahogy a sebben bennragad a géz,
forog a szájukban az étel,
utat keres a szájpadlás körül,
mintha a nyeléssel megszületne,
esznek, egyedül.

AZ ÓRÁS

Az órás nyúlembert, csak ideje van,
gyűszű a szemén vagy orsó,
felpiszkálja, tűhegynyi a tér,
amiről nem beszél a koporsó.
Nyugodtsága mögött feszült idegenség,
ne várjon kíméletet, ami kimérhető,
a beállításnak már-már szaga lett,
nyúlorra érzi is, kutat, megremeg,
két körme közt, ahogy igazít,
mint horogra akadt idegszál, fájdalom
kisül, hogy guzsalytalan, amit a sors
kimér – ideje után csak ára van. Ujjbegyének
fáj a sok csavar, felhorzsolódik,
ott pikkelyes a bőr, mintha közbe fonna,
volna karma is, ahogy letolt
szemüvege fölött rád néz, eltekint,
nem tudja egyszerre fonni,
szóni, vágni, elbíbelődik,
szuszog, áruját hozomra sose adja,
alatta mindig apró bogyók jelzik,
hogy ő is emészt. Sorsodba nem tud
beleszólni, kézfeje izzad, felitatja.

FŐPINCÉR

Erejét nem, használja célzott
figyelmét, dezodor-hangszínét, álmos
zenész, aki ütemekkel nem törődik,
rendezget, papírszemét, pecsétes terítő,
körmére lakként pötytyent viasz, vakon
teljesített küldetés, hosszúra nyúlt
ministránsgyakorlat kellékei, ötös
fizet, csak épp a felmutatás helyén
jattosztás, keményített köszönések,
lúdtalpas, hanyag vigyázz, kimért,
kiszámított szünetjelek.

Fejében arctemető, minden vendég
felett kaddistalan rítus, mintha ásna,
hozza az újabb köröket, koszorúrendelés,
annyi gyomor, jóllakatni a földet,
hogymenki se lássa, újabb társaság,
elégikus póz, édes nevetés, ínycenc saláta.
Kiömlött a só, egy tányér elgurult,
minden ember hozzátartozó,
mindenki megboldogult.

Czilczer Olga

FÉNYCSÓVA, KINYÚLÓBAN

Kilép fehér köpenyben, vagy csak az ajtó nyílik. A rézsárga kilincsen
gyakorlott mosolyra villan. Aztán húsz perc is eltelik várakozásban.
Támulások és zárulások a kézben, nem tudni, miképpen elrendezve.

Egy kedélytelen kártyajáték minden szórakozásunk. Lankadóban,
feszülőben a tünetek. Betegségeket titkolnak történetek. Egy-egy
epizód lapja elejtve kallódik. Lapra lap hull. A szereplők meg, akik
a homályban maradtak – tehetnek-e mást? – türelemmel a sorsukra
várnak. Senki se próbálná illetéktelenül a részbe helyezni lábnyoma
névjegyét. A részbe, ahol a fénycsóva kinyúlóban valakit beint.

Az ajtó megnyílik. Ugyan mi baja? Most ő következik.

PERCEK, FUTAMOK

Mintha a fehérek, feketék skálái lennének, jobbról is, balról is, persze, nem lehet átmenni, állok, elindulok, ámbár jobban tenném, ha le sem lépnék, hisz ezek vágtatnak megállás nélkül, mintha nem is nekem lenne itt elsőbbségem. Még ha rendben futnának, szépen, mint a gyöngy, no persze, ha olyan gördülékenyen menne a dolog, de hol itt a sima oda-vissza, a fényes gyöngyfutam, ezek csak zötyögnek, rángatják a kormányt, ki-kihagyva fokokat,

szabálytalankodnak az úrvezetők. S amikor már negyedszer halom a H-t B helyett, nem állom meg, hogy be ne dúdoljam a tiszta hangot, mintha ugyan meghallanák ebben a kakofóniában, s ha meghallanák is, gyanítom, kifogásolnák a kifogásomat, kinevetnének a (szerintük avult) tonalitásigényemmel, no de mégis valami kel-lene, mondhatnám, ha nem tonalitás, akkor más fogódzó, jegyez-ném meg, s mondanám például Schönberget s másokat, ha már így vitába keverednénk, de persze szó sincs efféléről...

Együket mégis megszólítottam, nem hallott-e a KRESZ-ről, de még csak le se húzza az ablakot, ehelyett pirossal besorjázik, és tovalobban, mint egy hirtelen jött zivatar, elsöpörve és feldöntve nem egy figurát, tönkretéve jámbor lábak sakkjátszmáját a kockaköveken. Lábak és ellenlábak. Itt a dűrből mintha mollba térne ki. Ott mintha elidőzne... Nem, tovalódul.

A FÁN FÖLFELÉ

A fonal maga a folyosó a szeszélyesen kanyargó, százfelé ágazó labirintusban, melyen elindultam, aranyos bábrabló. Látszólag tisztelettel övezve fogadnak, jobbról is, balról is rám köszönnek olyan köszöntésekkel, melyekkel másokat, nálam kevésbé érdemes alakokat szokás megilletni; tán nem is nekem szánják őket tulajdonképpen, csak másféle üdvszavakat nem ismernek.

Tudják ezek egyáltalán, ki vagyok? Ismerik érdemeim? S ha nincs is még megírva, beszélnek-e tetteimről, kékes-aranyos felbukkanásaimról, emlegetnek-e legalább kevésbé visszhangos zugokban?

Persze, tudom, bizonyítanom kell naponta, de mit tegyek, ha nem akad utamba nemhogy a legveszedelmesebb, de a legványadtabb hernyó vagy báb sem, akivel elbánhatnék.

Akitől meg nem várok homéroszi szárnyas szavakat, ő vár, tán kicsit sokat is, tőlem. Becézzem. Ő viszontszeret. Oda se értem, zsörtölődik. A földig lehord, számon kér, hol járok, mért késlekedem.

Dunajcsik Mátyás

BAROKK OLVASÓTEREM

12. fotográfia

Végighúzni az ujjunkat egy öreg könyvespolc bőrkötéses gerincein, végigfuttatni e végtelenül finom, precíziós műszereket ezeken a tulajdonképpen halott, de a kezünkben mégis mennyire könnyen életre kelő felületeken, gyakran támad olyan érzésünk, mintha nem is egymás mellé zsúfolt kötetek sokaságát, hanem egy nagy, egybefüggő arcot simogatnánk végig a könyvtár cinkosan eldugott szegletében, és minél öregebbek a könyvek, annál fiatalabbnak képzeljük az arcot, lévén az idők viharaitól megtépázott és kikopott könyvgerincek puhábban és engedelmesebben simulnak az ujjaink közé, mint a talán nem is bőrbe, hanem vászonba vagy papírba kötött újdonságok, így azután nem is lepődünk meg, ha képzeletünk és lelkünk színpadán olyan vértelen alakítást nyújtanak a közelmúlt nagy és gazdag szereplői, szemben a fényesre fogdosott nagy monstroomok pápaival, koldusszegény vagy mesegazdag császáraival és lovagjaival, akik azonnal előttünk teremnek legendáik és vélt vagy valós történetük hiánytalan fegyverzetében, és még képesek megrohanni is azt, aki esetleg balgaságában kinyit egy ilyen élettől duzzadó könyvet, mint ahogyan valahogy hasonlóképpen, hasonló revelációval kezdődött a fiú útja is, amely utat történelmi kortól függően nevezhetjük először odisszeának, aztán kálváriának, majd Canossa-járásnak, de akár felfedezőútnak vagy tanulmányútnak is, csak hogy a kora újkor és napjaink is kapjanak valamicskét a metaforák e gazdagon kínálkozó gyümölcskosarából, melynek gazdagságát csak az a könyvtár műlhatta fölül, amelyikbe éppen most lépett be a fiú, akiből most még csak egy sziluettet látunk, látjuk ugyanis, ahogyan a könyvtár egyik barokk termének ablakánál áll, és olvas, a kívülről vérszomjas, fegyverét lóbáló expresszvonat-keresztshadként beömlő fény pedig aluszékony homályba borítja vonásainak többi részét, ahogyan homályba borítja szinte a barokk olvasóterem összes többi sarkát is, kivéve azt a néhány, egészen pontosan kivehető, aranylő gerendát, pálcát és lemezt, amelyekben a sötétet kettészelve a napfény maga megmutatkozik, és amelybe a fiú is beleállt, hogy legyen fénye az olvasáshoz, lévén hogy már az óvodában megtanulta: a félhomályban olvasás öregkori vaksághoz vezet, ő pedig nem akart vak lenni, pedig a sorspárhuzam Miltonnal néhanapján még csábította is, de aztán mindig felnézett valami apróság miatt, mielőtt végleg elhatározta volna magát, és megakadt a szeme valamin, mondjuk egy ajtókilincsen, vagy egy villanykapcsolón vagy egy gesztenyefán vagy egy csellistánón a busz túldalán, ekkor pedig már nem volt megállás, mert tudta, érezte, hogy menthetetlenül szerelmes ebbe a világba, és a látás maga a világ, ha a legegyszerűbb kisdedi logikánkat vesszük elő, hiszen nem véletlen, hogy a vakokat világtalanoknak is szokás nevezni némi eufemizmussal, mely eufemizmus valójában csak még tragikusabb színt kölcsönöz ennek a csapásnak, persze a zenét még vakon is lehet hallgatni, vethetné ellenünk valaki, ekkor viszont azt mondanánk neki, hogy igen, de egyrészt a zene már nem is teljesen ehhez a világhoz tartozik, hanem fél lábbal már valahol máshol van, másrészt pedig, hogy igen, de vajon mit ér egy szimfónia anélkül, hogy lát-nánk a harmadik sor közepén, a brácsásoknál azt a nőt, aki minden nehezebb megol-

dásnál elmosolyodik, és a karmesterre néz álmétkodó és végtelenül figyelmes szemmel, mint aki tudja, hogy csak övele oszthatja meg hirtelenében a zenének ezt a mély és zsigeri szeretetét, amit minden bizonytal csakis ők ketten éreznek át igazán abban az egész hatalmas épületben és rengeteg ember között, illetve talán még az a kisfiú az első sorban, akiből később a barokk olvasóterem aransugarai közt álló fiú lesz, aki éppen a koncert utáni napon indult el az ösvényen, amely később az olvasóterembe és arra az útra vezette, amit, mint már korábban említettük, sok és különböző metaforával illethetünk gusztyusunktól függően, mindenesetre a fiúval éppen a koncertet követő napon történt meg, hogy az utcán sétálva egyszerre csak megpillantott egy cseresznyefát, amiről mondhatnánk, hogy sok mindenkivel megtörtént már, és még meg is fog történni, de aztán el kell gondolkodnunk, vajon tényleg látjuk-e a dolgokat, amiket látunk, és tényleg megtörténnék-e velünk a dolgok, amik megtörténnék, amíg rá nem jövünk, hogy ez voltaképpen nem is olyan bizonyos, mert életünk nagy részét úgy éljük le, hogy nem vagyunk ott, ahol vagyunk, hanem valahol máshol, talán a múltban vagy a jövőben, vagy ami még ennél is különösebb, hogy voltaképpen nem vagyunk sehol, a cseresznyefa viszont ott volt, ahol, a fiú pedig ott állt előtte, és látta, azzal a látással, ami miatt soha többé nem akart lemondani a szeme világáról, mert a fa úgy állt előtte, mint a két lépés között hirtelen megdermedt táncos vagy az éppen támadásra készülő, félmozdulatba fagyott harcos, felemelt karddal, ezerértelmű hieroglifaként, amelyből, a fiú tudta, minden kérdésére minden választ le tudna vezetni, ha egy ismeretlen hatalom ki nem mozdítja ebből a metszően éles figyelemből, ha a mellette elhaladó biciklista nem löki meg, amitől ugyan az egyensúlyát nem veszette el, mégis körbe kellett néznie, az őt körülvevő világ pedig olyan erővel és részletgazdagsággal tört rá a korábban egyetlen cseresznyefa képével is csak alig megbirkózni tudó fiú tudatára, hogy aztán mégis elájult, és elterült az aszfalt puhán és szürkén elnyúló felületén, tompán és boldogan figyelve a szemhéjára belülről kiülő színes cseresznyevirágokat, hogy aztán évekkel később ugyanezzel a látással figyelje egy biztonságosan egyhangú és szabályos szerzetesi cella magányában az asztala elé, az ablakmélyedésbe helyezett miniatűr cseresznyebonsait, amelyet a felszentelésére kapott egy japán barátjától, és amely heves viták tárgya volt annak idején két emelettel feljebb, az apát szobájában, lévén hogy mi szüksége lehet egy keresztény szerzetesnek efféle keleti csecsebecsére az elmélyülés mély kútjának alján, ami a szerzetesi élet, ám a fiú alázatos, de gyémántkemény érvei és történetei a keletre vetődött misszionáriusokról és jezsuitákról végül meggyőzték az ősz, sasorrú férfit, hogy végül is semmi sem lehet veszélyes, ami ilyen kristályos tisztasággal jelképezi az emberi akarat diadalát a természet felett, mint ez a fácska, amely lehetne akkora is, hogy teljesen beborítsa az ifjú szerzetes celláját susogó ágaival, mégsem nagyobb két élére állított Bibliánál, életerejének robbanó áradása pedig ebbe az egyetlen gyertyalángba koncentrálódik, mint ahogyan a jó hívő hite is egyetlen pontba sűrűsödik, mely pont persze a megfelelő esetben nem más, mint Isten. Az apát egy ideig felhúzott szemöldökkel az iroda plafonjára festett Krisztus arcát fürkészte, kérlek, kérlek, Uram, adj egy érvet, amivel meg tudnám őrizni a méltóságomat ez előtt a forrófejű fiú előtt, akit vagy azonnal ki kell innen utasítanom, vagy pedig ezentúl is ráhagyni mindent, de mindent, még ha nőket és szerencsejátékosokat látna is vendégül a cellájában, a kolostor krónikájába pedig – amelybe évszázadok óta jegyezték fel az apátok a fontos és kevésbé fontos események örökkévalóságba futó láncolatát, de nem csak életük – amely egyben a kolostor élete is volt – fontos és kevésbé fontos eseményeit, de saját belső vívódásaikat is – be kell jegyezzem, hogy azt

hiszem, Uram, egy szenttel vagy misztikussal van dolgunk már megint, vagy pedig maga az ördög jött közénk egy ilyen figyelemre méltó emberalak formájában, de miért, miért, Uram, hogy a vállamra rakod ezeket a terheket, ha szentet akarsz csinálni, a világ összes kolostora közül miért épp az enyémbé kellett besétálnia. Hallgatás, beleegyezés. Fiat. Egy napon, talán éppen azon a napon, amikor közénk jöttél, fiam, azt mondtad, hogy a teremtés csodája olyan hatalmas, hogy minden, de minden kérdésre tiszta és világos választ lehet kapni annak a lehető legkisebb részletéből is, lévén hogy annak minden egyes apró hajlata, szöge, momentuma tartalmazza önmagában az egész teljességét vagy valami hasonlót, igaz, igen, atyám, rendben van, és ugye látod azt a köteg üres papirozt is abban aládában, igen, atyám, akkor hát rendben van ez is, szükséged van-e bármi egyébre a továbbiakban, naponta három órára a könyvtárban és kettőre a kerengőben, amikor nem háborgatnak, egyébként sem fognak háborgatni, minek köszönhetem ezt a kegyet, atyám, annak, hogy meg fogod szolgálni, fiam, távozhatsz, most csináltam meg életem legnagyobb örülségét, verte a fejét az apát tömörfa asztalának intarziás lapjába, miután becsukódott az iroda ajtaja, de nem sokáig volt ideje saját magán töprengeni, ami nem is üdvös dolog, lévén az értelem a Sántán adománya, a tiltott fa gyümölcse, a baj csak az, hogy egyben az egyetlen fegyverünk is a bűn ellen, így oly módon kell használnunk, ahogyan a lovag hadat visel a béke érdekében, kardjával pedig sebeket gyógyít meg, mivel mennie kellett a misére, ám ha Istennek mégse lenne ínyére a dolog, hogy így kivételezek ezzel a fiúval, előbbutóbb tudtomra adja, egyelőre hallgatás-beleegyezés, hallgatás-beleegyezés, visszhangzottak az apát elmorzsoltszavai a kőfolyosó boltívei alatt, mint egy tompa és súlyos harang kongása, és mire az apát elért a templomba, már egyenes volt a tartása és a tekintete, a tekintélyéről nem is beszélve, ami maga is kitisztult, és régi fényében tündökölt, mert ezekben a pillanatokban az apát kissé úgy érezte magát, mintha a fiúéhoz hasonló érzések lennének úrrá rajta, bár persze közel sem olyan intenzitással, de mégis, mindent érteni vélte ezen a világon, és tudni vélte, hogy minden úgy van jól, ahogyan elvégeztetett, csak egyetlenegy dolgot nem értett, hogy miért néznek rá olyan különös megütközéssel a többiek, pedig ha mielőtt kimegy, megnézte volna magát a láda fölött függő pajzs ezüstös tükrében, akkor láthatta volna az asztal intarziájának homlokába nyomódott mintázatát. De amikor úgy érezzük, hogy nagy dolgokkal foglalkozunk, a kicsik könnyen kicsúsznak a kezünk közül. A fiú a továbbiakban már nagyon kevés emberrel kommunikált, jobban mondva mindenkivel kommunikált, aki megszólította, de ezekből egyre kevesebb lett az idők folyamán, egyszer, talán három héttel az elvonulása után az apát megkérdezte, de hogyha mindegyik kis fűszáלבól ki lehet olvasni a mindenséget, akkor minek a könyvtár, és minek a könyvek, minek az a három óra a barokk olvasóteremben, a dohos polcok és még dohosabb fóliánsok között, ahol az ember a magas könyvrakások miatt folyton úgy érzi, mintha egy leszakadni készülő lavina alatt lapozgatna, minek az a naponta három óra a szekrények cirádái és aranyozásai és az ablakon betörő aranysárga fénypázmák között, az ember még azt hinné, hogy ezekből a könyvekből meríti az anyagot ahhoz, amit a nap további részében ír, könnyedén és elegánsan, mintha csak simogatná a papír felületét, mintha táncolnának a nyurga és iskolás betűk a törtfehér papíron, és mondhatná az ember, hogy ugyan-ugyan, hát így nem nehéz olyan sokat írni, mire a fiú egy kicsit elgondolkodott, majd pedig válaszolt, maga is kíváncsian, hogy vajon mit fog mondani. Azt hiszem, a könyvek a szavak miatt kellene, tudja, atyám, a szavak miatt kell, a szavaknak semmi közük ugyanis a teremtés művéhez, azok kívül vannak a játékon, és az em-

berek találmányai, hogy megértsék ezt az egészet, főként persze a teremtés művét, hiszen még a genezist magát is csak úgy tudták elképzelni, hogy szavakkal történt, ebből viszont egyértelműen következik, hogy a szavak nem részei a teremtésnek, ahogyan az ecset sem része a megfestett képnek, sem a toll a könyvnek, ezért aztán ha csak magamnak volnék, egyáltalán nem törődnék a szavakkal, egyszerűen elszállnának melletttem, mint a legyek, de hát – ugye? – nem elég az, ha csak én értem meg a dolgokat, hanem ezt az egészet, ezt a csodát valahogyan át kell adni, *lefordítani*, ha úgy tetszik, és ehhez kellene a papirosok meg a szavak, a szavak pedig makacs dolgok, nehezen lehet őket rábírní, hogy ne magukról beszéljenek, ezért aztán folyamatosan uralkodni kell felettük, jobban ismerni mindegyiket saját magánál, ehhez pedig olvasni kell, naponta legalább három órát, mert én egy olyan dallamot játszom, aminek a hangszer... szóval képzeljen el egy kalitkát, benne ezer és ezer különböző színű és fajú madárral, mindegyik összevissza csipog, cserreg, csattog, csicsereg, kaffog, bömböl, bűg, dürrög, hahotázik, jajong, énekel, nyikorog, és nekem ezeket valahogyan rá kell vennem, hogy összhangban, a szólamot egymástól át- meg átvéve énekeljenek, ilyen hangszer ez, és jól tudjuk, hogy naponta három óra gyakorlás még egy parlagi furulyásnak is szükségeltetik, már ha nem csak skálázni akar egész életében. A végére már egészen kiszáradt a torka, amíg rá nem jött, hogy két hete most beszélt először ennyit egyhuzamban; az apáton pedig látszott, hogy beéri ezzel a válasszal, nem tudakozódik tovább, és nem tesz fel kérdéseket, mely kérdések egyébként nem voltak sohasem számonkérők, de még kevésbé megalázkodók, nagyjából úgy kérdezte meg néhány dologról, mintha a testvére volna, aki nemrég átlátogatott a szomszédos kolostorba, az apát pedig azt kérdezné tőle, hogy ott is ugyanolyan páras-e a levegő, mint amilyen itt volt pár hete, bólintottak, és elmentek egymás mellett, mind a kettő a dolgára, a fiú vissza a cellába, mert éppen végzett a könyvekkel, az apát pedig az irodájába, két ellenkező irány és két teljesen különböző ember, mégis, amikor beléptek a szobájukba, mindkettő azt mormolta magában, lehet, hogy ezt nem kellett volna, de most már mindegy. A fiú örült neki, hogy újra a cella biztonságában találta magát, mert érezte, hogy hamarosan el fog kezdődni; egyelőre csak leült az asztalhoz, és hagyta, hogy elhatalmasodjon rajta az ismerős érzés, amit akkor érzünk, ha valaki áll a hátunk mögött, aztán szépen, lassan a cseresznyebonsaira emelte a tekintetét, nem úgy, mintha maga elé tett tárgyat vizsgálna, inkább mintha ablakon nézne keresztül, az asztal fölötti nyíláson befújt a szél, és egy kicsit megrezegtette a fácska leveleit, így, finoman, mintha csak jelezni akarnának, hogy itt vagyunk, aztán ahogyan a fiú egy kicsit összeszűkítette a szemét, a részletek, a milliányi apró részlet elkezdett önmagától kibontakozni, mint amikor a rózsa nyílását látjuk egy természetfilmben, egyik szírom a másik után, a törzs göcsörtjei, hajlásának szögei, a levelek kis napernyői, amint kényesen illegetik magukat a napfény felé, a levelek recézete, a zöld árnyalatainak katalógusa, aztán a göröngyök a törzs lábánál, a fekete földdel lazán elkeveredő homokszemcsék, kristályok, ikozaéderek, piramisok és kibusok sosem látott, egymásra dobált tömege, miközben maga a fácska, az egész jelenség önmagában nemhogy nem tűnik el az érzékeknek ebben a meghatározhatatlan részegségében, de egyre tündöklőbbben áll a középpontban, mígnem a fiú végre betelni látszik a dologgal, és munkához lát, a fácskára fel-feltekintve, a feléje záporozó információdarabkákból elkap egyet-egyet, csak úgy, röptében, aztán ezeket papírra veti, és innen már elindulhat a levezetés, mert attól kezdve, mint a kagyló bensejében rekedt koszarab köré, odagyűlnek a többiek, és ezek után már az egyik adat úgy kapcsolódik bele a másikba, mint a fogaskerekek,

csak arra kellett vigyáznia, hogy a szavak szép libasorban kövessék egymást, és ne to-
luljanak egymás nyakára, vagy ami még kínosabb, ne olvadjanak össze más szavakká,
és ez így ment jó néhány hónapon keresztül, anélkül, hogy a fiúban vagy az apátban
felmerült volna bárminemű kétely a dologgal kapcsolatban, három óra a barokk olva-
sóteremben, kettő a kerengőben és a többi a cella hűvösében, ahol a fiú továbbra is
könnyed, ruganyos, bár kissé iskolázatlan betűkkel fogyasztotta a mellette tornyosuló
papirosokat, mígnem egyszerre csak történt valami, ki tudja, milyen okból, egyszerű-
en csak megtörtént, mint ahogyan egyszer minden ok nélkül elejtünk egy vázát, vagy
elvértünk egy írásjelet, de akár úgy is mondhatnánk, hogy filmszakadás következett be
a fiúban, ahogyan mi is hirtelen elvesztjük szem elől a cellát és a benne lévő egyszerű
kis facsemetét, a következőkben pedig már csak a fiút látjuk egy eddig teljesen ismer-
etlen helyen, csak azt nem értem, hogy akkor most hogy az istenharagjában lehet itt,
barátocskám, ha egyszer olyan jól ment magának ez a papiroszás, kérdezte a pult má-
sik oldalán álló férfi a fiútól, aki egy láthatólag használtan, a kolostor jótékonyági cél-
ból összegyűjtött ruhái közül választott zakóban álldogált vele szemben, egy pohár bor-
ral a kezében, amit aztán felemelt, a fény felé tartott, és elkezdett felé hunyorogni, most
megint mit csinál. A kurva életbe, a kurva életbe, mondogatta a fiú, és már csak nevet-
ni tudott, gondolkodni vagy inni nem, egy pohár bor, a kurva életbe, csak egy pohár
bort látok, nem érti? de uram, nem lehet, hogy éppen... de a férfi végül nem fejezte
be, csak elindult, hogy kiszolgáljon egy másik vendéget, mint ahogyan az amputált ka-
rú emberek levágott végtagjai esténként viszketni kezdenek, vagy amikor meghal va-
lakid, akivel együtt éltél, és a temetés után három héttel is még mindig őt szölonga-
tod a konyhában, átrendezed a bútorokat, a könyveket a polcon, de érzed, hogy még
mindig, még mindig maradt üres, betöltetlen hely a szobában, mesélte néhány héttel
később valakinek, aki jóval fiatalabb volt nála, de aztán felhagysz a szölongatással, és
pár nappal később elmosolyodsz a tükörbe nézve, bár szégyelled magad miatta, de
mégis így van, és hogy azt a napot soha nem fogja elfelejteni, amikor ott volt a busz-
megálló fölött, a dombon, és tudta, hogy akkor, hát akkor most valahogy vége van, ta-
lán soha többé nem fog visszajönni ez, ez az ajándékféle, nem valószínű, hogy bármi-
lyen oka volna, valami bűn vagy félrelépés, nem, mert abban az esetben az adomány-
nak is kellett volna legyen valamilyen logikus magyarázata, amivel viszont nem rendel-
kezett, ő pedig ott állt azon a kis dombon, a megálló fölött, és azt gondolta magában,
milyen szerencse, hogy az embereknek általában egynél több arcuk van, nem úgy, mint
a tárgyaknak, mert akkor nagyon rosszul érezné magát, így azután a poggyászat, ami
persze tele volt tárgyakkal, ott is hagyta a domb tetején, ott figyelt a kopottas, téglá-
alakú bőrönd, mint valami vén öregasszony, aki a fiát látja elmenni, majd lassan, ahogy
beesteledett, furcsa és szögletes kiegészítője lett az elsötétülő horizontnak, amikor a
tücskök ciripelni kezdtek, és az egész tájra rásimult az éjszaka kendője, míg végül az-
tán azt is egykedvűen fogadta, ahogyan kopogni kezdtek rajta az esőcseppek. Innen
felállni, az aztán nem lesz semmi, gondolta magában a fiú, és elindult a város felé, iga-
zából nem is tudta, mit kezdhetne magával, egyáltalán, mihez ért, mit tudna csinálni,
hiszen már egészen fiatalon bevonult a kolostorba, és bár még most is nagyon fiatal
volt, valahogy úgy érezte, hogy elhaladtak – nem is felette, hanem leginkább *mellette* –
az évek, de végül is volt két többé-kevésbé erős karja, és gondolkodni is tudott, így nem
lehetett baj, eléggé könnyen el tudott helyezkedni egy cégnél, kegytárgyakat árusított-
tak, mindenfélét, Megváltókat, Szűz Máriákat, Szent Józsefeket és Szent Antalokat
mindenféle méretben és minőségben, meg könyveket és szenteltvíztartókat, képeket

a híres kegyhelyek fényképeivel, ő rakosgatta fel őket a polcra mind, a Megváltókat ár, a Szűzanyákat magasság szerinti sorrendben, meg néha besegített a raktározásnál is, de a könyveket többé nem nyitotta ki, nem merte, vagy éppen nem volt kedve hozzá, legalábbis egy ideig, amíg „visszatalál a megfelelő útra”, ahogyan a cégvezetőjének mondta, akinek ugyanolyan sasorra volt, mint az apátnak, csak éppen a haja nem volt ősz, hanem dús és fekete, és könnyen lehet, hogy a fiú e miatt a sasorr miatt választotta inkább ezt a céget a másik, szállítmányozási vállalat helyett, ahol még munkát ajánlottak neki, mindenestre lassan levetkőzte kolostori szokásainak nagy részét, kivéve a hangtalan járás képességét, amivel időnként akaratlanul is halálra rémisztette a munkatársait, ezenkívül pedig megmaradt a két óra, ezúttal nem a kerengőben, ahová értelemszerűen már nem volt bejárása, hanem egy közeli parkban, egy mesterséges tó partján, egy padon, ahová ha leült, mindig mosolyognia kellett, hogy tényleg nem lát semmi egyebet, mint egy mesterséges tavat, aminek egy kissé fodrozódik a vize, és zöldes az árnyalata, meg néhány fát, kavicsokat, ilyesmit, de hamarosan már csak ült ott egykedvűen és üresen, és amikor egy éppen arra járó, a kelletténél közvetlenebb volt rendtársa leült mellé, és megkérdezte, hogy mit csinál éppen, azt mondta, hogy tudod, a dolgokon kívül, azokon a dolgokon kívül, amiket mi viszünk a világba, mint például a kávéfőzők és a féltékenység, azokon kívül a mindenséget az isteni lényeg tölti ki, ez a teremtés művének láthatatlan kötőanyaga és közege is egyben, ha pedig eléggé ügyesek vagyunk ahhoz, hogy teljesen kiűrtsük magunkból az összes felesleges dolgot, akkor a bennünk támadt vákuumba rögtön beáramlik az isteni lényeg, lévén hogy nem szenvedheti az ürességet, bár voltaképpen maga is az, de másfajta, olyan üresség, ami egyben telítettség is, emlékszel, *horror vacui*, ahogyan azt a latintanár testvér a fejünkbe verte annak idején. Mert azt, hogy *bambulok*, nem volt szíve a rendtársa szemébe mondani, bárhogy akarta volna is, így a dologból csak egy újabb mosoly maradt, miután a másik felállt és távozott, meg aztán maga sem tudta, hogy a kettő talán nem ugyanaz-e végső soron, már ha ennek az okfejtésnek egyáltalán lenne valami értelme vagy szükségszerűsége, így nem is törődött vele többet, csak visszaemlékezett a kolostorból való kicsapatásának valódi, gyakorlati okára, ami egyben arra is magyarázatot adott, hogy miért nem merte kinyitni raktározás közben sem a cég könyveit, a jelentéseket a dél-afrikai missziók csodálatos eredményeiről, az újabb és újabb Szent Ágoston-kiadásokat és a számlálatlan méretben, színben és betűtípusban árusított Bibliákat, mert félt attól, hogy ugyanaz történik majd vele, mint régen a kolostor barokk olvasótermének cirádás, aranyozott falai között, az ablakból beömlő, szintén aranysárga fényben, hogy tudniillik kinyitott egy könyvet, amit éppen olvasni készült, és a könyvben nem voltak benne a betűk, csak tiszta és üres lapokat látott, és semmi egyebet, jobban mondva az, hogy üres lapokat látott, nem is a megfelelő kifejezés, lévén hogy a könyvből tényleg eltűntek a betűk, mintha sosem lettek volna ott, és nem is vándoroltak vissza azután, hogy a fiú visszatette őket a polcra, aztán leemelt egy másikat, és szintén nem talált benne semmit, csak a ropogós, fehér lapok pörögtek az ujjai között, mint a fagyöngyből faragott olvasó szeméi a kezében, ha imádkozott, és ugyanígy volt a harmadik, negyedik, ötödik kötetrel is, mígnem a könyvtár veszteségei már aggasztó méreteket öltöttek, lévén hogy a fiúnak igen jó ízlése volt, így aztán drága és ritka könyveket vett le a polcra, és tett ily módon használhatatlanná, mígnem a könyvtáros rajtakapta, és a saját testével állta el a fiú útját a legfontosabb és gyakorlatilag beszerezhetetlen példányok előtt, ide be ne tegye többé a lábát, amíg én élek, és most pedig azonnal húzzon el innen, hát így történt, végül is nem csaptak bot-

rányt és semmi effélét, a fiú pedig csak azt sajnálta, hogy az apát által búcsúajándéként adott buszmenetrendet sem tudta elolvasni, de most már mindegy, gondolta magában, és hagyta, hogy elhatalmasodjon rajta az ismerős érzés, amit akkor érzünk, ha valaki áll a hátunk mögött, amíg meg nem szólította az apát, aki valóban ott állt mögötte, a kezében egy kisebb csomaggal. Mondja, leülhetek ide maga mellé, hogyne, egészen nyugodtan, mondta a fiú, aki egy kissé hunyorogni kényszerült az éppen lebukó nap fényének utolsó, metsző sugarai miatt, amelyeket még éppen megszűrtek egy kicsit a tó túloldalán virágzó cseresznyefák ágai, nem nagyon, csak éppen annyira, hogy egyfajta lapos, műtermi fénnel árásszák el a tó körül elterülő dús, zöld pázsitot és az azon túl álló néhány tölgy- és fűzfaligetet, a távolban pedig a város házeit és toronyházait, amelyek szintén egy kicsit hunyorogni látszottak a késő délutáni párában, amitől a munkából hazatérő emberek egy kissé kényelmetlenül érezték magukat mind, beleértve az apátot is, aki most leült a padra, és a térdére fektette az egyszerű, szürke papírba burkolt csomagot, hogy van, a lehetőségekhez képest remekül, tudom, hogy nem szereti, ha háborgatják a napnak ebben a szakában, egyébként sem szoktak háborgatni, így ezúttal kivételt teszek, rendben van, de mondja, mi hozta ide, amit a kezemben lát, azok a maga munkái legépelve és megszerkesztve, ma este találkozik a kiadóval, hogy megbeszéljem vele a részleteket, az egyetlen dolog, amit tenne kéne, hogy aláírja ezt a szerződést itt, amivel elismeri, hogy maga írta ezeket, de gondolom, látni szeretné a munkáját is, kérem, nyissa ki, de a csomag csak egyetlen lebegett kettejük között, az apát kezében, a fiú ugyan kinyújtotta érte a kezét, de miközben ott tartotta fölötte, számolni kezdett, egy, kettő, három, majd a keze visszasiklott az ölébe, és nem mozdult, mintha nem is lett volna ott soha, nézze, azt hiszem, az lesz a legjobb, ha ön írja alá azt a papírt, és az ön neve alatt adják ki, de miért. Emlékszik arra a napra, amikor odaadta nekem a papirosokat, és lehetővé tette, hogy a saját napirendem szerint éljek a kolostorban, atyám, igen, fiam, nos, akkor megkérdeztem, hogy mivel érdemeltem ki a kegyet, ön pedig azt válaszolta, hogy majd meg fogom szolgálni. Mert azt az arcot, amit a kiadó és az apát vágott volna, amikor a szépen legépelt és megszerkesztett kézirat helyén csak üres papirosokat találnak, nem szívesen képzelte volna el, bármilyen mulatságos lett volna is végeredményben, ám mielőtt elment volna az apát, még odaszólt neki, hogy várjon, a homlokára ragadt egy cseresznyevirág, ne mozduljon, és egy könnyű simítással lesodorta az apró, fehér kis lebernyeget az öreg arcáról, amit most valószínűtlenül fiatalnak érzett, és váratlanul a barokk olvasóterem képe merült fel benne, és a gondolat, hogy végighúzni az ujjunkat egy öreg könyvespolc bőrkötéses gerincein, végigfuttatni e végtelenül finom, precíziós műszereket ezeken a tulajdonképpen halott, de a kezünkben mégis mennyire könnyen életre kelő felületeken, gyakran támad olyan érzésünk, mintha nem is egymás mellé zsúfolt kötetek sokaságát, hanem egy nagy, egybefüggő arcot simogatnánk végig a könyvtár cinkosan eldugott szegletében, és minél öregebbek a könyvek, annál fiatalabbnak képzeljük az arcot, lévén az idők viharaitól megtépázott és kikopott könyvgerincek puhábban és engedelmesebben simulnak az ujjaink közé.

Philip Larkin

LÉGYEN E VERS

Papád-mamád elbasztak, el.
Nem szándékosan, úgylehet.
Hibáikkal dugig leszel,
S még repeta is jut neked.

Elbaszták egyszer őket is
Zsabós-zsakettes őshülyék,
Ódon morál negédeit
És egymás torkát marva szét.

Ember embernek sorsosa.
Mélyül a kín, víztől a part.
Időben szállj ki, lépj tova,
S hogy kölyköd legyen, ne akard.

Miklya Zsolt fordítása

Miklya Zsolt

HOMO HOMINI LUPUS

Larkin után szabadon

Az elbaszottak életét
Szenvedjük és adjuk tovább.
Farmeres, pólós újhülyék.
Örök balek papák-mamák.

S míg azt gondolod, gentleman
Módjára jobb, ha most kiszállsz,
Míg más rágódik helyeden,
Te inkább nem balek-morálsz,

Magad maradsz. De farkasod
Beléd mar, mást ha nem talál.
Ó mardos, míg te baszhatod,
Balek! Farkaskölyök az ár.

AHOGY A TEASAPKÁT LEVETTE

Annyit tett hozzá az egészhez,
amennyit egy fölöslegesnek tűnő
mozdulat a teasapka levételekor.

Szívélyesen fogadott, mint mindig,
a tea előre elkészítve, letakarva,
mellette apró, sós sütemény. Most sem
udvariasságból érdeklődött csupán,
valóban érdekelte, mellénk szegődött,
hazáig kísért. Alig feltűnően vette át
a szót mégis, és ami sosem történt
meg eddig, hosszasan magáról beszélt.
Fel sem tűnt, ahogy mellészegődtünk,
hazáig kísértük, csak a búcsúzás
pillanatában vettük észre a mozdulatot.

A verés szüneteiben észreveszed a rángást
a fegyőr arcán, érzékeled a bikacsök
remegését, nekidőlsz aztán a hónak,
támfalat nem találsz másban, mint az apró
tűszúrások tömkelegében, ingamozgásod
metronómja szívritmusodra hangolt,
sorsodból kilépni nem lehet még, várod,
verésed újra indul, nekidőlsz csak a hónak,
ahelyett, hogy az oszlopról lelépnél.

A halottak látványát nem tudta megszokni.
Hogy egy metronómra jár a lépés, azt igen,
sőt azt is, mindegy, sorban állnak, vagy a
sorra ügyelnek, csákányt, fegyvert vagy tollat
emelnek megannyi kimért mozdulattal. Azóta
enged előre minden fegyőrt, fegyencet, ha a
haláludvaron sorakozó van.

Nem vártad, nem sürgetted, egy szorítással
érkezett, ismerős volt mégis. Szeme előtt
jártál naponta, fegyelmezted magad, mint
a diák, aki még nem fejezte be a dolgozatot.
Észrevétlen lépett a hátad mögé, nem mutatott
a rossz eredményre, nem erősítette meg egy
fejbólintással a jót, szorítással jelezte csupán,
be kell adnod hamar. Ellenőrzésre, javításra
nincs több idő. Nem estél kétségbe, tudtad,
ez a dolgozatok rendje, felszabadított inkább,

hogy a hibák számbavétele már nem a tiéd.
Csak az zavart, mért kell még vezetékek és
csövek között feküdnöd, mintha nem lenne
megváltoztathatatlan az értékelés.

Ma sem ismerem indítékait. Nem is
voltak talán. A befogadásnak nincs
ideológiája. Ha megtörténik mégis,
csendesen csak, a részrehajlók rész-
vételével, ahogy helyet keresnek a
rég betelt cipőspolc porstandjain, egy
papucsot mindig félre lehet tenni.
Nem az általános reciprocitás elve,
a közlekedőedények logikája. Inkább
az a furcsa jelenség, ami a hajszálerek
szűkületében sorra lezajlik. Magasra
szívódní fel a cső rejtett kényszerében.

Szóba elegyedett a levélhordóval,
a szomszéd mogorva úrral,
a polihisztor vízvezeték-szerelővel.
Beszélgetéseiről nem készített
feljegyzéseket. Mégis, évek múlva is
fel tudta idézni a szavaikból sugárzó
vágyakozást. Ilyenkor félbeszakította
munkáját, megállt egy pillanatra.
Szemét behunyva befelé figyelt.

Az utolsó szorítás előtt szétoztott mindent.
Csak a megszokott mozdulattól, ahogy a
teasapkát levette, volt válni nehéz. A többi,
ahogy látta hátukat még, elhalkuló cipő-
kopogásukat vélte hallani, hozzátartozott
a koreográfiához.

Hidas Judit

A FOGORVOSOM

Én, született és az is maradt Baranyai Gitta elhatároztam, hogy férfiak nélkül élem le az életem. Ne gondolják, hogy holmi kicsinyes ok, férfiban való csalódás következménye mindez. Igaz, nagyon megkönnyebbültem, amikor utolsó szerelmem utolsó bőrröndje mögött végleg bezártam az ajtót. De higgyék el, ez még nem lett volna elég ok.

Egész egyszerűen elfelejtettem, miért jó, ha az embernek van egy párja. Ennyi az egész. Nem emlékszem, és ezért nem is vágyom rá, hogy újra eszembe jusson. Jó, néha persze én is megnézem a szerelmeseket a buszon, de akkor sem irigység fog el, hanem undor. Megőrülök a hangosan elcuppánós csókoktól, a nyálcsattogástól. De ha ez nincs, akkor is hiába erőlködöm, egyszerűen nem jut eszembe, mit érezhetnek ott azok ketten, amikor egymást simogatják. Mert gyöngédséget és megértést az ember az anyjától és a barátaitól is kaphat. Takarítani, főzni, mosni így csak kevesebbet kell, és az idő nagy részét úgyis házon kívül, munkával töltjük, tehát nincs se idő, se mód, hogy még valakit beiktassunk az életünkbe. Na jó, persze van az a bizonyos dolog, amit mindenki jobban szeret társaságban átélni, de azért ez mégsem lehet akkora gond, hogy ezért pluszterhet vegyen az ember a nyakába. Persze azt nem állítom, hogy néhanapján nem jut eszembe, mégsem lehet az véletlen, hogy ez így alakult az évezredek során, de ezen nem lehet sokáig töprengeni, így hát gyorsan el is felejttem, és újra a munkámba mélyedek. Rengeteg a dolgom. Holnapra még harminc dolgot kellett volna kijavítanom. Igen. Ezt még nem mondtam, egy középiskolában, jobban mondva egy elitgimnáziumban tanítok lassan hat éve angolt és irodalmat. A nyelvtant azt leadtam. Nem is azért, mert én nem szeretem ezt a tárgyat, hanem a gyerekek. Semmit sem utálnak ennél jobban. Én pedig nem vagyok hajlandó éveken keresztül nézni az unott pofájukat, és azért küzdeni, hogy megértsenek valamit, ami nekik lenne fontos. Nem, ezt már az első nap megfogadtam, amikor betettem a lábam az iskolába, hogy erőltetni semmit nem fogok. Nekem senki se tegyen szívességet. Nem bírom a butaságot és az érdektelenséget. Pedig higgyék el, egyébként tényleg szeretem a gyerekeket. Meg a munkámat. Különbözik hogy mentem volna tanárnak? Persze régen én is azt hittem, hogy egyszer majd lesz belőlem valaki, hogy majd valami nagy dolgot viszek véghez, de hát egy idő után az ember leszámol az ilyen gyermeketeg képzelgésekkel. Szóval holnapig még ki kellett volna javítanom azt a harminc dolgot, megígértem a gyerekeknek, mert már egy hónapja nálam vannak ezek a fogalmazások, de azt hiszem, mégis inkább a jövő hétre halasztom, végül is én vagyok a tanár, jogom van hozzá, senki nem kérheti rajtam számon. Mert hát most az egészségemről van szó, igen, épp orvoshoz megyek, és emiatt igazán nem tehet nekem senki szemrehányást. Na persze nincs nagy baj, csak a fogamról van szó, de hát azért az is elég fontos. Még akkor is, ha az ember harmincöt éves, bár szerintem és mások szerint is én elég jól tartom magam a koromhoz képest, simán letagadhatnék hat-hét évet. Este nyolcra vagyok bejelentve, ezért zötykölődöm itt a buszon ilyenkor, amikor normális emberek már otthon vannak, vagy legalábbis hazafelé tartanak, úgyhogy szerintem már késő lesz a dolgozatokhoz, amikor hazaérek. De mindegy, nem is ez a lényeg, hanem ami történt velem. Vagyis nem történt, mert nem történt semmi különös, csak annyi, hogy az utóbbi időben nagyon megszerettem fogorvoshoz járni. Tudom, ez meglepő, mert általában mindenki az ellenkezőjét érzi, és kérem, ne gondoljanak semmi rosszra, csak egyszerűen annyi történt, hogy azt vettem észre, várom a kedd estéket, amikor mennem kell. És tényleg higgyék el, hogy semmi nem is várható, mert ez az orvos nemrég nősült, látam a feleségét, fiatal, csinos nő, és nagyon szeretik egymást, és egyébként is az előbb mondtam, hogy én már megszoktam így. Különbözik sem illenénk össze. Mert mit kezdene egy gazdag orvos egy középiskolai tanárnővel? Már az is jellemző, hogy rögtön azt tanácsolta, amikor kiderült, mit csinálok, hogy keressek magamnak valami gazdag férjet. Na én azilyentől aztán falra tudok mászni, nem mintha megvetném a pénzt, de nekem senki ne döngölje az orrom alá, hogy eltart, és akkor csináljam azt, amit ő akar. Szóval a pasi egyáltalán nem pálya, mert ráadásul állandóan azzal viccel, amikor meg-

csörren a telefonom, vagy megtudja, találkozom valakivel, hogy biztosan „randi”-ra megyek, igen, ezt a szót használja, és úgy gondolja, hemzsegnék a férfiak körülöttem. Ez a másik, amit ki nem állhatok, amikor valaki azt hiszi, hogy ha van egy csinos nő, akkor az más se csinál, csak a megfelelő hím kiválasztásán dolgozik. A lényeg tehát, hogy biztosan kiábrándulnék belőle egy óra alatt, ha leülnék velem beszélgetni.

De a fogorvosi kezelés az egészen más. Persze úgy is küldtek hozzá, hogy nagyon jóképű, és tényleg az, de ez még nem számított volna. Viszont a keze. Hát azt el nem lehet mondani! Ahogy húzta a fogam. Finoman, gyengéden, szinte az ínyemet simogattva. Mondjuk, kissé zavarban voltam, amikor először kellett kinyitnom a számat. Ott előtte. Mégiscsak kínos, amikor az ember csak így megmutatja, ami hát nem éppen a leggusztusosabb. De aztán már jött is a tűszúrás. Akár egy apró, gyengéd kis harapás. Nem fáj, inkább csak libabőrös lett tőle a hátam. A fogó szinte belesimult a számba. Előtte persze mondta, nem biztos, hogy könnyű lesz, lehet, hogy védni is kell, és én ettől eléggé megijedtem, de nem vagyok én olyan, hogy ezt kimutassam, így csak ültem ott a kítátott szájjammal. „Szóljon, ha nagyon fáj” – suttogetta, és én csukott szemmel nyöszörgöttem neki vissza. De aztán csak egyet-kettőt csavart rajta, és kikapta. És akkor, ezzel a sikerrel kezdődött el minden.

Aztán másodszer volt még a fúrás és a tömés, merthogy más fogaimmal is baj volt. És ő megint olyan ügyesen szúrta bele az injekciós tűvel a számba... Alig éreztem, ahogy átdöfte a húst, és már kezdte is átjárni a folyadék az ínyt és az arcom többi zugát. Közben az asszisztensnőjével dumáltak erről-arról. Beszéltek könyvekről, híres írókról meg a legutóbbi nyaralásukon elkövetett angol bakikról, szóval olyan témákról, melyek szerintük engem is érdekelhetnek. És olyan aranyosak voltak, mert nem vették észre, hogy nekem erre nincs szükségem. Persze jobb volt így, mintha tudomást se vettek volna rólam, de már következett is az újabb művelet, előtte ismét a fülemben suttogetta, hogy szóljak, ha csikis lenne, s már vette is elő azt a szerszámot, és közelítette a számhoz. Néha kicsit feljajdulok, nem is azért, mintha nagyon fájna, inkább csak a hangja furcsa, ahogy zörög meg zakatol, na meg persze a rend kedvéért, hogy azért ne feledkezzen meg rólam. Azt ugyanis nem bírom, amikor néha megszólal a mobiltelefonja, és elkezd SMS-ezni. Ezt ő is érzi, és udvariasan közli, hogy a főnökének kell válaszolnia, de persze én tudom, ez csak duma, mert biztos a nőjét, illetve a feleségét hívja, aki szerintem egy hárpia, mert hallottam, amikor beszéltek az asszisztensével, hogy folyton meg van bántva. De már jön is vissza, a keze újra a számban, és én érzem, ahogy egyre közelebb kerülünk egymáshoz, és tudom, hogy ő is érzi, éreznie kell, mert ez annyira ott van a levegőben. Ezt onnan is lehet tudni, hogy amikor a harmadik alkalommal voltam nála, már kesztyű nélkül nyúlt bele a számba. Hát azért ezt, gondolom, nem mindenkivel teszi meg, ez azért mégiscsak a bizalom jele. A bőre pedig olyan puha. Na nem elpuhult, de olyan, hogy érzem, biztosan nagyon tud vele simogatni. És amennyire a viszonyunk megengedi, simogat is, például a tűszúrás után, ha egy kicsit nyöszörgök neki. Meg ahogy kitapogatja, hogy áll a tömése, meg amikor elhelyezi a számban a nyálelszívót. Ez már kidörzsölte egyszer-kétszer a szájam szélét, meg volt olyan is, hogy elfelejtette betenni, akkor minden csorgott ki oldalt, hiába próbáltam visszaszívni, és nevtünk mind a ketten, mert olyan vicces volt, ahogy erőlködtem, teli szájjal. De akkor kissé affektálva megkérdezte, miért nem szóltam, hogy álljunk meg, nyugodtan öblítsek, ad egy kis törülközőt is. Egyébként a nyávogása eleinte zavart, de most már nem, és azt hiszem, még közelebb kerültünk egymáshoz, amikor a negyedik alkalommal voltam nála. Mert én azért is vagyok ott, hogy műfogat

csináljon nekem az ínyembe épített vasdarabra, amit szintén ő ültetett be, és múltkor büszkén jegyezte meg, hogy úgy áll bennem, mint Katiban a gyerek. Én meg erre teljesen elpirultam, és röhögve kirohantam a rendelől. Ő meg utánam szólt, hogy azt a vasdarabra értette, de ő is nevetett, mert szerintem tuti, hogy ő is gondolt arra a másik lehetőségre. De ez teljes képtelenség, hiszen neki friss házassága van, nekem meg ott az elhatározásom! Bár azt, mondjuk, nem értem, hogyha most vette el azt a lányt, akkor miért hallom folyton, hogy baj van, és miért vette le a jegygyűrűt, amit még egy héttel korábban a kezén láttam. De nem is ez a lényeg, mert múltkor már nemcsak a meztelen kezét tette be a számba, hanem a fogmintát is, amire rá kellett harapnom, miközben ott volt benn az ujsa. Szépen eligazgatta a mintát, az ujját gondosan végighúzta az ínyem és az ajkam között, hogy mindenhol jól simuljon. Aztán az egészet felülről tartotta az alsó fogsoromon. Na most néha ő kiáltott fel, és figyelmeztetett, hogy csak óvatosan azzal a harapással, mert még baj lesz. Neki szüksége van még az ujjára, nem adhatja nekem. Én meg csak nevettem, már amennyire teli szájjal tudtam, és igyekeztem nyitva tartani a szám. De az az igazság, hogy nem nagyon tudtam, meg már el is fáradt az állkapcsom, és ő ezt pontosan érezte, anélkül, hogy egy szót szóltam volna. Megszánt, és megengedte, hogy egy kicsit mégiscsak harapdáljam, mert a fogminta a szokásosnál is lassabban száradt. Persze csak aprókat, de ő végig nevetett, és én tudtam, hogy nagyon jól haraptam rá az ujjára. De sajnos már vette is ki a számból a mintát, készen voltam, mehettem az utamra. Utána még sokszor eszembe jutott ez az este, és a héten vettem magamnak egy új ruhát, na nem ezért, csak egyébként is néha hajlamos vagyok megfelekedni a külsőről, bár ezt, azt hiszem, mások ritkán veszik észre. Mindenesetre ebben a térdig érő szoknyában és egy csíkos pólóban mentem hozzá a következő héten, persze nem akartam túl feltűnő lenni, mert egyrészt nem érdemli meg, másrészt meg minek. Szóval úgy akartam menni, hogy az egész olyan természetes legyen, de azért mégis. Múltkor például megdicsérte, amikor egy pöttyös nadrágban mentem. Azt mondta, nagyon vagány, ő ilyet fel nem merne venni, és hát biztos tetszett is neki, de inkább csak úgy, mint amikor egy ufót megcsodál az ember. Szóval eljött a kedd, és én újra mentem hozzá, de az történt, hogy legnagyobb meglepetésemre nem voltam egyedül a váróban. Egy másik lány, egy barna hajú, elegáns ruhákba öltözött, ápolt körmű csaj is ott várakozott. Valami női újságot olvasott, de nem nagyon figyeltem, inkább a híradót kezdtem nézni. Úgyis mindig bosszantott, hogy lemaradok a hírekről, amikor itt vagyok. Nemsokára nyílt az ajtó, és kijött ő nevetve. Persze én is visszamosolyogtam, nehogy már azt gondolja, hogy én ilyen kis hülye vagyok, hogy ez engem zavar. És persze a másikat vitte be először, hát ez csak természetes. Már mondjuk, ha ránézek, rögtön látom, hogy ez a csaj az ő esete, na de azért tényleg nem akarok ilyen hülye lenni, hiszen ez az egész egy semmi, és hát abszolút látszott rajta, hogy minden nővel ezt csinálja. Ez a szakmai varázsa, egyébként már rég éhen halt volna, mert különben nem is ért annyira a fogakhoz. Az enyémet is elcseszte, most is azért ülök itt nála, mert rossz volt az első műfog, amit berakott. De az ajtó hirtelen felpattan, és a lány már ül is vissza a váróba. „Megcsinálom, ő még úgyis zsidó” – mondja ő, és betessékel a székébe. Én meg vetek még egy utolsó pillantást a lányra, és látom, hogy nem is olyan szép, lehet, hogy tévedtem, mert hiába olyan az öltözködése, ami jobban illik hozzá, de azért arcra meg egyéniségre én mégiscsak jobb vagyok, bár ez utóbbi őt valószínűleg egyáltalán nem érdekli. De az arcom még akkor is ott van. Szóval már bele is ültem a székébe, és tátom ki a szám, hogy betehesse az új fogat. Megint nagyon ügyesen húzza ki a régit. Egyik kezével puhán tartja az állkap-

csom, de közben látom, ahogy a fehér póló alatt megfeszülnek az izmai, és egy pillanatra még a hónaljiszőre is megvillan, és annyira el tudom képzelni, hogy milyen lehet, szóval, hogy milyen lehet. Aztán egy csavart kell a számba tennie, de nem talál bele. Többször is nekifut, de nem sikerül neki. Én újra nevetni kezdek, de ez most komoly. Ingerült lesz, és keményen megragadja az állam, hogy berakja a csavart. Megborzongok ettől a szorítástól, ő meg úgy koncentrálni, hogy még a homlokát is ráncolja, pedig azt azért nem kéne, és ekkor veszem csak észre, hogy neki is tele van apró mitesszerekkel az arca. Na jó, gondolom, akkor ebben is egálban vagyunk, és most már nyugodtan dőlök hátra, és hagyom, hadd tegyen a számmal azt, amit akar. Egy idő után be is talál, felteszi az újabb fogat, és mehetek is. Már csak egyszer kell jönnöm. Ez van most, aztán ennyi, pedig jó lenne, de persze annyira nem fontos, csak hát mégis.

Megint kedd. Leszálok a buszról, és elindulok be abba a belvárosi kis utcába. Csak most veszem észre, hogy mindig nedvesek az utak, amikor erre járok. Hát, mondjuk, ez lehet, hogy nem is olyan nagyon furcsa ilyenkor februárban. Bemegyek a váróba, talán most utoljára, ebbe a ronda barna előtérbe, amit nem is értek, mert valahogy elegánsabb berendezést képzeltem el hozzá, és ilyenkor mindig egy kicsit elbizonytalanodom, hogy talán nem teljesen jól lőttem őt be, és talán mégsem olyan jó fej, de tényleg nem az, csak egyszerűen jó a keze. És ő ott ül a váróban, épp szemben velem, ahogy benyitok, a térdén pedig egy kisgyerek. Rám mosolyog, én meg vissza, bár először nem értem, de aztán meglátom a gyerek szüleit is, és a gyerek sír, de ő nagyon jól csinálja, mert türelmes is meg kemény is, habár aztán nem sikerül a bőgő gyereket megpuhítania. De azért tényleg nagyon jól csinálta. Aztán elküldi a gyereket egy másik orvoshoz, mert valójában ehhez neki nincs türelme, és ezt nekem is mondja később, amikor már én ülök ott a székében, mert engem azért megint a többiek elé vesz. De én akkor őt annyira el tudtam képzelni, milyen lehet egy gyerekkel, és ő is mondja, hogy neki ugyan még nincs, ami pluszpont persze, de hogy szerinte ő bírná, csak a munka az mégiscsak más, és én ezt abszolút megértem, mert én tudom jól, milyen a munka a gyerekekkel, akiket persze nagyon szeretek meg imádom tanítani, de azért néha én is legszívesebben lekevernék nekik egyet. Úgyhogy én ezt abszolút megértem, és egy pillanatra még el is bizonytalanodom, hogy vajon tényleg van-e felesége, vagy csak barátnője, és én rosszul emlékszem a gyűrűre, talán nem is azért volt rajta, vagy nem is volt egyáltalán, de ő már ragasztja is a számba az új fogat, és a perceim meg vannak számlálva. És azért az mégis milyen ciki lenne, ha rákérdeznék, de már hallok is magam, ahogy mondom, mikor kell jönnöm legközelebb, ő mondja, hogy egy év múlva kontrollra, én meg visszakérdezek, hogy „csak?”, és ugyan megpróbálok röhögni, de azért érzem, hogy ez kínos, és ő is nevet, meg az asszisztens is, akivel biztos mindig kibeszéltek a hátam mögött, mert látom ám, hogy ez a pattanásos arcú kis nő az ő nagy bizalmasa. Szóval ő is nevet, és azt mondja, hát ő semmi jónak nem az elrontója, de én tovább hebegek, hogy csak mert hiányozni fog a kellemes társaság, mire mindannyian röhögünk, már amennyire lehet, amíg szárad a ragasztó a számban. Aztán megpróbálok kemény lenni, mintha semmi sem történt volna, mintha most látnám először, szigorúan állok vele szemben, és amikor megkapom az eltávozási parancsot, kirakok egy húszezrest a markába. Ő még egyszer kedvesen rám mosolyog, mondja, hogy hívjam, ha bármi van, azzal kitessékel a váróba. Majdnem nekiütközöm annak a barna lánynak, aki már a múltkor is itt volt, aztán udvariasan helyet cserélünk, és ő belép a szobába. Még látom, ahogy elfoglalja a széket, aztán már csukódik is az ajtó, és csak egy-egy kacajt hallok, amíg felveszem a kabátom.

Az utca kövére már ráfagyott a víz, mire újra kilépek a házból. Annyira csúszik minden, hogy csak nagy nehezen, a falba és az autókba kapaszkodva jutok el a buszmegállóba. De azért gyorsan otthon vagyok. Késő is van, és hosszú volt ez a nap, úgyhogy fel se gyűjtöm a villanyt, csak a sötétben levetkőzöm, és bebújok az ágyba. Kezdeném a szokásosat, hetente egyszer azért általában kell. De most hiába próbálkozom, hiába dörzsölgetem, jéghideg marad mindenem.

LEVÉL VÁRADY SZABOLCSNAK

Kedves Várady Szabolcs!

...Először is elnézését kell kérnem, hogy a valódi nevemet nem adhatom meg: nemzetközi modell vagyok, manökenként számos vezető divatcégnek dolgozom, és tudom, az ügynököm nem nézné jó szemmel, ha szakmámon túli művészeti tevékenységet folytatnék, ezért csak titkos, saját magam által választott művésznevemen írok. Nem követem ugyan a hazai eseményeket, de tisztában vagyok vele, hogy ez az egynevűség mostanság eléggé geilül hangzik a valóságshow-k jópofizó szereplőinek kurta nevei mellett, de biztosíthatom, hogy a FULVIA nevet évekkal ezelőtt találtam ki, amikor, még latinos gimnazista koromban, verseket kezdtem írni. A tanáraink biztattak, néhány kisebb lap is megcsillantotta előttem a publikálás lehetőségét (akkor még a saját nevemen), én azonban nem voltam elégedett, éreztem, hogy még van mit fejlődnöm.

De aztán minden másképpen alakult: tizenhét évesen megnyertem egy szépségversenyt, és ezzel elkezdődött a modellkarrierem. Többek közt olyan nagy neveknek dolgoztam eddig, mint Tom Ford, Roberto Cavalli, Giorgio Armani és legkedvesebb tervezőm, az egyre felkapottabb Julien MacDonald. A sok külföldi fotózás mellett még a gimnáziumot is alig tudtam befejezni. Most is pörgősen élek, hol itt vagyok, hol ott, de a munka szüneteiben vagy a tehetetlen várakozás idegtépő óráiban azért sokat olvasok, igyekszem lépést tartani az otthoni lapokkal, és mindenhová magammal cipelem kedvenc antik szerzőimet. Most huszonegy éves vagyok, fülig szerelmes egy kínai fiúba (ő is modell, állandóan szép nők forognak körülötte, mit mondjak, nem örülök), és kezdem látni, hogy a pályán legfeljebb ha öt-hat évet bírok majd ilyen tempóban, aztán váltanom kell.

Az elmúlt hónapokban ismét elkezdtem verseket írni, már majdnem félkötetnyi összegyűlt. Az én szakmámban életveszélyes a szerénykedés, úgyhogy gyorsan eldöntöttem, hogy publikálni akarok, még hozzá minél hamarabb. Lesbia, Corinna vagy Cynthia még csak múzsák voltak, de én kilépek ebből a hagyományból: magam is megszólalok – és mivel Fulvia volt az első római halandó nő, akinek az arcmásából pénzretettek, talán van is valamennyi esélyem.

Meglepődve tapasztaltam, hogy a kortárs magyar költészetnek szinte egyáltalán nincs olyan rétege, amely az én életemmel kapcsolatos: nem téma a nőiesség, a kozmetika és a divat – Ovidiusnál sokkal többet találok arról, ami engem és modelltársaimat állandóan foglalkoztat, mint akár a legmenőbb mai költőnk írásaiban (hogy, már

elnézést, a férfiakról ne is beszéljek). Olvastam valahol, hogy egyik legkedvesebb írónőm, Szabó Magda a római kori szépségápolásról írta a doktori disszertációját. Lelkesen láttam neki a versei olvasásának, de nyomát sem találtam bennük hasonló kérdéseknek. Pedig Budapesten járva vagy akár a civil barátnőimet hallgatva, egyfolytában ez a téma: a haj, a köröm, a smink, a ruha és persze a pasik (ebben a sorrendben). Amikor viszont a divatbemutatók előtt a lányok asztrológiát, Vogue-ot vagy szerelmes regényeket olvasnak, kilógok közülük a latin auctoraimmal. A divat világából szinte teljesen kiveszett a verbalitás, nincs átjárás a színpadias kifutó és a valódi színpad vagy, *horribile dictu*, a költészet között. Most igazán nem leszólni akarom a költőnőket, de ahhoz képest, hogy egyre markánsabban hallatják a hangjukat, nem hajlandók igazi női témákhoz nyúlni.

Én megtettem. Megírtam az életemet – hogy stílszerű legyek: szépítés nélkül. Ha emelkedett volnék néhol, az a forma bűne, nem az enyém, ha viszont nyers, akkor az csakis a saját impulzív (na jó: hisztis) természetemnek tudható be. Elküldök tehát Önnek néhányat az újabb verseimből – kérem, jelezze, ha esetleg méltónak találja őket a Holmiban való megjelenésre.

A mielőbbi válasz reményében tisztelettel üdvözli:

Fulvia

Párizs, 2004. május 16.

(Hajlunk rá, hogy a verssel együtt a levelet is műalkotásnak tekintsük, ezért nem A Holmi postájából című rovatunkban tesszük közzé. – A szerk.)

Fulvia

KOCSIVERSENY

Bellum iustum indico, facioque

Tépni százzal, édes, azt tudsz. Új a Lancia Fulviád.
Éjjel egykor. Át a hídon. Elcibálsz a partiról –
megsúgod, hogy úgy unod már: bájlogni nincs erőd,
Héra nénik háremében szépfiújuk nem leszél,
mondjam *én*, hogy reggel ismét hétre vár a mord fotós,
és pihenni, jót aludni öt-hat óra semmiség,
vagy fejem fáj, vagy szívem szúr, mindegy, bármit mondhatok,
csak el innen, húzni gyorsan! s én hazudtam, rendicsek –
és te tépsz is, át a hídon, száll, repeszt az új kocsid,
büszkeséged. Nem tudod, hogy titkos énem szép nevét
hordja hátán drága autód, s mint Diána-Artemisz:
szőke, lándzsás, éji énem hold-nevével száll velünk.

Nem kocsid, te érdekelisz most, csak miattad jöttem el:
kőkemény két síma combod, melled mályvaszirmai –
bár utálok százezerrel tépni át a városom,
főbiásan gyűlölöm, ha csíkba áll a lámpasor,
ablakokban tükröződve bukkanunk fel itt meg ott,
és előzöl, és dudálnak, és hogy félek, arra köpsz.
Férfiönzés, férfilelek, férfivágycak sodra hajt.

Vágyom én is, szó se róla, *ágyba bújni* vágyom én,
ám te most nem kéjt akarsz, csak kéjes, édes gázpedált,
sík volánod ívelését, bűgva brummogó motort,
engedelmes Lanciádnak hágdosását! Szólj: igaz?!

Meg se hallja. Rám se ránt most. Istenekre, ez süket!
Csak tapos. Sötét szemében vágta, hajsza, őrület.
Vadkanát a szép Adónisz, Héraklész a gyors ünöt,
Daphne léptét vad Apollón nem követte ily heves,
gerjedelmes szenvedéllyel, mint ahogy ma Chow vezet.
Azt hazudja, értem ég, de íme, bájaimra vak.
Végre! Szól! De mit beszél? Jaj! Lanciát dicséri csak:
„Hetvennégyes sportmodellt ma bárki nem vehet, bizony!
Úgy szereztem kéz alatt, de megkímélten, szinte új!
Megremegve feldorombol, száll az éjben, mint a szél!”

„Vén kocsiddal mit dicsekszel? Én az ifjabb, ő a szebb?!
Vágyaimnál jobb kovácsolt, szériázott gyári fém?
Fúria tépje, verje átok Héphaisztosz fajzatát!
Állj meg, érted? Most azonnal! Én kiszállok! Hallod? Állj!”
„Mit beszélsz, te? Mit nyivákolsz? Érzed ezt a gyorsulást?
Harmincéves verda, mégis verhetetlenül szalad!
Most, a hídra! Úgy megyünk át, meg se érzed, perc alatt!
Hopp! Kapaszkodj! Nézd a holdat! Ott a vízben! Vár a híd!
Vár az ágyad, összebújunk, meg se állunk reggelig!”

„Állj! A lófaszt, azt ölelgesd! Lanciádat, azt izéld,
azt kefélgess, és ne engem! ...Hogy nem érted? Megköszönd –
szép magyar beszéd helyett most mondom akkor angolul:
rögtön állj le! Most! Utállak! Nem akarlak látni sem!”

Fékcsikorgás. Szűz Diána! Hold-Szeléném, most segíts!
Mit csinál ez? Még megöl! Hé! Fordulunk és pördülünk...
Most az autó... végre, végre... rándul egyet, és megáll.
Hirtelen csend. Áll keresztben, áll a Lancia Fulvia,
áll velünk a Brooklyn hídon, néma ég és víz között.
Rá se nézek. Látom úgy is: lárvaarcán gyűlölet.

„Kapt be!”, szólok, és kiszállok, és az ajtót rácsapom.
Kettőt lépek. Kurva élet! Búgva jó a forgalom.
Álom ez! Réválmodom csak. Még ilyet! Most mit tegyek?
Szédülök. A holdsütésben állok itt a víz felett,
hídba ütve, mint a lándzsa, hosszú combú szőke lány,
tűsarrokkal, tüllruhában, látomásos éjszakán.

Hogy dudálnak! Órület. És fékcsikorgás, már megint.
Feltorlódnak és megállnak. Szép Heléna várfokon:
mintha Tróját ostromolnák megvadult görög hadak,
bátran állok, nézem őket – hopp, igen, egy taxi jön,
intennem se kell, magától fékez máris, és megáll.

Ott vagyok már. És beszálok. „Gyorsan”, mondom, „indulás!”
Néz a taxis, bámul engem: „Mondja, honnan ismerős?
Színész, ugye?” „Az”, hagyom rá. Erről nem nyitok vitát,
egy a lényeg: hogy vigyen már. „Hé! Tapossa már! Mi lesz!”
Jó, elindul. Szembe semmi – hát kiugrik, megkerül:
főj levedben, Lanciádban, várd a két rohamkocsit,
körbevesznek, és bilincsből visznek éji partira...
Rád se nézve visszaintek, ujjam felmutatva: pá!

Kürtkoncert, dudák mögöttünk... „Gyorsan!” Most üres az út,
szót se szólok jó sokáig, bámulom a holdsütést.
Mért nekem kell sírni mindig? Kínai szerelmemet
engesztelni mért akarnám? Mit törődik ő velem?
Chow gazember, meg ne lássam...! És a taxis szörnyeteg.
Most azonnal hárpíakkal tépem szét a sok pasit...
„Merre?”, kérdi. „Hogy?” „A címet!” Tér a hídról. Mondom is.

Nincs erőm. Aludni vágyom. Fáj a lábam és fejem.
Hiszti ez? Kit érdekel most? Vár az ágyam, vár a kád...
Most aludjak egymagamban? Jó. Ma mással álmodom,
lesheti, mikor hívom fel...

Megcsörren a mobilom.

Felkapom: „Té vagy? ...A francba! Hagyj aludni. Mit beszélsz?
Hogy mögöttem?” Hátranézek. Tényleg jön. Tép, mint a szél.

Fél kezében ott a Samsung, fél kezével integet –
még nekünk jön...! Ó, a marha! „Tűnj el innen! Mit teszel?”
„Most mit izgulsz? Jöttem érted. Szállj ki szépen, és gyertünk!”
„Gázt!” A taxis engedelmes. Hajt, igyekszik, húz, előz.
Látja, hogy jön Chow mögötte. „Jó kis autó!”, szól. „Cseles!”
„Mit beszél? Na, hagyjon ezzel! Lássuk, mit tud, hogy vezet?
Még egy régi Lanciát se bír lehagyni, mi?! Na, szép!
Most vezessen férfi módra! Dupla árért! Naaa! Mi lesz?!”
Gázt ad ismét. Már hiába. Chow kivág és hopp! előz.
Szót se szól, de hallhatom: a lélegzése izgatott,
forrón ott liheg fülemben, mint szerelmes éjszakán.

És ni! szélesen beint. A taxis őrjöng. „Állat ez!”
 „Engedi?! Nyomás, utána!” Át az éji városon,
 tábla, fény, keresztveződés... Fék nyiszog, volán forog,
 át a zebrán, át a lámpán... Taxisom, bár ötvenes,
 most kamaszként hajt előre. Én se félek semmitől:
 kapkodón szuszogva nézem, hogy rohan az éjszaka,
 csíkba áll a lámpasor, és bög a túlvilági hang –
 hallgatom a feldübörgő gépek hangját boldogan.

És kivágunk. És előzünk. Elveszítem ép eszem,
 hajlok, nyúlok, fordulok, a gép volánját megfogom,
 félrekapva egy kicsit a Lanciának fordítom.
 Fém csikordul. Taxisom már szinte észre sem veszi,
 ám a drága sportkocsin már biztos ott a karcolás.
 Szikrát szór szemem, sikoltok, nem tudom már, mit teszek...
 Megelőztük! „Chow, döögölj meg! Megmutattuk! Ezt neked!”

Csend a válasz.

Vége, vége. Biztos fékez, félreáll,
 szitkozódva nézi meg a tönkrevágott Lanciát.
 Csak dübörgünk. Senki sem szól. Ericsonom már üres –
 zúg a semmi, zúg fülemben... Itt a vége. Fussak el?

„Itt vagyok még! És szeretlek!”, mondja mégis, hirtelen,
 és a hangja halk, de elszánt, ismerősen kőkemény.
 „Nem kocsim, te érdekelj csak! Nézz rám!”, kéri. „Itt vagyok!”
 Hátranézek. Mint a Gorgó, mint Medúza nagy szeme,
 megbűvölt a sárga lámpa, nézem, fogva tart a fény –
 és mögötte ott az arca, látom villogó szemét.
 Megkővültem. Hangom sincsen. Bámulom és szédülök.
 „Állj le! Várlak!”, búg fülemben. Rendületlenül követ.

„Mit akarsz még?!” ,suttogok csak. Szédítően szép fiú.
 Nézni, nézni azt nagyon tud. Nem véletlenül modell.
 „Nem megyek”, nyögöm riadtan. Ő sziszeg már: „Jönni fogsz!”
 És kivág, és húz előre, és egyszerre... – jaj! megáll! –
 pördül és keresztbe fordul. Felsikoltok: „Istenek!”

„Bassza meg!” A taxisomról messze rí a döbbenet.
 Fékcsikorgás.

És megállunk, tőle három centire.

„Itt a pénze. Kösz.” Kiszállok. Csend.

Nem jár itt senki sem?

Üres úton áll keresztbe, vár az autó. Vár a sors.
 Jó. Legyőzött. Vége, vége.

Szökni tőle nincs hová.

Tokai András

AZ ELSŐ BUDAPESTI ACTIVITY A HATVANAS ÉVEKBEN

„Istenemre, ez vagyok.”
(Kassák Lajos: ŰLJÜK KÖRÜL AZ ASZTALT)

A körúti Lúdláb étterem
ruhatáránál álltam. A falon zománcos tábla:
Nyakkendő nélkül belépni tilos!

Akkor alacsony, egyrácós arcú ember érkezett,
öltönyben, begombolt fehér ingben.
Régóta jött már, messzire ment még,
lassuságában irtózatosszerű.
Látszott, sőt éreztetődött:
feltartóztathatatlan a vékony kis pasas.

Nem szólt egy szót sem. Kilökte jobbra a karját,
mint egy közlekedési rendőr.
A ruhatárosnő gyakorlott mozdulattal
erre a botra tette az obligát dolgot,
ami nélkül belépni tilos.
A félkarú madárijesztő
(ha nem volna anakronizmus,
mondanám: a Terminátor nagyapja)
két szaggyalmozdulattal
vállára vetette a kendőt. Jelezve volt az undor,
de az is, hogy ennyi engedelmény
még éppen tehető a vonalnak.

Hogy mit evett azután a Lúdlábban Kassák,
nem tudom, és azt sem,
hogyan külön nyakkendője volt-e,
vagy elfogadta a szociális tulajdonságot,
miközben a három szóból álló
idézettel, ami a mottóban is áll,
némán elmutogatta.

Balogh Tamás

„ÚJ REGÉNYEN DOLGOZIK KOSZTOLÁNYI DEZSŐ”

Az el nem készült „Mostoha” keletkezéstörténete

„Utolsó akarata az volt, [...] hogy agyát, szívét és máját vegyék ki a testéből, és vizsgálják meg a klinikán. Ezzel a rendelkezésével az életen túl is az igazságot kereste, mivoltának titkát. Úgy rémlik, én is a parancsának engedelmeskedtem, mikor itt le igyekeztem írni szenvedését, bajnoktestének megrokkánását és küzdelmét, fényes lelkének elfakulását, hogy megértve – és megértetve másokkal – tragédiáját, kisebbitsem azt az el nem múltó fájdalomat, melyet korai és igaztalan halálán érzek.”¹

Kosztolányi Dezső MOSTOHA című, töredékben maradt regényének részleteit 1965-ben adták ki.² A jórészt jegyzetek, vázlatok és néhány első fogalmazvány formájában hátrahagyott töredéket ekkor ismerhette meg a közönség, mert Kosztolányi csak befejezett regényeit adta oda sajtóközlésre (A VÉRES KÖLTŐ, a PACSIRTA és az ÉDES ANNA a Nyugalomban, míg az ARANYSÁRKÁNY a Pesti Hírlapban jelent meg folytatásokban), így az író életében részlet sem jelent meg belőle.

A sajtó alá rendezett regénytorzó megjelenését – bár irodalomtörténeti jelentősége megkérdőjelezhetetlen – nem követte jelentős sajtóvisszhang. Falus Róbert igencsak „korszerű” megállapítása szerint „a szocialista nemzetköziség és kultúraszereget bizonyosságaként [...] teljesebbé színezi művészi indulásának és tudatosodásának portréját”,³ Abody Béla szerint „valóban érdekes, mert a zseni nem-zseniálisan is más, mint a nem-zseni. Remekművű mondatok, elegáns szókapcsolatok, továbbgondolható ötletintonációk ragyognak ki a szövegből”,⁴ Rusznyák Márta pedig ezt írja: „nem jó regény vagy rossz regény – nem regény. Nyersanyag csupán, mert éppen a művészetté avató lényeg, a megformáltság hiányzik belőle, s [...] vázlatvolta miatt Kosztolányi alkotó módszerét teszi világosan követhetővé, elemezhetővé”.⁵ Kiss Ferenc kétszer írt róla, előbb rövid ismertetést: „...a költő alapmotívumainak szerepét, szépírói kezelését, a regényépítés sajátos metódusát az itt közzétett torzók és vázlatok révén úgy elemezhetjük, mintha egy műhely legrejtettebb zugait nyitották volna fel előttünk. Annál inkább áll ez, mert a MOSTOHA az érett Kosztolányi alkotása, méghozzá amaz időszak termése, amikor a regényíró elnémulni látszik”,⁶ másutt bővebb elemzést adta a regény- (és dráma-)töredéknek, megjegyezve, hogy „ha tudjuk, hogy a jók és az igazak milyen reménytelenül magukra maradnak Kosztolányi epikájában, s hogy milyen tehetetlenül vergődnek és pusztulnak el, akkor a MOSTOHA drámaivá fokozott konfliktusának tragikus jellegében egy, az emberi értékeket közvetlenebbül, tisztábban felmutató s értük szívósabban és elszántabban perló új regénytípus tervét méltányolhatjuk. Azt a regényt, amely az érett Kosztolányinak az emberi élet értelméről tanúskodó mondandóit, a HAJNALI RÉSZEGSÉG és a HALOTTI BESZÉD élet-ünneplő szép igazságait az epika nyelvén is bizonyítani tudta volna”.⁷ Bori Imre pedig egyféle regényszintézisnek (szin-

tézisregénynek?) tekinti, hiszen „jelzik ezek a vázlatok-töredékek, hogy Kosztolányi szintézis-re tört, hogy a MOSTOHA-ban a PACSIRTA, az ÉDES ANNA és az ESTI KORNÉL világát akarta egybefogni. A szabadkai motívumok a PACSIRTÁ-t, a »mostoha« alakja és környezete az ÉDES ANNÁ-t jelzi, a vázlat egy fennmaradt fragmentumában pedig az ESTI KORNÉL világa sejlik fel”.⁸

Többen felteszik a kérdést, hogy Kosztolányi vajon miért hagyta félbe a regényt. Semmitmondó vagy megkérdőjelezhető válaszokat adnak rá: „a türelmesebb olvasó talán a fiaskó-fogás okának megfajlásáig is eljuthat: nem véletlen, hogy mi kerül tető alá, mi nem”, summázza Abody Béla; „Miért hallgat el a regényíró, s miért kap új erőre a novellista? A MOSTOHA e fontos kérdés megválaszolásához is beszédes adalékokat kínál”, sejtelmesít Kiss Ferenc, hogy másutt válaszoljon rá: „Hogy e tervét miért nem vihette véghez, nehéz volna megmondani. Kézenfekvőnek látszik szörnyű betegségére, a rákra gondolnunk. S az is kétséges, hogy alapvető élmény-tömbjeiből – a többszöri kifosztás után – marad-e még egy olyan nagyszabású regényre való, amilyennek a MOSTOHA-t tervezte? Kétségünket csak erősítheti az a tény, hogy az elkészült fejezetekben – mint a kései Kosztolányi-prózában általában – nem a cselekmény s nem az alakok rajza, hanem az elmélkedő részletek a legkidolgozottabbak és legelevenebbek.” (Kosztolányi-könyvében később megismétli ezt a gondolatot, s arra a végső – azonban erősen vitatható – következtetésre jut, mely szerint „Kosztolányiból voltaképp mindig is hiányoztak a nagyepikában szükséges adottságok”.⁹ Mondja ezt a NERO, a PACSIRTA, az ARANY-SÁRKÁNY és az ÉDES ANNA elemzése után.)

A kritikusok véleménye abban azonban megegyezik, hogy a kiadott részletek az irodalomtörténészeknek többet jelentenek, mint a széles olvasóközönségnek. Bori Imre írja le a terminus technicust: „a vázlat-sorozat egy Kosztolányi-mű genesiséhez szolgáltat rendkívül érdekes adalékokat, [...] alkotás-lélektani szempontból figyelemreméltó, melyben az ötlettől a megformálás első kinjaiig követhetjük nyomon az írói munkát”.¹⁰ Egy Kosztolányi-műről beszél, melynek feltárt alkotási folyamata minden bizonnyal általánosságban is áruklodik minden Kosztolányi-íráséről. A Kosztolányi-mű, a MOSTOHA félbemaradt keletkezéstörténetéről azonban – tények híján – eddig nem sokat tudtunk, illetve – mint látni fogjuk – azt sem pontosan. A most előkerült adatok tehát jelentősen „átírják” Kosztolányi „írói kudarcának” történetét.

Általános irodalomtörténeti vélekedés, hogy Kosztolányi a MOSTOHA-ban az unokaöcs Csáth Géza tragikus életét írta volna meg, sőt ezt a feladatot halála előtt maga Csáth testálta rá.

Szajbély Mihály, Csáth monográfusa és életműsorozatának sajtó alá rendezője is (csupán) Kosztolányinéra hivatkozva írja 1989-ben megjelent életrajzában: „Csáth szerette volna, ha unokabátyja megírja morfinizmusba torkollott élete történetét. E munkához, segítségképpen, nem csupán naplóját hagyta Kosztolányira, hanem annak végén, JEGYZETEK D.-NEK címmel, pontokba szedte életének azokat az eseményeit is, amelyeket döntőnek és a regényben feltétlenül kiemelendőknek gondolt”,¹¹ majd idéz a JEGYZETEK-ből. Lényegében ugyanezt fogalmazza újra – de már idézés nélkül – az életműsorozat napló- és levelezéskötetének utószavában: „És [Csáth] hitt Kosztolányiban, akinek pszichoanalitikus műveltségét nagyra becsülte. [...] Végakarata volt, hogy Kosztolányi foglalja regénybe, azaz fejtsse meg félresikerült életének titkát. Az író-rokont közös szabadkai gyermekkoruk, egykori bensőséges barátságuk is predestinálta erre a feladatra, Csáth pedig, munkáját megkönnyítendő, rá hagyta a naplóját, és élete végén külön utasításokat is fogalmazott számára.”¹² A Szajbély által idézett JEGYZETEK azonban nem szerepel az általa sajtó alá rendezett naplókötetben, mert azt „eredetileg” a korábban többször is kiadott, 1912–1913-ban írt Csáth-naplók után közöl-

ték, melyek azonban – Szajbély szerint – filológiailag semmiképpen sem hitelesek, mert nem ellenőrizhetjük az eredeti kéziratokat, amelyek talán megsemmisültek, elvesztek vagy lappanganak valahol, és csak gépiratos másolatukat ismerjük, s hozzájuk hasonlóan még más részleteket is, melyeket tulajdonosuk, Dér Zoltán több helyen is idézett, de „az idézetek lelőhelyére ugyan semmiféle utalást nem tett”, s a „kéziratok pillanatnyilag hozzáférhetetlenek”.¹³ Az életműsorozat kötete így „csak” az 1914–16 közötti, hitelesnek tekinthető és tekintendő naplókat adja. Ennél meglepőbb, hogy a 1912–13 közötti naplók legutóbbi, Dér Zoltán által sajtó alá rendezett, bővített szövegű – de sem az újonnan közölt részek, sem az utószóban idézett, eddig kiadatlan levelek forrását meg nem jelölő – kiadása szintén nem tartalmazza hozzá a JEGYZETEK-et, mert a szerkesztő szerint „ezek későbbi évekről szólnak”.¹⁴ Ezért egy korábbi kiadásból idézzük – fenntartva, hogy hitelessége ellenőrizhetetlen – a JEGYZETEK D.-NEK hat pontja közül a harmadikat: „Hangsúlyozandó a degenerált születés. Illúziók a megholt anyára. A fiú ragaszkodik az apához, azonban bizonyos okok állandó félreértéseket szülnék.”¹⁵ Ennyi az, amit ebben Csáth a gyermekkorából kiemel, s amit „megírandónak” tartott belőle – a mostohát nem említi.

Amire Szajbély Mihály hivatkozik, az Kosztolányiné férjéről írt könyvének CSÜGGEDES – BETEGSÉG fejezete, melyben a feleség Kosztolányi utolsó éveinek írói munkásságáról, a megvalósíthatatlan tervekről, félbemaradt munkákról szól. Ebben – természetesen – első helyen szerepel a MOSTOHA: „Unokaöccsének, Csáth Géának tragikus élete és halála volna a regény tárgya. Csáth Géza végakarataiban órá hagyta a naplóját, és arra kérte, írja meg pusztulásának történetét. Dide ennek a pusztulásnak a magját Csáth Géza korai árvaságában s apjának második házasságában látja. De nemcsak a gyermek tragédiáját látja, hanem talán még inkább a mostohaanya áldatlan helyzetét.”¹⁶ Később egy interjúban részletesebben vall erről az időszakról, a MOSTOHA keletkezési körülményeiről: „Dezsőt idősebb korában nagyon érdekelte a pszichológia. Szilárd meggyőződése volt, hogy valami oka van annak, ha valaki rosszat tesz. Szerinte nem a mostoha tette tönkre a gyerekeket, mert minden, amit tett, csupán védekezés volt a mindennapi megalázás ellen; az ellen, hogy folyton az édesanyjikkal mérték össze, hogy elhúzódtak tőle, amikor megcsókolta őket. Olyan volt, mint egy áldozati bárány, mert a gyerekek önzése ugyancsak megkeserítette minden percét. Be sokszor mondogatta férjem: az emberek csak saját szempontjaikat tartják szem előtt, saját szemszögükből nézik az igazságot, pedig ahány ember, annyiféle. Ezért igyekezett minél hűvebben visszatükrözni nemcsak a gyermekek lelki világát, hanem a mostoháét is.”¹⁷ Ezek mellett Kosztolányiné egy kéziratban maradt és először 1987-ben közzétett visszaemlékezésben eleveníti fel legrészletesebben Csáth Géza alakját és az írói végakaratot: „A nyolc hónapra született fiú nyolcéves korában árván maradt, így édesanyjáról kevés emléke volt, de az a kevés elevenen élt benne. Olyannyira, hogy nevelőanyját mindig mostohának tartotta, sohasem tudta őszintén megszeretni, s későbbi eltűnéséért is részben őt okolta. Erről akart regényt írattatni unokabátyjával, Kosztolányi Dezsővel, aki – mint azt MOSTOHA című regény- és színművázlata bizonyítja – eleget is próbált tenni kérésének. [...] Ennek a regénynek és színdarabnak a terve és több fejezete megvan részben még kidolgozásra váró gyorsírásban.”¹⁸ Kosztolányiné ebben az emlékezésében maga keresi az okokat Csáth tragédiájára, és mást talál, mint a szakirodalom, hiszen azok „csak afféle rákent, kivetített okok”, mert szerinte az összeomlás kiváltója „mélyebben gyökerezett, s a gyűlölt háború [...] is legföljebb gyorsította a folyamatot”, de hogy mi ez a mélyebben gyökerező ok, arról nem szól.

Szól viszont másról. A Csáth Géza legendás végakarataiban szereplő feladatról, hogy Kosztolányi írja meg az ő életét, eddig csak életrajzából tudott mindenki, és állítását

– hogy így született a regény ötlete – mindenki tényként kezelte. A Kosztolányi- és a Csáth-szakirodalom egyaránt hitt neki – talán az okozatot az ok helyébe állítva, hiszen a MOSTOHA részletei ismeretesek –, anélkül, hogy igazolásul valódi bizonyítékot szolgáltatott volna. Ez a hagyatékban maradt írás azonban tartalmaz két olyan sort, amely igazolni látszik a visszaemlékező korábbi szavait. Kosztolányiné ugyanis idéz a rejtélyes végakaratóból: „[Csáth] Kosztolányihoz írott utolsó – végrendeletszerű – levelében, amelyben arra kéri unokabátyját, hogy írja meg az ő regényét – »Tanuljon regényemből az ifjúság, az orvosok, de főleg a férfiak! A házasulandók. Írd meg egy 500 oldalas regénynek és add ki...« – a TBC-től való félelmét és egy lelkiismeretlen, ostoba orvost okol az első morfium-adagért.”¹⁹

Ennyit ismerünk a rejtélyes testamentumból, ezt is egy közvetítő idézet formájában. Mert a „végrendeletszerű levél” nem található az MTA Könyvtár Kézirattárában őrzött Kosztolányi-hagyatékban, így csak *valószínűsíthető*, hogy létezett; talán a Budapest ostromakor a Kosztolányi-házat ért bombatalálat során (vagy később) megsemmisült, eltűnt, vagy azóta is lappang valahol. Elvileg a hagyatékban őrzött többi Csáth-levelél mellett kellene lennie, de nincs – a hagyaték e részének szétszóródására utal az is, hogy Réz Pál 1977-ben közzétette Csáth Kosztolányihoz írt egy másik „hiányzó” levelét (mely egy irodalom- és művészetbarát magángyűjteményében található)²⁰ –, illetve ott, ahol a Kosztolányira hagyott Csáth-naplók vannak. Előkerülésében csak reménykedni lehet – addig be kell érünk a Kosztolányiné idézte két sossal.

Viszont a levél – és így a feladattestálás – egykori létére bizonyíték lehet még a Kosztolányi-hagyaték némely más, részben publikált, részben eddig publikálatlan darabja is.

„Minden levélre válaszolt. Az írásait, leveleit betűrendben, keltezés szerint elrakta. Ez volt egyetlen pedánsága”²¹ – írja Kosztolányiról felesége, és az általa említett „pedánság” annyira alapos volt, hogy Kosztolányi a betűrendbe, keltezés szerint elraktott levelekhez saját maga jegyzeteket is készített. A hozzá írt Csáth-leveleket tartalmazó borítékön ez áll: „Szegény Csáth Géza hagyatéka, hozzám írt végrendelező levelei, kívánságai [?].”²²

Kosztolányi többes számban ír, és ez azt valószínűsíti, hogy – mivel minden levélre válaszolt – a szintén „ismeretlen” válaszlevelében, talán csak ráhagyva az ötletet egyre betegebb és kétségbeesettebb unokaöccsére, talán komolyan gondolva, elvállalta a „feladatot” – s ezek után Csáth Géza több küldeményben közölhette a „tervezett” regényben szerepeltetni kívánt adatokat, észrevételeket. (Bár Kosztolányiné Csáth Kosztolányihoz írott *utolsó* leveléről beszél, de talán csak retorizál vagy téved.) Ilyenek lehettek Csáth már említett, az 1912–13-as naplók után közölt JEGYZETEK D.-NEK ÉS DESIRÉNEK pontokba szedett megjegyzései, ilyen lehetett az a szintén DESIRÉNEK feliratú, keltezés nélküli feljegyzés, melyben egy 1917-es álmát – „*meg kellett halnom. De egy napot engedtek, hogy az életbe visszatérjek*” – írja le,²³ és talán ezek közé tartozik az a máig publikálatlan, keltezés nélküli jegyzet, amelyben Csáth közös emlékeket és orvosi (ön)-diagnózist kapcsol össze:

„K. Desiré!

Emlékezel Szibi járására. Ez egy tabeses járás volt!! Az[,] hogy beszédben tévedt az öreg: »nekem is volt ilyen kardja«[,] paralysis azaz krónikus alkoholos agylob következménye!!

Sokszor gondolom, hogy csak a betegség a bajom, de nem bizonyos, hogy nem lettem volna bolond, és nem esett volna szét az agyam, ha ezek a rémes kínzások közbe nem jönnek. Hiszen addig jól aludtam, jól dolgoztam.

Ugyanennek a tünete Grohmann kicsinyes panaszkodása, amit te élesen megfigyeltél és amiatt neki a »sonthártyás jelény« nevet adományoztad.”²⁴

Csáth azonban sem itt, sem a korábban már közzétett dokumentumokban nem utal az emlékekkel, álmokkal és egyéb, akár pontokba szedett megjegyzésekkel kapcsolatban a feladatra magára, a *regény* szót nem említi. (Tehát akár attól független „emlékeztetők” is lehetnének.) S bár Kosztolányi a „*végrendeletszerű levélre*” írt választ nem ismerjük, hagyatékában található egy másik, szintén publikálatlan, a válasz válaszaként is olvasható „levél”, amelyben Csáth egyértelműen a feladatról, a *regényről* beszél:

„*Desiré!*

A regényben be kell állítani a diadalmas férfit, akinek minden ügye klappol. 1911 őszén az önelvonás izgatott örömeit. (I. napló)

Azután a kudarcot, a mindennél rémesebb, gonoszul előkészített összeomlást és azt a rémes dolgot[,] hogy a nőt sohase lehetett rajtafogni. (Beállítani az anyát és apát is mindkét részről – és a keresztény-zsidó ellentétet.) Ami a házasságban – szavakban sohase szerepelt. O. általában: tudott ker[esztény]. nő módjára viselkedni[.]

És én[,] ha a zsidó-helyzettel visszaélést, imponálni akarást (minden áron) s es[f]éléket megbélyegeztem[,] sohase mondott ellen.”²⁵

E feljegyzés nemcsak arról tudósít, hogy Csáth tudatosan „meghatározta” a majdan megszületendő regény tartalmát, hanem az első zárójeles utalása szerint valóban el kívánta küldeni/küldetni naplóit Kosztolányinak. Ez azonban – mint később látni fogjuk – 1930-ig valamiért nem történt meg. (S hogy azután megtörtént-e, abban sem lehetünk egészen bizonyosak – Csáth naplóinak sorsa éppoly kusza, mint későbbi kiadásuk története.)

Csáth Géza azonban már az elveszett „*végrendeletszerű levél*” előtt adott késztetést („feladatot”) egy mű írására – amely talán az évek alatt az unokatestvér regényíró műhelyében a MOSTOHÁ-vá alakult, illetve alakult volna –, hiszen egy Kosztolányihoz 1918-ban írott levelében tett ilyen buzdító felszólítást: „*Most már csak egy igazi színpadi siker hiányzik. [...] Írnod kellene egy magyar vidéki kispolgári erkölcsrajzot vagy tragikomédiát ugyanazon légkörrel, mint az az APA c. legújabb tárcádban terjeng.*”²⁶ Igaz, Csáth színpadi mű írására biztatja, de mint látni fogjuk, a mostohatéma előbb mint drámai mű foglalkoztatta Kosztolányit, aki mindvégig érezhette a színpadi siker hiányát, mert „*színműveinek, verses vagy prózai jeleneteinek irodalomtörténeti, biográfiai, művelődéstörténeti érdekessége, fájdalom, nagyobb, mint önértékük*”,²⁷ így a színpadot sosem sikerült meghódítania – ezt talán éppen a MOSTOHÁ-tól remélte. Kosztolányiné visszaemlékezése szerint Kosztolányi többször is nekigyürkőzött a munkának, de egyszer így fakadt ki: „*Lehetetlen feladat manapság középosztályú környezetben játszódó regényt vagy drámát írni – mondja. – A középosztály elszegényedett, nincsenek korlátjai, hitetlen. Szegény, hitetlen, erkölcs nélküli korban pedig nincs dráma, mert semmi sem végzetes, csupán a pénztelenség, az állástalanság. Az orvosnak, ügyvédnek, tanárnak ma az a legfőbb gondja, hogy cipőt szerezzen gyermekének, a fiatal-ságnak, hogy álláshoz jusson. Kit érdekel ma más kérdés?*”²⁸ Még valószínűbb, hogy a két feladat az idők során egybeolvadt, s lett az életrajzi regényből társadalomrajz.

A lehetőségeket lehetne még sorolni, de nézzük inkább a tényeket. Bajosan vitatható, hogy az általánosítható olvasat (egy apából, egy mostohából, három gyermekből és az édesanya emlékéből álló polgári család története) mellett a MOSTOHA valóban Csáth Gézáról (és családjáról) szólt volna, legalábbis az alapanyagot (mintát) onnan vette az író – erről tanúskodnak a fennmaradt részletek, a szereplők és neveik (az egyik fiút Józsinak, a mostohát Ilonának hívják benne, Csáth Géza eredeti neve pedig Brenner József volt, akinek édesanyja 1895. február 6-án halt meg, és akinek édesapja 1896.

augusztus 17-én újra megnősült, s feleségül vette Budánovics Ilonát), és a regényszövegben nem jelenik meg a Brenner név, a referenciális olvasat lehetőségét erősítik Kosztolányi 1933–34-ből fennmaradt jegyzetei: a MOSTOHA-hoz készített egyik vázlatban (ÖNÉLETRAJZ) többször is megemlíti Csáth Gézát, a „*morfium, halál*” és az „*állatkínzás*” témáknál²⁹ – viszont egyetlen nyilatkozatában sem említette tragikusan elhunyt unokaöccsét készülő munkájával kapcsolatban, és sehol sem nevezte a MOSTOHA-t Csáth-regénynek, sőt – mint látni fogjuk – a mostohaanya és gyermekei történetét „*pesti milióban*”, „*az ÉDES ANNA világában*” ábrázolta volna.

Kiss Ferenc mutatta ki monográfiájában, hogy 1929-ben a hírlapíró Kosztolányi félbeszakította a formálódó ALAKOK ciklusát a ZSIVAJGÓ TERMÉSZET megírása miatt. Ebből azt az alkotás-lélektani következtetést vont le, hogy Kosztolányi „*korántsem dolgozott olyan gyönyörű teruzszerűséggel, ahogy gyűjteményei alapján hinni lehetne. Ha rábukkant egy-egy termékeny tárgykörre, lehetőségeit kiaknáztá. S mikor anyaga elfogyott, s az olvasó is eltelhetett egy-egy téma és műfajtömb élményeivel, akkor új tárgykör után nézett. S ilyenkor műfaja is az anyag sugalmái szerint módosult*”.³⁰ Kiss véleményével lehet vitatkozni – mondván: Kosztolányi mégiscsak tervszerűen dolgozott, csak néha, valamilyen ok miatt változtatott tervein, hiszen például az ALAKOK is elkészült –, de 1930 őszén is hasonló történt. Míg 1929-ben az ALAKOK ciklus „riportjait” a ZSIVAJGÓ TERMÉSZET rövid „vallomásai” váltották fel, úgy 1930 végén az egyre nagyobb számban megjelenő, Esti Kornél alakját szerepeltető önéletrajzi novellákat (1930-ban és 1932-ben is tizenegy ezek közé tartozó írás született, míg 1931-ben „mindössze” hat) – az önéletrajziságot megtartva – egy nagyobb forma, a regény. A *Magyar Hírlap* tudósít erről MI KÉSZÜL? rovatában, melyben írók-költők készülő vagy tervezett műveiről lehetett dialogizált formájú nyilatkozatokat olvasni: „*Kosztolányi Dezsőnek most jelent meg a ZSIVAJGÓ TERMÉSZET című könyve. A termékeny írónak nemsokára új regénye fogja gazdagítani a könyvpiacot: A MOSTOHA. Témája: egy budapesti orvos feleségül vesz egy intelligens, modern, felvilágosodott lányt, aki ezáltal három testvér mostohájává lesz. Hiába akar a három gyermek »édesanyjává« lenni – lehetetlen, végül valósággal halálra kínozza a gyerekeket.*”³¹

Az előző híradás még egészen másról tudósít. A *Magyar Hírlap* íróinak új könyveiről szólva a ZSIVAJGÓ TERMÉSZET közeli megjelenését adják hírül: „*Kosztolányi egy finom csipkézésű prózai költemény-kötettel ugrik ki.*”³² Kosztolányi tehát a két időpont között (okt. 19. és nov. 30.) új regény kiadását vette tervbe, sőt a regényt ekkor már mint hamarosan megjelenő könyvet hirdetik. De mikor kezdte írni?

Eddig csak annyi látszott bizonyosnak, hogy az ÉDES ANNA 1926-os megjelenése után. Dér Zoltán a MOSTOHA jegyzeteiben ezt írja: „*ma már pontosan tudjuk, mikor kezdett Kosztolányi hozzá a munkához, mert 1930. április 24-én kelt, nemrég előkerült levelében azt írja Brenner Dezsőnek, Csáth Géza öccsének, hogy elérkezett a pillanat, amikor eleget tehet unokatestvére végrendeletének: megírja életét egy regényben. Ugyanekkor arról értesíti, hogy a terv már készen áll, sok jegyzetet összeírt, s most lát hozzá az anyag megformálásához, s ehhez kéri támogatását, mindenekelőtt bátyja följegyzéseit és azokat az írásait, amelyekben morfinizmusáról beszél, de hálás volna, ha közölné vele saját észrevételeit is*”.³³ (Dér sajnálatos módon csak utal a levélre, tartalmi kivonatát adja, de nem idéz belőle, s lelőhelyét sem jelöli meg.)

A most előkerült adatok ellentmondanak ennek az időpontnak, hiszen az első híradás Kosztolányi készülő új regényéről a MI KÉSZÜL? rovatban 1928. április 15-én jelent meg: „*Kosztolányi Dezső új regényen és ötfelvonásos drámán dolgozik. Elég érdekes és eredeti. Mindkettő »pesti milió«-ben játszódik, pesti emberek a hősei, és napjainkban történik. A darab még valószínűleg az őszi szezonra készül.*”³⁴

Az említett ötfelvonásos dráma talán a szintén MOSTOHA címet viselő, de hasonlóképpen soha el nem készült, csak töredékekben ránk maradt mű lett volna. (Az MTA Könyvtárának kéziratárában őrzött hagyatékból a kézzel írt drámatervezet első oldalának jobb felső sarkában kettős aláhúzással a GONOSZ MOSTOHA cím szerepel – bár kezdetlen a kézirat, éppen tervezet volta utalhat arra, hogy a kezdeti időkben a mostohának a mesék világát idéző jelzője lett volna.)³⁵ Csonka keletkezéstörténetének gyökerei azonban régebbre nyúlnak vissza, hiszen a mostohatémát feldolgozó nagy mű (előbb dráma, majd regény) gondolatának megjelenése jóval korábbi. Kosztolányi először 1924-ben (!), tehát az eddigi kezdésidőpontnál több mint fél évtizeddel korábban s még javában a „regényíró”-korszakában említi először: 1924. március 24-én, egy nappal a harminckilencedik születésnapja után a *Fejérmegyei Napló* közölte vele interjút abból az alkalomból, hogy Kosztolányi az ARANYSÁRKÁNY-hoz egy székesfehérvári főreáliskolában készített jegyzeteket, és azt nyilatkozta legújabb terveiről, hogy hamarosan két könyve jelenik meg (A BÚS FÉRFI PANASZAI és a PACSIRTA), valamint – mondja – „bennem él egy komoly dráma gondolata is. A mostoha és gyermekei közti tragikus viszony lesz a tárgya”.³⁶

Három évvel ezt követően – tehát már a megjelent regények (PACSIRTA, ARANYSÁRKÁNY, ÉDES ANNA) után –, 1927 januárjában egy körkérdésben nyilatkozik a drámáról: „megírom háromfelvonásos tragédiámat, melyre már évek óta készülök”,³⁷ majd egy hónappal később bővebb híradásban is szól róla: „Kosztolányi Dezső [...] az ÉDES ANNA rendkívüli regénysikere után most egy három felvonásos tragédián dolgozik. Érdekes ez azért is, mert Kosztolányi eddig csak néhány egyfelvonásossal szerepelt régebben, hosszabb lélegzetű színdarabok írásával nem is próbálkozott. [...] Budapesten pereg a darab cselekménye. A megcsinálását egész egyénien próbálja végrehajtani Kosztolányi. A figurák megrajzolása emlékeztetni fog arra a módszerre, amellyel az ÉDES ANNA-ban kísérletezett teljes sikerrel az író. Kosztolányi így jellemezte ezt előttünk: »a közönségnek olyan tükrözését adni és a cselekedeteknek olyan összefüggését megmutatni, mint az ÉDES ANNA-ban...« Tehát emberek lesznek a szó egész értelmében a tragédia alakjai.”³⁸ Egy újabb hónap múlva egy interjúban megismétli, hogy nem epikai mű gondolata foglalkoztatja: „Most egy drámán dolgozom. Háromfelvonásos pesti tragédia, prózában. Az ÉDES ANNA emberszemléletében írom ezt is.”³⁹ Tehát a darab is folyamatosan (át)alakult, hiszen Kosztolányi 1927 elején még csak három-, 1928-ban azonban már ötfelvonásosra tervezte.

A regényről szóló első híradás dátuma (1928. április) nem pusztán a MOSTOHA kezdetéről – és más művek tervéről – tudósít. Mivel a *regény* írásának keletkezéstörténete az eddig „ismert” 1930 helyett két évvel visszadatálódik, közelebb került Kosztolányi aktív regényírókorszakának lezárulásához, hiszen az ÉDES ANNA alig másfél évvel a nyilatkozat előtt, 1926 novemberében látott napvilágot. Mivel az utolsó befejezett regény megjelenésének és a következőnek tervezett regény írásának megkezdése között csupán ennyi idő telt el, ez akár arra is utalhat, hogy A ROSSZ ORVOS (1921) után Kosztolányi szinte haláláig (1933–34-es jegyzetei tanúsága szerint) folyamatosan regényt (is) írt, regényen (is) gondolkodott. Ha másfél év kihagyás nem jelent korszakhatárt a regényírói szakaszban (miképpen nem jelent azt a NERO [1922 ősze] és a PACSIRTA [1924 tavasza] között eltelt ugyanennyi idő sem), akkor Kosztolányi nemhogy felhagyott volna a regényírással, mint régebben állította a szakirodalom, sem nem 1930 körül fordult újra a nagyepika felé, s vette ezzel kezdetét egy új regénykorszak, miképpen e sorok írója írta az ARANYSÁRKÁNY ifjúsági változata (1932) kapcsán,⁴⁰ hanem éppen hogy egy regénykorszakról beszélhetünk, amely A ROSSZ ORVOS-sal kezdődött, és az ESTI KOR-

NÉL-lal (illetve a MOSTOHA jegyzeteivel) fejeződött be. Bár némileg „ront” ezen az elgondoláson az, hogy a MOSTOHA sem ekkor (1928), sem később nem készült el, tehát a szakasztörés többévesre (1927–1932) nő.

A második híradás a regényről bő fél évvel később, 1928 decemberében található. A „*Milyen irodalmi szennázóit ígér a közelgő újév?*” kérdésre a MI KÉSZÜL? rovat így válaszol önmagának: „*Az első helyen Kosztolányi Dezsőt kell megemlítenünk, aki két nagy munkán dolgozik. Az egyik egy regény, melynek témáját hét pecsét alatt őrzi a költő, a másik pedig egy különös kétkötetes mű, mely valószínűleg februárban jelenik meg. ALAKOK lesz a címe, és Kosztolányi száz pesti típust fog felsorakoztatni benne és száz pesti kabinetfigurán keresztül vetíti elénk a főváros életét és karakterét.*”⁴¹

A híradás két részletében ad fontos információt: az egyik éppen egy nem létező hír, miszerint a készülő regény még hétpecsétes titok, annyira, hogy nemhogy tartalmi kivonatát adná a szerző, de még címét sem árulja el, a másik az, hogy a darab helyett immáron egy nagyobb formátumú prózaciklus megírását tervezi. Az ALAKOK-at először éppen a regényről szóló első nyilatkozat mellett, 1928. április 15-én említik a MI KÉSZÜL? rovatban („[Kosztolányi] *kiadja könyv alakban is újságfolytatásokban megjelent, tipikus pesti foglalkozásokról szóló portréit ALAKOK címen*”), s ez a terv – ha némileg átalakult, más formában is – megvalósult. 1929-ben megjelent az ALAKOK, igaz, csak egy kötetben és „mindössze” harmincöt kis „interjú” magában foglalva. (Második kötete négy évvel később látott napvilágot, BÖLCSŐTŐL A KOPORSÓIG címmel, négy ciklusában – szintén – harmincöt írással. A bennük olvasható „riportok” műfaji hasonlóságán túl Kosztolányi egy levele is arról árulkodik, hogy az 1933 novemberében megjelent újabb gyűjtemény valójában az ALAKOK tervezett második kötete. A levél címzettje – boríték híján csak feltételezni lehet – valószínűleg Czako Elemér, aki 1925 és 1934 között az Királyi Magyar Egyetemi Nyomda igazgatója, így az ALAKOK kiadója is volt. Kosztolányi ebben a levélben tervezett kötetét még nem a később megjelenő címmel emlegeti: „*Méltóságos uram, ismétlem: nagyon hálás volnék, ha azt az ügyet javamra elintéznéd. A kötet címe ez lenne: ÚJ ALAKOK. Csütörtökön majd bátorkodom érdeklődni. Vágyok jó híved és tisztelőd: Kosztolányi Dezső.*”)⁴² A MOSTOHA írását tehát most az ALAKOK összeállítása szakítja meg, miképpen korábban a ZSIVAJGÓ TERMÉSZET éppen az ALAKOK-ét.

Kosztolányi a készülő regény címét és tartalmát illető titkot 1929 nyarán oldotta fel. Ekkor olvasható először A MOSTOHA című regény cselekményének egy nagyon rövid összefoglalása: „*Kosztolányi Dezső most fejezte be A MOSTOHA című regényét. Kosztolányi új regényének főalakja egy rendkívül intelligens és emberséges lelkű úriasszony, aki három gyermek mostohaanyja lesz, nem tud megküzdeni helyzetével, jó anya akar lenni, s végül éppen úgy gyöttri férje gyermekeit, mint a mesebeli mostohák.*”⁴³

Kosztolányi befejezte A MOSTOHA című regényét? Meglepő hír. De a több mint egy év (1928 áprilisától 1929 augusztusáig) Kosztolányi munkatempóját ismerve elég is lehetett rá. Még akkor is, ha mellette más munkákon – hírlapi cikkek, fordítások – is dolgozott.

A „*most fejezte be*” után egy nyomatékosabb hír következik 1929 novemberéből: „*Néhány hét múlva kerül ki a könyvpiacra Kosztolányi Dezső új regénye: A MOSTOHA. Kosztolányi új könyvében egy budapesti orvos feleségül vesz egy intelligens, világosan látó leányt, ki ezáltal mostohaanyjává lesz az orvos első házasságából származó három gyermekének. A második feleség hiába akar igazi anyjává válni férje gyermekeinek, nem sikerül neki, és mindig – mostoha marad.*”⁴⁴

A regény tehát nyomdakész állapotban várta a megjelenést. Erre utal a Genius ki-

adó egy könyvajánló prospektusa is, mely a hamarosan megjelenő művek között hirdeti Kosztolányi regényét. Ennek szövegét Péter László adta közre azzal az indoklással, hogy „kétségen kívül a prospektus forrása csak maga az író lehetett, így tehát hiteles irodalomtörténeti dokumentumnak kell tartanunk”: „Kosztolányi Dezsőnek ez a legújabb regénye, mint az eddigiek is, az emberi lélek mélységeinek éles és szuggesztív megrajzolásával, a stílus tisztaságával és döbbenetes ábrázoló erejével emelkedik ki nemcsak a magyar, de az egész civilizált földkerekség könyvterméséből is. A MOSTOHA azonban még annyiban is jellegzetesebb munkája Kosztolányinak a régebbi nagyszerű regényeknél, mert a lélek ismeretlen, rejtett rétegei körül felmerülő kérdéseket itt nemcsak melleleg vizsgálja, hanem művének középpontjába teszi. A regény tartalma: egy budapesti orvos feleségül vesz egy rendkívül intelligens, művelt, világosan látó leányt, ki ezáltal mostohaanyjává válik három testvérnek. Bármilyen jóra való emberek a szülők s bármilyen értelmesen ítélik meg a szomorú helyzetbe került gyermekek helyzetét, mégsem tehetnek semmit az ellen, hogy az asszony valóban mostohává váljék. Hiába tudnak, hiába értenek – az élet és a természet könyörtelensége erősebb az ő intelligenciájuknál. És hiába mozgósítják a pszichoanalízist, hiába akarják magukat modern, elfogulatlan emberekké nevelni – mindez végül csak arra jó, hogy az asszony valósággal a halálba gyötörje a gyerekeket.

Keserű történet ez – illetve keserű volna, ha maga az a fenséges és ragyogó művészet, mely Kosztolányi összes munkáit jellemzi, nem emelné fel a fájdalmas históriát a derűsen és higgadtan bölcselkedő klasszikus filozófusok gondolatainak megnyugtató szférájába. Kevés olyan tökéletesen megírt s nobilis eszközeiben is izgalmasan érdekes regény látott napvilágot az utóbbi évtizedek folyamán, mint A MOSTOHA.”⁴⁵

Péter László ebben a cikkben azt az érdekes hírt is közli, hogy a Genius-prospektus MOSTOHA-beharangozója hátoldalán éppen egy másik soha el nem készült regény hirdetése olvasható: Móra Ferenc SZERELMI LEVELEZŐ-jének tartalmi kivonata. (És mindkét regény 4 pengő 80-ba került volna.)

A két regény tehát egy időben jelent volna meg. De mikor?

Az időmeghatározásban éppen a Móra-regény lehet segítségünkre. Péter László egy másik cikkében közlése a katalógus Móra-ra vonatkozó részét is. A regény tartalmi kivonatának ismertetése így kezdődik: „A SZERELMI LEVELEZŐ az egész vidék ifjainak-leányainak szerelmi levelezője, az elszegényedett, megrokkant lelkű magyar intellektuel, aki miután régi kenyerét, régi pozícióját elvesztette, abból tengeti életét, hogy másoknak, nyersebb, fiatalabb, erősebb embereknek udvarlási és szakítási formulákra van szükségük.”⁴⁶ Péter László ismereti a regény „alakulástörténetét”, idézi Mórának azokat az interjúit, ahol korábban vagy később is erről a (készülő) művéről nyilatkozik, majd a katalógus (tehát a regény beharangozott elkészültének) dátumát „az ÉNEK A BÚZAMEZŐKRŐL [1927 ősze – B. T.] sikere után, tehát 1930 táján” jelöli meg. Emellett arra is felhívja a figyelmet, hogy éppen a katalógus szövegéből a regény alakulástörténetének egy fontos fordulópontja olvasható ki: a korábbi nyilatkozatokhoz képest a mű „ismét jelentősen módosult formájában”, hiszen „a regény környezete megváltozott: Budapest helyett [...] Szeged környéke a színhely”.

Péter László nem téved a könyvajánló idejének körülbelüli meghatározásában, de lehet pontosítani, és éppen a Magyar Hírlap már többször idézett MI KÉSZÜL? rovatának segítségével. (Móra főmunkatárs volt a lapnál, ennek információi tehát naprakészen, első kézből származtak.) Készülő regényéről itt Móra egyszer nyilatkozik, 1929. október 13-án; és a nyilatkozat szövege szinte azonos a katalógusbeli hirdetésben olvashatóval: „Móra Ferencnek nemsokára megjelenik új regénye: a SZERELMI LEVELEZŐ. Megnyugtató és kellemes meglepetés ez a hír, mert bárhogy is örülnünk Móra archeológiai kutatásai nagy sikerének, titokban attól féltünk, hogy ezalatt az idő alatt pihen a tolla. A SZERELMI LEVE-

LEZŐ dokumentuma annak, hogy Móra Ferenc nem hanyagolta el az irodalmat. Új regényének hőse: a SZERELMI LEVELEZŐ egy elszegényedett, megrokkant lelkű magyar intellektuel, aki, miután kenyerét, pozícióját elvesztette, abból tengeti életét, hogy pénzért ellátja az egész vidék ifjainak és leányainak szerelmi levelezését.”⁴⁷

A Magyar Hírlapban megjelent két nyilatkozat és a Genius-prospektus két ajánlószövegének egybeváágása miatt kijelenthető, hogy A MOSTOHA (ÉS MÓRA SZERELMI LEVELEZŐ-je) tehát 1929 telén, feltehetően karácsonyra látott volna napvilágot.

A regény azonban – mint tudjuk – nem jelent meg ekkor. Más munkák jöttek: az ALAKOK és a ZSIVAJGÓ TERMÉSZET, és 1930 elején egy igazán meglepő hír *Az Est* című lapban: „Kosztolányi Dezső »MÁRTA« című új regényét írja.”⁴⁸ Sajnos a hír maga csak egy képaláírás, nincs mellette szerzői nyilatkozat vagy interjú, így – ha Kosztolányi valóban tervezett és elkezdett is ilyen regényt, s nem csupán a MOSTOHA esetleges címváltozatáról van szó – a MÁRTA-ról nem tudunk semmi többet. (Bár az életműben, s éppen e hír közeli dátummal bukkan fel az egyetlen Márta nevű hős, az 1929-ben megjelent – tizenhárom részből álló – CUKRÁSZDA című novellában.) Ha azonban tényleg dolgozott MÁRTA című regényén, hamar felhagyott vele, mert – mint Dér Zoltántól tudjuk – 1930. április 24-én levelet intézett Brenner Dezsőhöz, és Csáth Géza naplóját és feljegyzéseit kérte a róla írott regény elkezdéséhez. Ekkor tehát *ismét* elkezdí a – bár címen nem nevezett – MOSTOHÁ-t, és ebben a „magánnyilatkozatban” vallja be, hogy „a terv már készen áll, sok jegyzetet összeírt, s most lát hozzá az anyag megformálásához”, tehát amiről az eddigi nyilatkozatok szóltak, azt vagy megsemmisítette, vagy meg sem írta. (Sajnos Brenner Dezső válaszelevelét nem ismerjük, csak valószínűsíteni tudjuk, hogy végrehajtotta – legalább részben – az unokatestvér kérését, hiszen a dolgozat elején közölt Csáth-feljegyzések a Kosztolányi-hagyatékban találhatóak, Kosztolányi tehát megkapta őket.)

Ha hiszünk a nyilatkozatoknak, Kosztolányi nagy lendülettel láthatott az íráshoz, ugyanis az áprilisi levél után pár hónappal, 1930 novemberében a már idézett nyilatkozat (ismét) A MOSTOHA című új Kosztolányi-regény hamaros megjelenéséről tudósít.

Amely viszont ekkor – valószínűleg szintén karácsonyra tervezve – sem jelent meg. Helyette csak egy újabb hír, háromnegyed évvel az előző után, 1931. augusztus 2-án: „Új regényen dolgozik Kosztolányi Dezső”,⁴⁹ majd két héttel később egy (újabb) meglepő hír következett: (ismét) majdnem készen van a mű! A lap (újra) azt adja hírül, hogy „Kosztolányi Dezső most végzi az utolsó simításokat MOSTOHA című regényén. A regény közép-pontjában az a mostohaleánya [sic!] áll, aki szívvel-lélekkel igazi anyja akar lenni férje gyermekeinek, de a közvélemény és a gyermekek lelkében meggyökeresedett – mostoha elleni előítélet megakadályozza ebben”.⁵⁰

Kosztolányi tehát 1931-ben, az első híradás után három évvel még dolgozott a regényen, melynek címe is ekkor változott meg, s lett a névelős A MOSTOHÁ-ból a névelő nélküli MOSTOHA változat. (S maradt meg ennek; ezzel a címváltozattal adták ki töredékeit.)

De a regény ekkor sem jelent meg. Nem tudjuk, mi történt. Lehet, hogy Kosztolányi valóban majdnem elkészült vele, de a kiadás előtt meggondolta magát, s visszavette kéziratát, valószínűbbnek látszik azonban az, hogy korántsem volt annyira készen, mint azt többször is – talán a közvélemény (és a maga) megnyugtatóására – nyilatkozta.

Kosztolányi tehát az írást többször is megszakítva, nem folyamatosan dolgozott a MOSTOHÁ-n. A regény szaggatott keletkezéstörténetére felesége is visszaemlékezik: „Már jó néhány esztendeje egy regény tervével foglalkozik. [...] Újra meg újra belekezd az írás-

*ba, de nem megy a munka. Kedvetlen. Az ÉDES ANNA óta nem írt regényt. [...] Sok gyorsírási jegyzetet csinál, sok ívpapírt teleír, de nem érez lendítő erőt. Időnként bele-belekezd, de megint abbahagyja. A MOSTOHA nem készül el.”*⁵¹ Ennek egyik oka – különös módon – éppen az ESTI KORNÉL lehet. 1930 őszén a novellákat háttérbe szorította a regény – ekkor éppen fordítva: a regényt a novellák. Kosztolányi újra a rövid forma felé fordult: 1932-ben havi rendszerességgel közli az Esti Kornél alakja köré szőtt novelláit, melyek egy része az ESTI KORNÉL, más része pedig az ESTI KORNÉL KALANDJAI részét fogja képezni. Ekkor már biztosan kötetben, illetve ciklusban gondolkozott (mint ahogy Bengi László és Lengyel András is erre a következtetésre jut),⁵² tudatosan írta a később kötetképzővé váló történeteket; csak három olyan írása (ESTI KORNÉL VALLOMÁSA, AZ ÁLMOKRÓL, KAGYLÓ ÉS TENGER) született ekkor, melyek nem kerültek be egyik gyűjteményébe sem. (Ehhez hasonló nagy lendülete volt 1929-ben is, amikor tizenkét Esti Kornél- – vagy később azzá váló – szöveg született, melyek közül, igaz, csak hat került be valamelyik gyűjteményébe, talán mert ezeket az írásokat „csak” hírlapi cikknek szánta, mert igazi intenzitással a MOSTOHÁ-n és más munkákon dolgozott.)

Az Esti Kornél-novellák sorozata (majd a kötet) és a MOSTOHA keletkezéstörténetének kapcsolata azonban nemcsak annyi, hogy azonos alkotói korszakban születtek, és hogy mindkettő megidézi Esti Kornél (és Csáth Géza) alakját.⁵³ Réz Pál 1978-ban kéziratból közzétette a hagyatékban fennmaradt ESTI MEGTUDJA A HALÁLHÍRT című novellát, amely azonban – Réz Pál véleménye szerint is – inkább a MOSTOHA egy „elkészült” novellisztikus részlete („fejezete, esetleg kezdete”), amelynek témája (a spanyolnáthajárvány) és szereplői (Esti Kornél és orvos barátja, Winter Sándor) igazolni látszanak a feltevést, s még „*ha néhány motívuma ellentmond is azoknak – illeszkedik hozzájuk*”.⁵⁴ A közölt részletekre alapozva Szegedy-Maszák Mihály a mellékszereplő Esti Kornél MOSTOHÁ-ban olvasható élet-(halál)-filozófiai megszólalásait vizsgálja és veti össze az ESTI KORNÉL címszereplőjének e tárgybeli gondolataival. Az átfedések és megfelelések bemutatásával arra a következtetésre jut, hogy „*Kosztolányi a regény félbehagyása után a halállal szemben tanúsított kettős magatartás kifejezését áttemelte a MOSTOHÁ-ból az ESTI KORNÉL-ba*”. Hiszen míg a vizsgált két regénytörödédek egyikében „*Esti a halálra való fölkészülésnek a szükségességét, a másikban ugyanennek a lehetetlenségét vizsgálja meg. Tekintettel arra, hogy e kétféle magatartás az ESTI KORNÉL-ban már úgy szerepel, mint a címszereplő személyiségének önellentmondása, a MOSTOHA némely vázlatai az ESTI KORNÉL előtanulmányaként is olvashatók. Sőt még az sincs kizárva, hogy Kosztolányi azért nem folytatta a MOSTOHÁ-t, mivel arra a következtetésre jutott: a mű alaphelyzete a lélektani regénynek korábban használt jelrendszeréhez tartozott, Esti megformálása viszont ellentmondott ennek a hagyománynak*”.⁵⁵ Ehhez hasonló oksági viszony olvasható ki Kosztolányi emez alkotói korszakának műfajváltásaiból. Kiss Ferenc írja az ÉDES ANNA után készült ALAKOK és más riportok („interjúk”) összefüggéséről és a kisebb-nagyobb koherenciát mutató sorozatok (anti)regényszerűségéről, hogy „*a nagyepika nagyobb élménytömbökből merít, s ilyen vagyonnal Kosztolányi négy regénye után már nemigen rendelkezett. Ha tehát a regényíró elnémulása s a MOSTOHA körüli kudarca és ezek az interjúk időben érintkeznek is, ebből nem következik a két jelenség szoros és okszerű összefüggése. [...] Másrészt: mikor a regények sora befejeződik, a novellák világa rendkívül kitágul, s a mesélőkedv kilombosodik*”.⁵⁶

Valóban nem azonos terepen születik a regény és a novella, másféle gondolkodást és másféle szerkezeti és nyelvi megformálást kívánnak, ezért szükségszerűen nem készülhetnek ugyanakkora intenzitással egy időben. (Tény, hogy Kosztolányinak „nagy” regényírókorszakában [1922–1926] nem jelent meg novelláskötete, s ezután is „csak”

– az ALAKOK [1929] karcolatain kívül – 1933-ban jelentkezik újra kötetnyi kisprózával [ESTI KORNÉL], viszont a húszas évek közepén, a nagy regények mellett a sajtóban olyan novellaremekeket is közöl, mint a KIS DRÁMA A RUHATÁRBAN [1924], a BORIS KÖNYVE, a FÜR-
 DÉS és a Mogyoróssy Paliról szóló ÚJSÁGÍRÓ [1925], amely később az ESTI KORNÉL VIII. fejezete lesz.) Így ha a MOSTOHA-ra vonatkoztatjuk, amikor „a regények sora befejeződik”, kijelenthetjük, hogy az ESTI KORNÉL megszületésének és végső formába öntésének fel-tétele végső soron a MOSTOHA kudarca volt. Másképp – fordítva – megfogalmazva: a MOSTOHA kudarca éppen az ESTI KORNÉL-ra vezethető vissza. Hiszen 1934-ben, tehát már a nevezetes novellatorozatot tartalmazó kötet megjelenése után Kosztolányi mint-ha ismét a regénnyel foglalkozna. A stockholmi kezelés után visszatért író egy inter-júban a betegsége és a felépülés mellett a készülőben lévő és tervezett munkáiról kér-dezik, és válaszában Kosztolányi első helyen ismét a nagy és rég tervezett művet em-líti: „A MOSTOHA című regényemen dolgozom. *Karácsonykor jelenik meg a Geniusnál.*”⁵⁷ Hogy Kosztolányi valóban újra elővette az ekkor már tíz éve magában hordozott té-mát, arról felesége is ír: a stockholmi műtét után „*Díde munkakedve újra a régi. Folytat-ja az Esti Kornél-novellákat. Fordítja [a] LEAR-KIRÁLY-t, a kínai verseket, írja MOSTOHA című regényét, remekebbnél remekebb verseit*”,⁵⁸ és maga Kosztolányi 1933–1934-ben írt naplő-ja is tanúskodik. Ebben több helyen vázlatokat készített a tervezett MOSTOHA-hoz: előbb a REGÉNYHEZ! feliratú jegyzetben lehetséges történetelemeket sorolt fel, később a Mos-TOHA címszó alatt saját ÖNÉLETRAJZ-át állította össze pontokban, majd a megírandó re-gényötletek között első helyen említette.⁵⁹ De a regény ekkor sem jelent meg, mert – ahogy Kosztolányiné írja – „nem készül el”. Az utolsó híradás után az egyre betegbb Kosztolányi már csak két kötettel jelentkezett: a SZÁMADÁS ciklust (is) tartalmazó ÖSSZE-GYŰJTÖTT KÖLTEMÉNYEI 1935-ben, az ESTI KORNÉL KALANDJAI-t (is) magában foglaló TEN-GERSZEM című novellagyűjtemény 1936-ban jelent meg. A MOSTOHA jól egészítette vol-na ki az életműösszegző köteteket (s ideértem az ESTI KORNÉL-t is) – s tette volna még egészségesebbé, még lezártabbá az életművet magát.

Bár a „*sok ívpapírt teleírt*”, a „*néhány hét múlva kerül ki a könyvpiacra*” (1929), a „*nemsoká-ra új regénye fogja gazdagítani a könyvpiacot*” (1930), a „*most végzi az utolsó simításokat*” (1931) és a „*karácsonykor jelenik meg*” (1934) híradás arra utal, hogy Kosztolányi való-ban sokat dolgozott a regénnyel, és szinte elkészült vele.

Tény, hogy a MOSTOHA-val kapcsolatba hozható első szerzői megnyilatkozás 1924-ből származik, az utolsó pedig 1934-ből. Az éppen tíz évet felölelő keletkezéstörténet egyben alakulástörténet is: Kosztolányi 1924–1928 között még „csak” háromfelvoná-sos tragédiát tervezett, 1928 áprilisában ötfelvonásos drámát és regényt együtt, majd 1928 decemberétől már „csak” regényt. Tehát nem egyszerre dolgozott a regényen és a darabon, hanem – ahogy a nyilatkozatokból kiolvasható – előbb színpadra szánta a témát, de nem tudta formába önteni, s csak ezután próbálta meg regényben megírni a történetet. (Kosztolányiné sem említi a darabot az utolsó évek nagy tervei és félbe-maradt munkái között.) Regényen dolgozott, mert négy elkészült regénye után arra volt igény, külföldön és belföldön egyaránt („*Olaszországban most jelent meg a VÉRES KÖL-TŐ, Németországban a baden-badeni Merlin könyvkiadó-vállalat most adja ki az ÉDES ANNA-t és a ROSSZ ORVOS-t, majd a VÉRES KÖLTŐ-nek itt már harmadik kiadására készülnek*”,⁶⁰ itthon pedig „*három elfogyott regénye jelenik meg új kiadásban: az ARANYSÁRKÁNY, a VÉRES KÖLTŐ és az ÉDES ANNA*”),⁶¹ ezért többször is „nekiült”, és hozzákezdett (1928, 1930 és 1934), s a tíz év alatt nemcsak a feldolgozás formája, hanem témája is módosult, hiszen „a mű

mindinkább eltávolodott az alapötlettől, s Csáth Géza sorsának indító-gerjesztő alaphelyzetén túl a MOSTOHA nagyszabású társadalmi-lélektani regénynek, illetve drámának ígérkezett”.⁶² S mi-
képpen a MOSTOHA az írói műhelyben folyamatosan változott, úgy utóélete során is: az olvasható MOSTOHA-szöveg szintén bővült-alakult. Először 1961-ben a Péter László köz-
readta kiadói prospektusból tudhattuk meg róla történetének vázát, majd az 1963-ban
Dér Zoltán készítette Kosztolányiné-interjú mellett jelent meg belőle részlet,⁶³ 1965-
ben aztán Dér sajtó alá rendezésében könyv alakban látott napvilágot majdnem az ösz-
szes részlet, mert végül 1978-ban Réz Pál közölte a regény egy novellisztikus „kezde-
tét”, amely azóta sem került be a regénytöredék szövegébe – merthogy annak közel
negyven éve nem volt új kiadása.

Utópisztikusnak tűnhet a feltevés, hogy egyszer talán előkerül a MOSTOHA (vagy A
MOSTOHA) című Kosztolányi-regény – talán csak majdnem kész állapotban, de a ma is-
mert részleteknél jóval bővebb anyaggal –, addig azonban teljes bizonyossággal csak
annyi állítható, hogy az MTA Könyvtár Kézirattárában Ms 4615/50–75 alatt található,
a MOSTOHÁ-ra vonatkozó hagyatéki anyagok (ebből regény- és színművázlat 10 fólió,
fogalmazványrészlet 58 fólió, kidolgozott részlet 39 fólió), illetve az Ms 4617/13–15
raktári szám alatt található színpadi mű részletei állnak rendelkezésünkre: ennyi (ben-
ne az ESTI MEGTUDJA A HALÁLHÍRT című novellisztikus regényfejezet) biztosan elkészült.

Sorsára leginkább Kosztolányi egy korai bírálatából vett idézet világíthat rá. A kri-
tika Antoine Albalat Az ÍRÁS TECHNIKÁJA című „különös és érdekesen buta” könyvét bírálja,
mert „azzal kérkedik, hogy megtanítja írni az analfabéta emberiséget. Húsz lelkében”. A fran-
cia szerző szerint az írás mechanikus, jól irányítható, előre megtervezett folyamat,
melynek végén biztosan létrejön az elgondolt írásmű. „[Albalat] Azt hitte – írja Koszto-
lányi –, hogy az írók is úgy érkeznének meg, mint az utasok, akik megváltják a jegyüket, és puha
pamlagon másodpercnyi pontossággal gördülnek be a villanyfényes állomásokra. A mi utunk
azonban sötét. Nem intenek jelzőlámpák. Állomásainknak nincs neve. Megyünk előre vakon és
bizonytalanul, és nem tudjuk, mikor, hol és miért érkeziünk meg?”⁶⁴ Hogy mennyire igaz volt
abban, hogy az írás folyamata nem kizárólag az alkotó szubjektumától függ, hanem
külső tényezők, mostoha körülmények is befolyásolhatják, alakíthatják, módosíthat-
ják a készülő művet, vagy akár meg is gátolhatják annak elkészültét, arra éppen a tor-
zóban maradt MOSTOHA története a legszemléletesebb példa.

Jegyzetek

1. Kosztolányi Dezső: CSÁTH GÉZA BETEGSÉGÉRŐL ÉS HALÁLÁRÓL. *Nyugat*, 1919. december. 1105–1109. = UÓ: EGY ÉG ALATT. Bp., 1977. 466–473. Szerk.: Réz Pál.
2. Kosztolányi Dezső: MOSTOHA. Novi Sad, 1965. S. a. r.: Dér Zoltán.
3. Falus Róbert: KÖNYVSZEMLE. *Népszabadság*, 1966. júl. 8. 7.
4. Abody Béla: KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: MOSTOHA. *Élet és Irodalom*, 1966. júl. 30. 4.
5. Rusznyák Márta: MOSTOHA. KOSZTOLÁNYI DEZSŐ VÁZLATAI. *Magyar Nemzet*, 1966. szept. 18. 13.
6. Kiss Ferenc: KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: MOSTOHA ÉS EGYÉB KIADATLAN MŰVEK. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1967. 246.
7. Kiss Ferenc: A „MOSTOHA”. ISMERETLEN KOSZTOLÁNYI-TORZÓ. *Új Írás*, 1966. júl. 109–114.
8. BI [Bori Imre]: KOSZTOLÁNYI DEZSŐ HAGYATÉKÁBÓL. *Híd*, 1966. 611–612.

9. Kiss Ferenc: AZ ÉRETT KOSZTOLÁNYI. Bp., 1979. 335–336.
10. Kiemelés tőlem – B. T.
11. Szajbély Mihály: CSÁTH GÉZA. Bp., 1989. 16.
12. Szajbély Mihály: A NAPLÓÍRÓ CSÁTH GÉZA. In: Csáth Géza: FEJ A POHÁRBAN. NAPLÓ ÉS LEVELEK 1914–1916. Bp., 1997. 308–319. S. a. r.: Dér Zoltán és Szajbély Mihály.
13. Szajbély Mihály: CSÁTH GÉZA, 8.
14. Hunyadi Csaba: A SZERKESZTŐ MEGJEGYZÉSE. In: Csáth Géza: NAPLÓ 1912–1913. Szeged, 2002. 158.
15. Csáth Géza: NAPLÓ 1912–1913. Szekszárd, 1989. 133. – Ugyanitt olvasható még a nagyrészt a feleségről, Olgáról írt, tizenhárom pontból álló ÁLTALÁNOS MEGJEGYZÉSEK (135–138.), illetve a házasság és a betegség újabb összefoglalásaként a huszonegy pontba szedett DESIRÉNEK (139–142.), amely utóbbi jegyzet már nem tartalmaz a gyermekekora tett utalásokat.
16. Kosztolányi Dezsőné: KOSZTOLÁNYI DEZSŐ. Bp., 1990. 252.
17. Dévavári [Dér] Zoltán: TŰZES CIPŐBEN TÁNCOLT... BESZÉLGÉTES KOSZTOLÁNYI DEZSŐ ÖZVEGYÉVEL A „MOSTOHA”-RÓL. 7 nap. 1963. szept. 20. 10.
18. Kosztolányi Dezsőné: CSÁTH GÉZA. Közli: Dér Zoltán: ADALÉKOK CSÁTH GÉZA ÉLETRAJÁHOZ. *Üzenet*, 1987. jan.–márc. 185–203. = Kosztolányi Dezsőné Harmos Ilona: BUROKBAN SZÜLETTEM. Bp., 2003. 375–377. Szerk.: Borgos Anna.
19. Kiemelés tőlem – B. T.
20. Réz Pál: KOSZTOLÁNYI ELFELEJTETT BÍRÁLATA, CSÁTH ISMERETLEN LEVELE. *Üzenet*, 1977. febr.–márc. 168–171.
21. Kosztolányi Dezsőné, 246.
22. Ms 4622/103.
23. Ms 4622/115. Közli: Dér Zoltán: A TESTVÉRI FELELŐSSÉG DOKUMENTUMAI. KÍSÉRLETEK CSÁTH GÉZA MEGMENTÉSÉRE. *Üzenet*, 1975. febr.–márc. 160–190. = Uő: IKERCSTILLAGOK. Újvidék, 1980. 123–165.
24. Ms 4622/118. – Csáth Géza feljegyzéseiben több helyütt a maitól eltérő módon használja a rövid-hosszú magánhangzókat, ezeket a maihoz igazítottuk, a többi javítást jelöltük. – B. T.
25. Ms 4622/117.
26. Csáth Géza LEVELE KOSZTOLÁNYI DEZSŐHOZ. É. n., h. n. [1918. jún. 18. előtt], MTA Ms 4622/110. Közli: Dér Zoltán: A TESTVÉRI FELELŐSSÉG DOKUMENTUMAI.
27. Réz Pál: A DRÁMAÍRÓ. *Üzenet*, 1975. febr.–márc. 134–139.
28. Kosztolányi Dezsőné: KOSZTOLÁNYI DEZSŐ, 252.
29. Kosztolányi Dezső: NAPLÓ 1933–1934. Bp., 1985. 85–86.
30. Kiss Ferenc: AZ ÉRETT KOSZTOLÁNYI, 336–337.
31. MI KÉSZÜL? *Magyar Hírlap*, 1930. nov. 30. 33. – A ZSIVAJGÓ TERMÉSZET 1930. október 27-én jelent meg a Genius kiadónál; a Budapesti Királyi Ügyészség példányát, melybe az átvételt (engedélyt) igazoló pecsét került, a Szegedi Egyetem könyvtára őrzi, raktári száma: 26916.
32. A MAGYAR HÍRLAP ÍRÓINAK MUNKÁI – KÖNYVFORMÁBAN. *Magyar Hírlap*, 1930. okt. 19. 17.
33. Dér Zoltán: [JEGYZETEK A MOSTOHAHOZ]. In: Kosztolányi Dezső: MOSTOHA. Novi Sad, 1965. 140. S. a. r.: Dér Zoltán.
34. MI KÉSZÜL? *Magyar Hírlap*, 1928. ápr. 15. 23.
35. Ms 4617/13.
36. Dr. Gál János: KOSZTOLÁNYI DEZSŐ NYILATKOZIK LEGKÖZELEBBI TERVEIRŐL. *Fejérmegyei Napló*, 1924. márc. 30. In: Kosztolányi Dezső: GYÉMÁNTGÖRÖNGYÖK. Bp., 2001. 197–200. Szerk.: Urbán László. A kiemelés tőlem – B. T.
37. MAGYAR ÍRÓK – TERVEIKRŐL ÉS A MAI MAGYAR SZÍNPADI IRODALOMRÓL. *Tolnai Világlapja*, 1927. jan. 1. 52. Közli: Hafner Zoltán: „HIÁNYZIK AZ ÁHITAT...” VÁLOGATÁS KOSZTOLÁNYI DEZSŐ NYILATKOZATAIBÓL 1926–1936. *Üzenet*, 2001. márc.
38. MI KÉSZÜL? *Magyar Hírlap*, 1927. febr. 13. 15.
39. [Virágh Ferenc] -ágh: KOSZTOLÁNYI DEZSŐNÉL. *Páosztortűz*, 1927. márc. 13. = Kosztolányi Dezső: GYÉMÁNTGÖRÖNGYÖK, 211–214.
40. Balogh Tamás: KOSZTOLÁNYI DEZSŐ ELFELEJTETT IFJÚSÁGI REGÉNYE = [utószó] in: Kosztolányi Dezső: ARANYSÁRKÁNY. Szeged, 2004. 175–192.
41. MI KÉSZÜL? *Magyar Hírlap*, 1928. dec. 8. 25.
42. Kosztolányi Dezső LEVELE CZÁKÓ ELEMÉRNEK (?). Budapest, 1933. szept. 16. Magántulajdonban. A levél másolatáért Lengyel Andrásnak tartozom hálás köszönettel.
43. MI KÉSZÜL? *Magyar Hírlap*, 1929. aug. 4. 23.
44. MI KÉSZÜL? *Magyar Hírlap*, 1929. nov. 15. 25.
45. Péter László: A MOSTOHA. KOSZTOLÁNYI FÉLBEMARADT REGÉNYE. *Élet és Irodalom*, 1961. nov. 4. 8.
46. Péter László: HANNIBÁL FÖLTÁMASZTÁSA. MÓRA FERENC REGÉNYE. *Délmagyarország*, 1954. nov. 21. 5. In: Uő: MÓRA MŰHELYÉBEN. Bp., 1999. 71–76.

47. MI KÉSZÜL? *Magyar Hírlap*, 1929. okt. 13. 25.
48. ILLUSZTRÁLT MŰTEREMHÍREK. AZ ESTI FOTÓRI-PORTJA. *Az Est*, 1930. febr. 7. 7. A dokumentum-
ra Lengyel András hívta fel a figyelmemet.
49. LEGKÖZELEBB... *Magyar Hírlap*, 1931. aug. 2. 21.
50. MI KÉSZÜL? *Magyar Hírlap*, 1931. aug. 15. 19.
51. Kosztolányi Dezsőné: KOSZTOLÁNYI DEZSŐ, 252.
52. Bengi László: IN MEMORIAM CORNELII ESTI. AZ ESTI KORNÉL TIZENNYOLCADIK FEJZETÉRŐL. *Literatúra*, 1996/2. = TANULMÁNYOK KOSZTOLÁNYI DEZSŐRŐL (ÚJRAOLVASÓ). Bp., 1998. 198–215. Szerk.: Kulcsár Szabó Ernő, Szegedy Maszák Mihály – illetve: Lengyel András: GENÉZIS ÉS KOMPOZÍCIÓ VISZONYA AZ ESTI KORNÉL-BAN. KOSZTOLÁNYI KÍSÉRLETE AZ ÉN-INTEGRITÁS BOMLÁSÁNAK KOMPENZÁLÁSÁRA. *Forrás*, 2000. június = Uő: JÁ-TÉK ÉS VALÓSÁG KÖZT. KOSZTOLÁNYI-TANULMÁNYOK. Szeged, 2000. 212–238.
53. AZ ESTI KORNÉL VALLOMÁSA című novella és a MOSTOHA lehetséges kapcsolatáról bővebben szóltam a novella (újra)közlését bevezető dolgozatomban: Balogh Tamás: ESTI KORNÉL ELFELEDETT NOVELLÁJA. *Tiszatáj*, 2004. márc. 7–12.
54. Réz Pál: EGY ISMERETLEN KOSZTOLÁNYI-ÍRÁS. *Új Tükör*, 1978. dec. 24. 11. – Az ESTI MEGTUD-JA A HALÁLHÍRT AZÓTA Kosztolányi összegyűjtött novelláinak részét képezi.
55. Szegedy-Maszák Mihály: AZ ESTI KORNÉL JE-LENTÉSRÉTEGEI. In: Uő: A REGÉNY, AMINT ÍRJA ÖN-MAGÁT. Bp., 1980. 103–151.
56. Kiss Ferenc: i. m. 335–336.
57. Lánczy Péter: A FELGYÓGYULT KOSZTOLÁNYI DEZSŐ BESZÉL A BETEGSÉGEKRŐL, AMELYEK CSAK KICSINYESSÉ TESZIK AZ EMBERT. *Reggeli Újság*, 1934. aug. 2. Közli: Hafner Zoltán: „HIÁNYZIK AZ ÁHITAT...” – Dér Zoltán szintén említi az 1934-es évszámot a Kosztolányinéval készített s már idézett interjúban, miszerint „Kosztolányi 1930-ban vagy esetleg valamivel előbb kezdett hozzá a kulcsregény kidolgozásához, [...] és 1934-ben egy kiadó már arról értesítette olvasóit, hogy hamarosan megjelenik a nagy író legújabb alkotása”, de közlése bizonytalanságban hagy, mivel sem a kiadót nem nevezi meg, sem az „értesítés” dokumentumának leelőhelyét nem jelöli meg.
58. Kosztolányi Dezsőné: i. m. 266.
59. Kosztolányi Dezső: NAPLÓ 1933–1934. Bp., 1985. 29., 85–86, ill. 88.
60. MI KÉSZÜL? *Magyar Hírlap*, 1928. dec. 8. 25.
61. MI KÉSZÜL? *Magyar Hírlap*, 1929. febr. 17. 19.
62. Réz Pál: A DRÁMAÍRÓ.
63. Kosztolányi Dezső: MOSTOHA. REGÉNYRÉSZLET. 7 nap, 1963. szept. 20. 10–11.
64. Kosztolányi Dezső: AZ ÍRÁS TECHNIKÁJA. *Élet*, 1910. júl. 24. In: Uő: NYELV ÉS LÉLEK. Bp., 1971. 354–357. Szerk.: Réz Pál.

FIGYELŐ

AZ Ő SZEME SZÁRAZ. NÉZNI AKAR VELE

Tóth Krisztina: *Síró ponyva*
Magvető, 2004. 76 oldal, 1290 Ft

„Nem túl sok ugyan a látnivaló,
de a szürkülletben kiélesedik minden...”
(Petri György)

Nemrégiben e-mailt váltottam egy irodalmárral, aki Tóth Krisztina levélcímét tudakolta; és mintegy mellékesen azt is megkérdezte: „Mikor lett ez a nő *akkora?*” Ezt nem tudtam megmondani neki, de azóta is visszacseng a kérdés, amikor versei a kezembe kerülnek. Egyrészt azért, mert kortársaink *mekkorasága* mindig problematikus. (Ott ül-e Vörösmarty mellett Petri a mindenható ateisten jobbjára felől, ahol például Illyés számára nincs hely – termékeny társalgási téma hosszú kávéházi délutánokra.) Másrészt viszont azért, mert Tóth Krisztina semmit sem tett annak érdekében, hogy „megcsinálja magát” mint irodalmi tekintélyszemélyt. Sem (a példánál maradva) Illyés módjára, sem Petrihez hasonlóan, aki Dávidként búzbombákat parittyázott Góliát orra alá. De még csak úgy sem, mint Nemes Nagy Ágnes, aki irodalmi esszéikben, interjúkban és más műfajokban és médiumokban foglalt állást kulturális és közéleti kérdésekben, de jelentős irodalomelméleti munkásságot is folytatott. Tóth Krisztinát nem ismeri, aki nem olvas rendszeresen verset, kortárs költészetet, irodalmi folyóiratokat. Ennek ellenére azt lehet mondani, hogy mára talán ő lett a legismertebb és legelismertebb magyar költőnő. Vajon miért?

Azt gondolom, hogy (ha eltekintünk az irodalmon kívüli körülményektől, például vonzó külsejétől és személyiségétől, valamint a szociológiai szemponttól, mely szerint a költőnő az intellektuálisan sikeres, erős és öntörvényű nő és édesanya társadalmi példáját jeleníti meg) az ismertség és népszerűség oka természetesen

sen költészetének poétikai, nyelvi, esztétikai értékesége, intonációjának állandósága és egyéb érdemei, melyekre rövidesen kitérek; de mindezek mellett elsősorban az a ritka képessége, hogy verseit a kortárs költészetben járatos, kifinomult ízlésű és a – mondjuk így – „naiv” olvasók számára egyaránt izgalmassá tudja tenni.

Vannak Tóth Krisztinának olyan versei, melyek gondolatilag, motivikailag és poétikailag egyaránt könnyen érthetők. Ebben a kötetben például a HAJDU-BLUES című darab. Ebben a költőnő arról számol be, hogy húszévesen egy Energomat mosógéppel költözött új lakásba, kezdett önálló életet; most,

„*hogy otthagytam ezt is pénteken,
otthontalan megint és pénztelen
csak egy újabb használt Energomatra
tellett: mikor a szállítót lerakta,
átfutott rajtam, ha tizenötöt kibír,
három Energomat és itt a sír.*”

Szándékosan használom az „arról számol be” fordulatot. Tóth Krisztina verseinek alaphelyzete, hogy a vers beszélője az olvasó felé fordul, és elmond neki valamit. Ez a valami általában legalább részben epikus természetű közlemény, egy történet, amit a költő elmesél, egy... ha nem is titok, de afféle bizalmas ügy, amibe beavatja hallgatóságát. Ugyanakkor azt is érezzük, hogy valami mélyebb dologról van szó, élet és halál kérdéseivel foglalkozunk. Ez a vers például így zárul:

„*három Energomat és itt a sír,
és akkor számításom optimista,
addig is működünk – és minden tiszta.*”

A „*minden tiszta*” kitétel például tipikusan az a fordulat, ami nem mond sokat, de sokat sejtet: értjük egymást, tudjuk, miről van szó. A működés és a tisztaság pozitív értékei mellé az ironia alakzatai játékosan állítják a lefokozó megszorításokat: működünk, de csak gépiesen, hiszen maga a többes szám is arra utal,

hogy „működünk: én és a mosógép”, és „*minden tiszta*”, de ez főként a gatyákra vonatkozik, no meg maga a kijelentés is csak reklámszlogen, tehát eleve a hamisság képzete kapcsolódik hozzá. És mindez csak függelékként kapcsolódik az olvasathoz, melynek legfontosabb eleme a „velem is történhetett volna” élménye, méghozzá nem úgy, hogy a költő lefokoz, lefelé stilizál, engedményeket tesz a naiv olvasat konstitúciójának lehetőségét megteremtve, hanem úgy, hogy mindannyiunk lét általi érintettségét emeli ki és mutatja fel. Ezeknek a jelentésrétegeknek a tudatos feltárásában ki eddig jut, ki addig; a vers azonban mindenki előtt megnyílik, senkit sem zár ki világából azaz, hogy csak műveltségi kulcsokkal tárható fel. (Ez persze nem azt akarja jelenteni, hogy Ezra Pound vagy Babits Mihály, pláne Dante munkáit kevésbé látom értékesnek, mert azok csak bizonyos műveltségi pozícióból közelíthetők meg. Egyszerűen ebből a szempontból eltérő adottságokról van szó.)

Természetesen a verseknek csak egy töredékéről mondható el, hogy egészében véte ennyire könnyen megadná magát a szinte teljes mélységig történő megértésnek. De az igazán munkáigényes, komoly befogadói erőfeszítést kívánó versekből sincs sok, mint például ez:

*„Akit keresek, úgy van, hogy sosem lesz.
Nincs tévedés, a szavak nem hazudnak.
Georgiám, villám a vérbe, kellesz,
lepkebáb-szívű ébrenlét, de únlak!”*

(CIZELLÁLT METEOR III.)

Az ilyen típusú versek is csak első pillantásra ijesztők. Aki nem ismer rá a megidézett vershelyekre, az is megéri a szürrealista játékot, amibe ráadásul Edward Lear nonszensz-poétikája is beszűrődik kissé, különösen a befejező sorokban érezhetően:

*„....pedig itt van a közelemben, érzem,
az összes ablaküveg tőle holdas,
egy cizellált meteorral fülében
a kalapomban ül és engem olvas.”*

A kötet legfontosabb ciklusában, illetve szó-lódarabjaiban a kétféle versszervezés úgy találkozik, hogy rétegei egymásra simulnak. Ez elsősorban azt jelenti, hogy van a verseknek egy történetként elmondható, felszíni rétege,

melyből részint kreatív olvasási módszerekkel, részint műveltségi nyomokon elindulva lehet továbbhaladni; de aki erre nem képes vagy nem hajlandó, az meg is állhat anélkül, hogy rosszul érezné magát. Mondok erre egy bizarr példát. A HÁNYSZOR KÖNYÖRÖGTEM című vers első két szakasza így hangzik:

*„Nekem te ne egyél kagylót, bazdmeg.
Van otthon tojás. Azt egyél.
Minek a fagyi, úgyis nagy a segged.
Ott az a nő: lehetnél olyan is, ha.*

*Léznén ebröküt ah, anatrá men.
Tamász a motatráj abáih.
Kebrevnogyá. Nem szép halálnem.
Merev déleb. Csak hogy emlegesd máig.”*

Persze rájön az ember, hogy egyes részeket visszafelé kell olvasni. (Vannak, akik ezt kényszeresen csinálják – Karinthynál, Babitsnál a művekben is nyoma van.) Az evidens olvasat szintjén ezt az eljárást „lassított szomorításnak” lehetne nevezni, hiszen arról van szó, hogy a gyalázatos jelenetben elhangzó szövegeket nem közvetlenül ismeri meg az olvasó – aki már csak önvédelemből is, vagy azért, mert a könyökén jönnek ki a durvaságok, átsiklana felettük –, hanem meg kell fejtenie, lassanként kibogarászni a visszafelé, miközben az sem mindig egyértelmű, hogy melyek a megfordított szavak, mert némelyikük (*merev – verem*) visszafelé is értelmes. Ha azután tovább szeretnénk lépni a gesztus értelmezésében, többféle utat is választhatunk. Ha Platón munkáit és gondolatiságát vonjuk be asszociációink terébe, nyilván a palinódia, a visszaéneklés sajátos válfajára gondolhatunk, annál is megalapozottabban, mert magában a kötetben is előfordul a kifejezés, a SZÖNYEG című darab alcímeként. De ugyanilyen jogosan asszociálhatunk Steven King RAGYOGÁS című thrillerére vagy a belőle készült filmre is. Arra a jelenetre gondolok, melyben az apját hatalmuk alá vonó sötét erők által üldözött kisfiú kinyitja a fűrdőszoba pipereszekevényét, és *hátulról* a tükörre írva meglátja a vörös betűs írást: *kellőgem*. Talán nem kell hosszan érvelnem amellest, hogy a versbeli jelenet brutalitása mennyire indokoltá teszi ennek a snittnek az ideidézését. Ha pedig az olvasat megalkotásakor a két szövegbázist összekapcsoljuk, hátborzonga-

tó kontraszthatást tapasztalhatunk, szembe-
ve a két világot: a sötét, kommersz szórakozta-
tó rémisztgetést és Szókratész világosságát, a
józan értelemben vetett hitét.

De még továbblépve, a versben megszólaló
hang tulajdonosának a nemén is el kell gon-
dolkodnunk. Nyilván nem tekinthetünk el at-
tól az ismeretünktől, hogy a vers szerzője nő.
A beszélő nyilvánvalóan férfi. Ugyanakkor a
férfi beszélő szövege kiszolgáltatott a szerző-
nőnek, aki a közléseket manipulálja, torzíja,
kommentálja, komolytalanná teszi. Vagyis a
becsmérlő mondatokat mégiscsak egy nő vág-
ja a saját szemébe, jóllehet férfiakról származó
minták felhasználásával. Tehát a tükörjáték
(többszörösen is az!) egyfelől relativizálja a nar-
rátor nemét, másfelől arra is rávilágít, hogy az
egyik nemhez kötött ítéleteket a másik nembe-
li beszélő a magáéiként idézheti, másnemű be-
szélő távollétében önmagát állíthatja ellentett
nemű pozícióba, akár beleélően, akár ironikus
távolságtartással.

A kötet szerkesztésének tudatosságára jel-
lemző, hogy az ezzel a ponyvamozzanatot ma-
gában foglaló verssel szemközti oldalon áll a
kötet címadó verse, a SÍRÓ PONYVA. Mint az már
közismert, a felirat csakugyan létezik, van egy
szállítással foglalkozó vállalkozó, akinek a te-
herautóin ez a cégjelzés szerepel. Ez is azt
példázza, hogy Tóth Krisztina energiát fordít
versvilágának a realizáshoz kapcsolására, egy-
fajta referencialitás megeremtésére.

Az iménti példánál sokkal kisebb intenzi-
tással mutatnak műveltségi kontextusra azok
a versek, melyek kifejezettebb epikussággal
mesélnek egy férfi és egy nő kapcsolatáról,
szerelmükről, együttélésükről és válásukról.
Nyilván azt is sokan tudják, hogy a költő-
nő magánéletében hasonló válságot élt át. Ér-
dekes módon ez közvetlenül alig jelenik meg
a versekben. Talán a legfontosabb kivétel a
MOST VISZIK, MOST VISZIK című vers, amely így
kezdődik:

„Ne vidd el kérlek
a függőnyt, amit együtt,
és vidd el, kérlek,
az ágyat, amin együtt,
de hagyd meg, kérlek,
a képet, ahol együtt,
– meg a létrát, mert nem érem fel
ésszel, hogy most viszik
az ágyat”

A szöveget éppen a mondatok hiányos vol-
ta teszi torokszorítóvá: az *együttre* nincsenek
kimondható igék. Meg persze a lakodalmi nó-
tát idéző cím, amire a vers zárata is visszautal:

„Mész utánuk
karodban a
fekvő ruhákkal: mintha
alélt menyasszonyt
emelnél át a
küszöbön.”

A legtöbb vers, főleg az első, MACABRE című
ciklus hármassorozatai sokkal erősebben fik-
cionáltak. Gondolatiságuk változatlanul ké-
pekből bomlik ki, ahogyan a korábbi kötetek-
ben is megszokhattuk, és a vizuális egységek
kívágása most is elcsúszik egy kissé – olyasmik
kerülnek a képbe, amiknek nem feltétlenül
kellene ott lenniük, míg létfontosságú motí-
vumokat eltakar a „paszpartu”, a verset (nem
csak a könyvoldalon) körbefogó üresség. Az
ábrázolt, lírizált jelenetek azonban kevésbé
önéletrajziak, vagy ha azok, akkor sem *szükség-
képpen* azok, és logikájukban AZ ÁRNYÉKEMBER-
ben gyakori álomszerűséget követik. Ilyen a
REMÍZ III. része:

„Két ember áll a fütetlen szobában,
hullik a hó és világit a csillár.
Az egyik én leszek, hogy jobban lássam
ki a másik, aki kabátban itt áll” – stb.

Olyan hangváltásokkal is találkozhatunk
ezekben, amelyeket a korábbiak nem bírtak
volna el. A MACABRE I. részének végét idézem;
egy ünnepség házigazdájáról van szó:

„...ötven felé ez neki kijárt,
jöhetnek végre inni a barátok,
néztem a tojásba töltött kaviárt
és elképzelttem a petefészekrákot,
a cirko fényes, feledékeny veséjét,
ahogyan pumpálja az emeletre
a vizet, s láttam fölfakadni vérét
egy szép üvegnek: »Egészségetekre!«”

Elsősorban a „s láttam fölfakadni vérét / egy szép
üvegnek” szövegrészre gondolok, ami keresett,
szecessziós ódaiságával csak ebben a szófu-
kar és szikár, objektív kontextusban élhet meg.
És persze az anatómiai metaforákra, melyek

éppen ebben a szövegkörnyezetben válnak már-már szarkasztikusan ironikussá. A nagyon erős, meghatározó előkép (József Attila ODÁJA) ezért nem nyomja agyon a társasági jelenetet – a narratíva uralja bennfoglalt allúzióit.

Minden tekintetben érett, kiforrott költemények ezek. Ebből következik (vajon?), hogy egyre gyakrabban bukkan fel a halál motívuma. Egyrészt persze kényszer is ez, mert sorra halnak a barátok, pályatársak (aki pedig megmarad, annak kerek születési évfordulója lesz), mind alkalom (sokszor szelíd kényszerrel megfajelt alkalom) a versírásra. Az igazán komor darabokat némi kelletlenséggel olvastam. Ezzel szemben az ironikus megoldások és a travesztált idézetek remekül ülnek. A „*Van már elegem, korom is van*” Kosztolányi-ferdítése, a DIAPORÁMA Parti Nagy módján felrondított József Attila-toposzai nagyon erősek. A tragikusabb hangoltságúak közül pedig a KÁBELKUTYA alapötletéből – a kóbor áram és a kóbor kutya figurájának egymásra futtatásából – talán a magyar költészet legszebb tragikus nonszensz-verse bomlik ki. (Amivel egyébként nem mondtam *olyan* sokat, mert ez a verstípus meglehetősen ritka a mi tájainkon.)

Komoly erőt érzek sugározni Tóth Krisztina verseiből; azt az erőt, ami csak eszmélet és emóció kiegyenlített érzékenységből származhat. Az objektivitás programja – furcsa önellentmondás – a bennelét, az empátia, a sebezhetőség vállalásával teljesedik ki. Nem véletlen, hogy míg ezt a (minden ízében más verskultúrából fakadó és más ideálokat követő) nagyon női költészetet olvasom, minduntalan Petri jár az eszemben. Tóth Krisztina botránnyai nem (Petri módjára) politikaiak, hanem (Pilinszkyéihez hasonlóan) egzisztenciálisak. De az ő szeme is száraz, ő is nézni akar vele.

Bodor Béla

A NYUGALOM MEGZAVARÁSA

Csehy Zoltán: Hárman az ágyban. Görög és latin erotikus versek

Kalligram, Pozsony, 2000. 212 oldal, ár nélkül

Antonio Beccadelli: Hermaphroditus

Csehy Zoltán fordítása

Kalligram, Pozsony, 2001. 132 oldal, 2300 Ft

Sztraton: Kölyökműzsa avagy a fűszerelem

művésze. A Görög antológia XII. könyve

Csehy Zoltán fordítása

Kalligram, Pozsony, 2002. 320 oldal, 259 SK

Marcus Valerius Martialis: Költők, ringyók,

pojácák. Válogatott epigrammák

Csehy Zoltán fordítása

Kalligram, Pozsony, 2003. 224 oldal, 2000 Ft

„*Hadd fusson a bestia*” – mondta Goethe goetheileg, amikor tapintatosan felhívták a figyelmét, hogy a HERMANN ÉS DOROTTYA egyik hexameterére egy daktilussal túlszalad a szabályos hat lábbon. Azt pedig valaki más mondta, hogy ha az ember nem tudja, hogy fogjon hozzá, kezdje Goethe-idézettel.

Az olyan kritikát, amely az utóbbi években megjelent latin és görög versfordításokkal foglalkozik, nem könnyű elkezdni, még akkor sem, ha csak olyan könyveket tárgyal, amelyek egyetlen fordító nevéhez fűződnek. Ez már önmagában is felveti azt a kérdést: miért van az, hogy az utóbbi húsz évben latinból vagy görögből verset nagyobb terjedelemben csak olyan fehér hollók fordítottak, mint Bede Anna (HORATIUS ÖSSZES MŰVEI) és Kartal Zsuzsa (AENEIS, LEVELEK PONTUSBÓL). Hiszen például a görög és latin prózaírók modern fordításai szépen gyarapodnak (az utóbbi évek terméséből hirtelen a szónok Hüpereidész és Lüsziász, a történetíró Pauszaniász, Xenophón, Platón és Seneca jut eszembe). De még a görög drámaírók, Arisztophanész és Szophoklész is legalábbis új jegyzetekkel ellátott kiadásokban látnak napvilágot, és ha igaz, Euripidésznek és Aiszkhülosznak már új fordításai is készülnek. Egyedül a líra és az eposz műzsája hallgat, mint néma hattyú, hideg vizekben. A válasz a miértre, azt hiszem, az irodalmon kívül kere-

sendő. Az 1961-ben megjelent Horatius-összes után Vas István által fellobbantott vita „a filológusok rémuralmáról” érdekes módon jutott nyugvópontjára: a költők otthagyták az antik versfordítások velük szemben ellenségesnek látszó terepét – ahol aztán a filológusoknak nem maradt kiken rémuralkodniuk. Sőt ez utóbbiak a költészet iránt olyannyira elvesztették fogékonyágukat, hogy újabban az antik költői művek magyar fordításáról – már amennyi és amilyen volt – nem is jelent meg érdemi kritika, amit filológus írt volna.

Ha most egy „filológusbarát” kritikus véleményét próbálom elképzelni, az úgy hangozhatna: mindez talán valóban így van, de nem lehetséges-e, hogy azért olyan kevés az új versfordítás, mert a mai magyar költők szemében is apálya van az antik költészetnek? Meglehet. Csakhogy Ovidiusszal szólva: „*ignoti nulla cupido*” – amiről nem tudunk, arra nem is vágyunk. Mintha a mai filológia nem sietne közel hozni az olvasókhoz – ne féljünk ettől: az emberekhez – az ókori költészetet. Vajon tudunk-e az utóbbi évekből olyan könyvet említeni, amely az antik irodalmat tárgyalta volna, és amely egyszermind beszédtema lett volna az irodalombarátok vagy – ami mindennél jobb lakmuszpapírja valamely szellemi alkotás pillanatnyi árfolyamának – a sznobok körében?

De az igazán nagy dolgok valahogy mégis kinehezkedik a helyüket: magam is ismerek olyan költőt, aki nyelvtudás híján egy sort sem fordított ugyan latinból, mégis alaposan, különböző fordításokat összevetve tanulmányozza például Horatius költészetét. Minő vesztesége irodalmunknak, hogy felkérés hiányában, legalább nyersfordítás felhasználásával, mindenedig nem ajándékozott meg minket új darabokkal! Micsoda pazarlás a civilben latin-, sőt görög-tanár Imre Flóra fordítói talentumát idestova húsz éve parlagon hevertetni! Ki ne volna kíváncsi arra, hogy mire megy a sikamlós Ovidiusszal, a már-már embergyűlöletig vitriolos Iuvenalisszal vagy a nehéz horatiusi metrumokkal egy olyan virtuóz, mint Varró Dániel? Amikor néhány éve egy tekintélyes kiadó tekintélyes szerkesztőjénél kíváncsiskodtam, miért nem jelentettek meg még római költői antológiát – hiszen a legutóbbi ilyen kötet akkor látott napvilágot, amikor még a ma ötvenéves költők is csak hintáztak –, azt válaszolta: azért nehéz a kérdés, mert voltaképpen nem is le-

het ilyesmi mellett érvelni. Tudniillik magától értetődik, hogy szükség van ilyen könyvre. A kérdés ez esetben: pénzkérdés.

*

Az irodalmi, tudományos, gazdasági és személyes szálakból összebogozódott csomó egy idő után igencsak gordiuszi nagyságrendeket látszott ölteni. Talán nem túlzó a hasonlat: ekkor jött Csehy Zoltán. Figyelemre méltó, hogy a hazai ókortudományon kívülről jött: Szlovákiából. Görögből és latinból készült versfordításainak egyre újabb köteteit a pozsonyi Kalligram kiadásában jelenteti meg évről évre. A nyelven kívül a téma is összeköti ezeket a könyveket: kivétel nélkül erotikus tartalmú versek szerepelnek bennük. Eleinte akár azt is gondolhatta volna az érdeklődő, hogy az erotika csak afféle trójai faló, amelynek révén a fordító a könyvpiacra csempézi az antik költészetet, de a második, aztán a harmadik, majd a negyedik ilyen könyv világhóssá tette, hogy Csehynek a piacképesség reménye érdekében aligha kellett személyes fogékonyágain erőszakot tennie. A HÁRMAN AZ ÁGYBAN a görög és latin nyelven írott erotikus költészetbe ad Szapphótól Baudelaire-ig bőséges betekintést, a KÖLTŐK, RINGYÓK, POJÁCÁK pedig Martialis-válogatás. A HERMAPHRODITUS Antonio Beccadelli egy teljes verseskötetének a fordítása, míg a KÖLYÖKMŰZSA az úgynevezett GÖRÖG ANTOLOGIA homoerotikus tárgyú XII. könyvének teljes fordítását tartalmazza – azaz ebben a két utóbbi kötetben a fordító nem volt egyben válogató is.

Pedig alighanem mindkét könyv rászorult volna a rostálásra. „*Aequalis liber est, Cretice, qui malus est*”, azaz: „*csak a rossz kötet egyenletes, Creticus*” – válaszolta Martialis egy bírálatra. (Csehy kevésbé általános érvényű megfogalmazásában: „*könyvük [mármint két gyenge költőé], Creticusom, rossz, de egyenletesen*”). Nos, Beccadelli könyve éppenséggel nem rossz, úgyhogy nem is egyenletes. A nyolcvanegy hosszabb-rövidebb darab között több egyszerű, minden különösebb epigrammai bájt nélkülülő sírvers is szerepel, illetve jó néhány olyan kevésbé szellemes költemény, mint például az, amelyik arról beszél, hogy hiába hord valaki, sánta lábát rejtegetendő, hosszú ruhát, ha egyszer a járása olyan imbolygó, akár egy hajóé (I. 12.). A mintegy tucatnyi igazán jó darab közül való például az első könyv hatodik verse,

amely meglehetősen szókimondó megfogalmazásban arról beszél, hogy valaki jobban őrizi a feleségét, mint a borát – de hát bizonyos értelemben igaza is van: hiszen a bor el tud fogyni, ellentétben a feleséggel. Egyik-másik fordítás egyenesen jobb is, mint az eredeti, például az I. 18., amelyben Csehy háromszor is képes megismételni egy szót, amely Beccadellinél, mert egyszer szinonimát használ, csak kétszer szerepel – és itt előre kell bocsátanom, ha az eddigiekből nem lett volna világos, hogy a következő oldalakon „a nyugalom megszarására alkalmas” megfogalmazások is szerepelnek:

„Alda szemében laknak a Charisok és Venus úrnő,
És Cupido mosolyog mennyei ajkairól.
Nem pisil, ám ha pisil, csupa balzsamot ontva pisil
csak,
Nem szarik, ám ha szarik, csak violát szarik ő.”

A „jobb, mint az eredeti”-re további példa a II. 15., „A *sánta Matthias Lupiusra*” írt darab, amelyben Csehy az „egyenest” szó kettős – „nem görbén”, illetve „közvetlenül” – jelentését használja ki:

„Ritka epigrammás kötetet kérsz, marcusi művet!
Lupiusom, te magad jöjj egyenest, s viheted!”

Ugyancsak jól sikerült az I. 40. fordítása, amelyben a költő huszonnyolc soron át magyarázza, hogy miért hagyta abba egy bizonyos Crispus „erényeinek megéneklését”: tudniillik azért, mert nemcsak Clío múzsa látogatta meg, hanem egy paraszt is, aki épp a közelben végezte a nagydolgot. A komikus helyzetben rejlő lehetőségeket a végsőkig kiaknázza a vers, amelynek igen nagy a feszítája a zöldellő rét közelében viruló bájos fácskát ecsetelő érzékeny képtől a paraszt tevékenységének részletes leírásán át a költő átkozódásáig: „Vess magokat, te paraszt, a barázdált földbe temelve, / Mégse legyen kenyered, s enni ne tudj, nyomorult!” Érdekes a második könyv hetedik versével kezdődő, három epigrammából álló kis ciklus is, amelynek első darabja egy bizonyos Ursa – anatómiailag bőségesen dokumentált – szexuális telhetetlenségét teszi közhírré. A másodikban a költőt azzal csillapítja a barátja, hogy ha Ursa veszedelmes kimenetelű vágyat ébresztene benne,

ne aggódjon, mert a nő előnytelen vonásainak hatására ez bizonyára hamar el fog múlni. Hiszen hiába csábító az, aminek vonzerejét undorító tulajdonságok hatástalanítják:

„Hogyha a tengeri hab folyást úgy bűzlene, hogy
nem
Bírná egy orr sem partjain azt a szagot,
Adria hajjain és schyták vizein vagy a tyrrhén
Árban törne-e szét úgy riptyára hajó?”

A sorozat harmadik darabja a címe szerint „A *síró Ursához*” szól, akit a költő – közvetlenül a két előbbi vers után – arról biztosít, hogy sose írt róla semmi csúnyát:

„Téjszámú lábadra s a könnyre megesküszöm, Ursám,
Sőt, az öledre is és zsenge popódra is én,
Hogy sosem írtam mást rólad, mint dicstelit verset,
S érje pazar dicsfény érte a verseimet!”

Félreértést – ha ugyan az – csak egyet találtam a könyvben (I. 25.): „Hogyha előtte a könyv, nagy bölcs vagy, Lupius, ám az / Épeszü embernek, hidd el, a könyv is elég.” Persze lehet, hogy csak én értettem félre a magyart, amennyiben nem volt világos, hogy mi ebben a kétsorosban a humoros. A latin így szól: „*Inde tui libri sint, inde scientia, Lupi: / Qui non desipiat, mallet habere libros!*” Egyfajta mérlegelésről, összehasonlításról van tehát szó: „*Erről az oldalról legyenek a könyveid, arról a tudományod, Lupius. Akinek van egy kis esze, az inkább a könyveket választja!*” Azaz az eredeti sem valami eredeti, de legalább érthető.

A kötet nyelve nincs híján a friss ízeknek: *divat, nyelvművészt, mélyreható, fölcstp, fapofa*, mind olyan szavak, amelyek hiányoznak a latin–magyar szótárakból, de nyilván nem hiányoztak magából a latin nyelvből. Az *újdonság, tovaüz* és társaik bizonyára a korábbi műfordítói hagyomány relikviái, ahogy a túl sok hátravetett igekötő is – amelyeket sehogy sem *szokhat* az olvasó meg –, illetve az inverziók. Ezek elég slampossá teszik a verset, különösen a halmozott hátrányos sorokat (II. 34.): „*Istenekeket vet Maura meg: és esküdve igéri, / Hogy hozzám eljön messzi vidékre akár!*”

Ami az olykor a trágárság határát súroló pikantériát illeti, Csehnek néha mintha kevésbé lenne füle a vers egyéb hangjaira (I. 22.):

„Hogyha eszedben sincs kamatyolni, a fütykösöd
éber;
Hogyha a vágy heve hív, kókadozik kukacod.
Itt a segítség: dugd föl az ujjad a segg üregébe,
Paris is így izgult föl, s Helenába hatolt.”

Mondja Csehy magyarán. Ezzel szemben Beccadellinél érzelmekről is szó van: „*Annak társaságában, akit nem is szeretsz, mentulád [ezt a szót Csehy híven fordítja] feláll. Ha kedves neked a nő, nem tudsz merevedést produkálni. Aki mégis szeretne, az [...lásd a fordítást]. Azt mondják, Paris is így feküdt le Helénával.*” És itt talán az „*azt mondják*” is fontos, hiszen a köztudatban ugyebár Heléna korának legszebb nője volt – és aztán tessék, mégis mit pletykálnak!

Némileg csökkenti a műélvezetet a fordítóknak a hosszú jegyzetek iránt megnyilvánuló vonzalma is. „*Száját megszagolod? Seggnek hiszi biztos az orrod!*” (I. 19.) – hát kell ehhez magyarázat? Csehy szerint kell, mégpedig a következő: „*Ez a motívum Catullus huszonharmadik versére vezethető vissza, valamint egy Nikarkhosz-epigrammára a Görög Antológiából. Az egész költemény motívumait az említett szerzőkön kívül, mint Beccadelli verseiben általában, az antik priapikus korpusz hatása jellemzi mind lexikálisan, mind tartalmi szempontból.*” „*Quo res haec pertinet?*” – mit akarsz ezzel, amice? Hiszen ezek a jegyzetek – nem számoltam, de félek, hogy nagyobb a teljes terjedelmük, mint a versek – többnyire éppoly feleslegesek, kényelmetlenek és haszontalanok, mint mondjuk szivarozás közben fogat mosni.

*

Az eddig mondottak a KÖLYÖKMŰZSÁ-ra is állnak, azzal, hogy abban kevesebb a jó vers. Csak taláalomra, a 205. epigramma:

„*Szomszédom tiúndér fia nem kis vágyra tüzelt föl,
fölkímálja magát, és provokálva kacag.
Zsenge tizenkét év. Savanyú szőlőt ki vigyázna?
Bezzeg a mézesedőt védi az ör s a karó.*”

Általában ilyen a legtöbb, szimpla retorika – témafelvetés, majd egy nem túl izgalmas hasonlat, mint például, ismét csak taláalomra, a 108. versben is: ha szeretsz, edesebb vagy, mint a bor, ha nem szeretsz, döngjenek körül szünyogok, mint az ecetet. Azt hiszem, az ilyen érzékeny témának, mint amilyen a felnőtt férfiak vonzalma kiskamasz fiúk iránt, akkor volna

verseskönyv lapjain létjogosultsága, ha a köztölt daraboknak számottevő irodalmi értékük lenne – ami azonban többnyire nincs. (Ahogy különben Beccadelli könyvéről is elmondható, hogy számszerűleg több a csecse, mint a becse.)

Ha gyakorlati szempontból nézzük, akkor a kötetből a tárgyi ismeretek szintjén olyan adalékok hüvelyezhetőek ki, mint például az, hogy a görögök számára csak addig volt elfogadható a fiúszerelem, amíg a fiatalabbik fél, a *paidika* – a fiúcska, magyarul talán pajtikának fordíthatnánk – nem kezdett el külső jegeiben túlságosan férfiasodni. Vagy hogy az áhított lény meghódítására körülbelül olyan praktikákat vetettek be (udvarlás, ajándékok, horribile dictu készpénz!), amelyek a *másik* Venusnak hódolók társadalmából mindenki számára ismeretesek. Lássuk be, ez édeskeves. (Ami különben ezt a szörkérdést illeti, éppen a kötetben megnyilvánuló „allergia” miatt érzem stílszerűtlennek Jean Cocteau négy rajzát mint illusztrációt, hiszen ezeken szemlátomást hasonló korú fiatal férfiak szerepelnek, ami nem vág egybe a kötetből kirajzolódó képpel.)

A könyv legérdekesebb versei talán azok, amelyek két kis belső ciklust alkotnak. Az egyiknek az a fő témája, hogy a szeretett fiú messzire távozott, és mire visszatért, már fel is nőtt. A költő kakast ígért Apollónnak, ha visszahozza a fiút – csakongy férfiként jött meg: „*Úgy hát tőle vasald majd be az áldozatot!*” (24.) A 25. versben is fiú ment el, és férfi jött vissza – a szerelmes nem is áldoz kakast annak az istennek, aki búzakalással tartozik, és csak szalmát ad vissza helyette. Vagy ugyancsak a szőrösen visszatért egykori szeretőre (26.): „*Ártatlan madarat nem kéne kopaszítani mégse, / vagy Phoibosz, Polemónt is kopaszítsd vele meg!*” A másik csoportba azok a versek tartoznak, amelyekben a fiút ahhoz a Ganümedészhez hasonlítja a költő, akit Zeusz sasmadár képében rabolt el, és vitt az Olümposzra, megtéve pohárnokának. Az egyszerűbb változatokban az idősebb férfi csak arra kéri Zeuszt, hogy ne rabolja el az ő szerelmését is, míg az egyik érdekesebb darabban (70.) olyan paranoiásan félti az istentől a fiút, hogy képes még az odatévedő legyekben is a főisten manifesztációját sejteni.

Mindkét fenti csoportot a humor emeli ki a többi vers közül (végtére is epigrammákról van szó!), közülük is azok a legjobbak, amelye-

ket átélt – vagy, hiszen mindez csak irodalom: átadott, átélhető – gyengédség hat át (végtére is szerelmes versekről van szó!). A 93. vers ilyen például, pedig különben csak afféle „fiú-katalógus”, de a vége valahogy mégis megemeli: „Minden jót, kamaszok, törekedjétek ifjan a szépre, / majd koronázza ezüst haj fejétek tetejét!” (Itt – egyáltalán nem melleleg – talán érdemes megjegyezni, hogy a „minden jót” köszöntés görögül khairete, azaz szó szerint: „örüljétek”.) Vagy amikor az 53. versben azt tüzeni a költő a hajókkal a távol lévő szerelmesének: „mondjátok neki azt el, büszke hajók, hogy a vágy nem / szállt a hajóra, de száz tengeren átgyalogol”. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy az eredetiben nem szerepel a „büszke” jelző, de ettől a szöveg mégis kap valami görög színt: az ilyen csalást nem lehet kárhóztatni, ahogy a manökeneket sem azért, mert vastagabban kenik fel az alapozót a kifutón, mint amikor farmerban és pólóban „leszaladnak a piacra”.)

Ami a technikai részleteket illeti, általában elmondható, hogy Csehy Zoltán ügyes kézzel oldja meg a szójátékokat: „Megfullad! Lovagolsz? Vágy lövegelni akarsz?” (222.), illetve a 174. versben (ahol a nevekben szereplő f betűket az akadémiai szabállyal összhangban ph-ra változtattam, így talán még a trágárság is pikantériává szelídül):

„Meddig tiltakozol, kedves kamaszom, ne csináld ezt!
Nem sajnálad, hogy Pharbatosz érted eped?
Jaj ne legyél Nemtosz, Pophasz úr leszel ügyis, a
szőrös
tested utána sosem lel szeretőt, Meredész!”

Csehy szerencsére ebben a kötetben sem riadt vissza attól, hogy mai szavakat használjon örök fogalmakra: *tömény unalom, pléhpopa, srác, kecmec*, bár olykor egy-egy papírízű büteli *kín, leend, szemed lágy mosolya* is becsúszik. Érdekes, hogy ez a kettő, a frissesség és az életidegen műfordítási műnyelv nászra is léphet egymással: kettőjüknek ilyen metrikai kényszer szülte közös gyermeke például a *le-lerágott csont*, amelyről nyilván újra és újra lerágják a csodálatos módon vissza-visszanövő húst.

A kötet erotikus nyelvéről talán még csak annyit, hogy a fordító néha onnan is szüretel, ahol az eredeti vers költője nem dugványozott. A 3. epigramma elején például talán túl nyersen nevezi meg azt a testrészt, amit a görög

eredeti a *proszthema*, magyarul „toldalék” szóval illet. Már csak azért is, mert oda kifejezetten semleges elnevezés kívánczik, hiszen csak utána veszi sorra a fiatal fiúk „proszthemájának” három fajtáját, ahol is az eredeti vers végén („oidasz ha khré sze kaleim”, azaz: „tudod, hogy kell hívnod”) ugyancsak nem találjuk meg azt a szót, amely a magyarnak mégis ad valami nyers epigrammai erőt:

„első lesz ama szűzi, az elnevezése: madárka,
sudri legyen, ha dagad, megmerevedni ha kezd,
és mit a szorgos kéz huzogat: kígyó a javából,
s hogyha nagyobb, tudod is, hogy hogy a faszba
nevezd!”

*

Ha a két fenti kötet olvastán az a kritikus benyomása, hogy az átlaguk nem túl erős, és legjobb darabjaik jobban érvényesültek volna egy jó arányérzékkel összeválogatott antológiában, különösen érdekes lehet szemügyre venni a fordító – korábbi – válogatáskötetét. Csehynek ebben az első kötetében halmozottan vannak jelen a rokonszenves vonások és azok, amelyekkel nehéz megbarátkozni. Kicsit aggályosnak érzem például azt a nonchalancet, amellyel a fordító a verslábak száma iránt viseltetik. A Beccadelli- és a Sztraton-kötet hexameteiről is hiányzott olykor egy-egy daktilus, de a HÁRMAN AZ ÁGYBAN ebben a tekintetben oly nagyvonalú, hogy ha összeadjuk a hiányzó lábakat, hát belőlük már egy egész disztichon kijönne. (A helyzetet csak matematikailag egyszerűsíti le, hogy ugyanakkor körülbelül ugyanennyi egy lábbal hosszabb hexameter is van a könyvben. A probléma fajsúlyával kapcsolatban mindenesetre Goethe fentebb idézett *bon mot*-jára emlékeztetnék, azzal a megszorítással, hogy Goethe – és Goethénél hibás sor – csak egy volt.)

Sztár, flört, giccs, céció, madám, piti tolvaj, randi, szex, vicc, trükk, humor, drusza, életművész, kispórtolt, divatos, vacak – efféle szavakkal üdítő bőségben találkozhatunk a kötetben, amelyek talán csak így egymás mellett tűnnek soknak, mert a kétszáz oldalon nagyon is egyenletesen oszlanak el. Csehy könyvében végre nemcsak kacagnak, mosolyognak vagy nevetnek az emberek, hanem – uramfia! – *vigyorognak* is. Nemcsak bolyonganak, kószálnak, tévelyegnek, hanem *mászálni* sem átnak. „*Hé, egy percre, favágó*” vagy „*picinyem*” – olykor így szó-

lítják meg egymást. Csehy kötetét lapozgatva gyakran érezni úgy, mintha abban az áporodott, homályos odúban, ahol az utóbbi húsz vagy még több évben az antik versek fordításai készültek, valaki feltépett volna egy ablakot. Igaz, a *félsz tök ruha nélkül*, a *totál* („nagyon” értelemben) vagy a *szülinapféle* megoldásokról a magam részéről már le tudnék mondani. Mert a kötet stiláris szempontból vagy inkább a stílushoz való viszony szempontjából elég egyenetlen. A friss és eleven szóhasználat mellett szép számmal találni inverziókkal telezsúfolt sorokat: „*haljak meg, de ne-
vük csak, mit tudok én eme nőkről*” (154. oldal), erőltetett megoldásokat: „*vigyázz, szemtelenül
ne hass valóban*” (158.), vagy olyan bizarrériákat, mint ez: „*gyermeki testét dús izmúvá gyűrni valóban*” (177.) és végül olyan különös, metrikai kényszer alkalmából született találmányokat, mint kis kedvencem, a *másmi*: „*nem éppen verebcske, ámde másmi*” (172.). És Csehynél is megvannak azok a szavak, mint az *agg*, a *rút*, az *ős* („öreg” jelentésben), az *úz* (mármint hogy „szalad valaki után”), amelyek hosszú szolgálattal igazán kiérdemelték, hogy a fordítók húsz-huszonöt évig ne használhassák őket.

Van aztán a lexikának egy olyan része, amelynek következetlen használata különösen aggályos egy ilyen kötetben: az erotikus szókinccs. A vastkosabb szavak használatától Csehy nem ódzkodik, nem is azoktól a baj, hanem amikor gügyögőse fogja: *tapizás, pofi, cici, fityi* – ez nem az erotika nyelve, hanem az óvodáé. Ugyan ki nevezne komolyan egy formás feneket *hátsónak* (12. oldal), vagy melyik férfi számolna be úgy egy csókról, hogy egyszer a nő „*bujamód puszikált meg*” (19.)? A stílusérzék bizonytalanságaira vallanak az olyan megoldások is, mint a következő: „*Meghülyültél, Pyrrhos? A veszted érzed? / Bősz oroztlántól lopod épp a kölykét?*” Mert önmagában akár tetszhet is a fordítás, csakhogy Horatius azt írta: „*Non vides, quanto moveas periclo, / Pyrrhe, Gaetulae catulos leaenae?*”, azaz: „*Nem látod, Pyrrhos, micsoda veszedelemmel jár az, hogy egy gaetuliai oroztlántól akarod a kölykeit elvinni?*” – ami azért nem ugyanaz.

A mérleg mindazonáltal, azt hiszem, pozitív: az irodalmárokat, mint a sportolókat is, a csúcsaikkal kell mérni. Csehy elég magasán kezd, a kötet első verse, *Anakreóntól* A SZÜZ-LÁNY így szól:

„*Mért szaladsz el, thrák csikócska, mért szaladsz el,
kis vadóc? Mért
ferde szemmel méregetsz? Pocsék lovasnak vélsz
talán?*”

*Könnyedén megüllek, hidd el, körbefutjuk majd a
pályát,
szopd a zablát, vár a kantár; vár a súlyos bőrnyerég.*

*Hancúrozzatsz még a réten, táncolsz és fűvet legelsz,
mert
nem nyergelt meg egy valódi, rámenős lovászfű.”*

A kötet – mint a „Görög és latin erotikus versek” válogatása – ebben a terjedelemben kielégítőnek látszik, de biztos kinek-kinek van kedvence, amelyet hiányolhat. Én szívesen láttam volna Szémónidéznak azt a versét, amelyet Kerényi Grácia AZ ASSZONYOK címmel fordított, és amely így kezdődik: „*Mikor – hajdan, kezdetben – isten észt adott, / nem volt a nő ott: sertésből alkotta meg / ezért az egyiket: mocskokban hempereg / a sáros földön hosszú szőrrel, piszkosan, – / az ilyen nő koszos ruhában üldögél / szemétdombján, kövéren és mosdatlanul*”, és így fejeződik be: „*Az egyik nőt dicséri minden ismerős, / a másikat szidalmazák lépten-nyomon; / a sors egyenlő mértékkel nem mér soha. / Mert nem teremtett Zeusz kegyetlenebb gonoszt, / eltéphetlenebb bilincset nem vetett / a férfiakra – még Hádész honában is / asszony miatt csatázó hősöket találsz.*” A maga egyetlen elégiájával Ovidius is alul van reprezentálva: a sok macsó vers közt kicsit hiányolom például a SZERELMEK harmadik könyvének hetedik darabját, amely a szerelmes férfi hirtelen impotenciájának és a megszüntetésére tett hiábavaló női kísérleteknek érdekes dokumentuma.

A könyv – mint Csehy Zoltán első fordítás-kötete – a későbbi tendenciákat is előlegezi. Itt azonban nemcsak lapszéli formában megjelenő jegyzetek vannak (aránytalanul ékes, toszkánai vörös színnel), hanem még kis bevezetők, költői portrék is, amellet rövid, nyilván kedvesinálónak szánt kiragadott idézetek a szakirodalomból. Kérdéses azonban, hogy kinek csinál kedvet, vagy miféle értékelhető többlétudást közvetítenek az olyan mondatok, mint például Ponori Thewrewk Emilé (13.): *Aszklepiadész „epigrammáinak java része erotikus: a régiek szerelmi költészetének legszebb virágai közé tartoznak*”. Ahogy az is fölöttébb kétséges, hogy ugyanitt érdemes-e a bevezetőben az „*ión is-*

kolát” emlegetni, amelynek egyetlen jelzője a nem túl információgazdag „úgynevezett”. A Hippolütosz személyéhez írt jegyzet utolsó mondatát pedig már végképp nem lehet mire vélni (142.): „*Hippolytust Phaedra, Theseus felesége el akarta csábítani, de a fiú ellenállt. Ha olvastad volna Beccadelli könyvét, bizonyára nem így tett volna.*” Nem inkább azt kellett volna e helyett közölni, hogy Phaedra az említett fiatalembert mostohaanyja volt? (Bár, ami azt illeti, még mindig jobb az ilyen magyarázat, mint az, amit a fordító a HERMAPHRODITUS egyik verséhez fűzött. Az a jegyzet huszonnégy sor, és Beccadellin, illetve Ginsbergen kívül egy gay költőtől is idéz egy verset, méghozzá olyat, amely már önmagában is blaszfém – Csehý szerint Nagy-Britanniában „mindmáig nem publikálható” –, de így, ilyen hanyagul, lábjegyzetben citálni, még ízléstelen is: Jézus úgy kerül ebbe a kötetbe, mint Pilátus a krédóba.)

A túlméretezett és aránytalan jegyzetek és bevezetők kiábrándítóak: néha trivialisokat magyaráznak, néha homályos értelmű dolgokat hagynak homályban. A kötetek utószavával is ez a helyzet: vagy fölösleges nevektől, adatoktól hemzsegnek, vagy lilák – „*A szerelem szögei átverik az antik irodalom egész szövegtestét, hogy megmutassák Aphrodité emberi ésszel fölfoghatatlan istenségét, amely a lélekben fürdik*”, vagy: „*a szépség elvézése a szerelemben az együttérző tiszteltre bízta az állam további sorsát*” (199.). A tömémentelen mellékszöveggel gazdagon kistafírozott kötetek – ha a fordítások nem is – mint ha valósággal rehabilitálnák azokat a bizonyos rémuralkodó filológusokat: lám-lám, kedves olvasó, az antikvítás, az valami egészen különös és érthetetlen valami, ahová nem lehet csak úgy cipőben belépni: beavatottnak kell lenned. A beavatás azonban elmarad, helyette csak idegenvezetésben részesülünk. (Ráadásul nem is mindenhol pontos idegenvezetésben, mert például mi az, hogy „*Rómában a feleség emancipáltabb volt, s a szerelmi élet és erkölcs lazább*” [201.]? Mégis, a római történelemben mikor? És hol? A fővárosban? Vagy Bilbilisben, Ulubraeiben és Butuntiban is?)

További kérdés az is, hogy „az életben” ókortudós fordító vagy már a kötet tervezője bánt el oly könyörtelenül az antik vázaképekkel. Mert egy ilyen szép kivitelű, nagyalakú könyvet bűn olyan kicsi formátumú illusztrációkkal díszíteni. Az pedig kimondottan hiba, hogy

az antik vázaképekből kíméletlen önkénnel gyakran csak egy-egy részletet vágnak ki, és a reprodukcióknak nem nevezhető illusztrációkat még valahogy teljesen egyneműsítik is, úgyhogy se a váza formájáról, amelyen eredetileg szerepeltek, se a festmények kompozíciójáról nem lehet képet alkotni. Ezeket az elnagyoltan reprodukált ábrákat ma is sciccelhetné volna valaki: nem látunk szépen megrajzolt hajat, ruharánccokat vagy izmozatot: olykor pusztán csak a fallikus mozzanat tanulmányozható, amely bármily becses is, az eredetinek azért mégis csak egy részlete.

*

Csehý Zoltán legutóbb megjelent fordítói munkája, akárcsak az első: antológia. Martialis műveiből készült. Ebben is vannak nagyon jól sikerült fordítások, de sok a halványabb darab is, illetve ami talán bosszantóbb: a jobbakat is gyakran billenti meg egy-két ügyetlen sor vagy szókapcsolat, ami rövid epigrammákról lévén szó, nem olyan jelentéktelen tétel. „*Bámulom és gratulálok: az összes versed erényes! / Könyvhártyádat nem szűzteleníti a lócs*” – kiváló felütés, amit aztán agyoncsap a végén a túlbeszélt, csemcsegő „*tiszta-erényszüzike*” (30.). A KÖLTŐK, RINGYÓK, POJÁCÁK-ban is vannak „hétkibakórharagú” jegyzetek – ha a szokásosnál kevesebb is –, mint amilyen mindjárt a második epigramma alatti: olyan hosszú, hogy még a következő és az az utáni vers alá is odatolakszik. Ennek a kötetnek a versei is megszenvedik a gondos lektori kéz hiányát, amelynek segítségével könnyűszerrel javíthatók lettek volna az olyan nehézkességek, mint amilyen ez: „*meg nem utál mégsem, kínja mivel kicsi volt*” (13.) – például talán így: mégsem utál meg, mert kínja csupán kicsi volt. Csehý a fejlődés kérdésében szemlátomást a Bourbonokkal tart: nem tanult semmit, és nem felejtett semmit. A félreértések elkerülése végett: ez nem csak kritikus megjegyzés, az is benne van, hogy már a kezdet kezdetén is olyan erős fordítói tehetségnek mutatkozott, mint amilyenek ebből a legutóbbi kötetben megjelent versből látszik (56.):

„*Lesbia, székedről ha felállsz, jól láttam ezerszer:
hogy seggedbe szorul kéjre serény tumikád.
Próbáld jobbról, balról ki-kitépni, hiába,
végül nyögsz, kiborulsz, könnyeket ont a szemed.*”

*Symplegades feneked roppant nagy farpofapárja,
sziklacsípeszbe szorult mélyen a lenge köpeny.
Megsúgom, mit tégy, hogy a szégyentől
menekedhess:*

*Lesbia, jobb, ha nem állsz, s jobb, ha a székre se
ülsz.”*

Kár, hogy az utolsó sor jobb Csengeri János megoldásában: „Amikor állsz, le ne ülj, s fel sose állj, ha leülsz.” De aztán néhány oldallal később a JOGORVOSLAT címmel ellátott epigramma (60.) már elejétől a végéig az evidencia erejével hat:

*„Szép feleséged van, de a háromgyermekeseknek
szánt kedvezmény vonz? Kell-e, Fabullus, e jog?
Mert amiért könyörögsz, zaklatva az isteni Caesart,
összehozod magad is, hogyha feláll a pocsód.”*

És hosszan lehetne még sorolni az olyan telitalálatokat, mint a „Mustár sem merevít, hetyegésre a hagyma se hergel” (64.), vagy az olyan versket, mint a következők:

*„Philaenis, kopaszon te még pusztit vársz?
Philaenis, vörösén te még pusztit vársz?
Philaenis, te, a félszemű, pusztit vársz?
Philaenis, ha pusztillak, az szópás már!”*
(PHILAENIS, 69.)

*„Mellkasodat, lábad, karodat mind szórteleníted,
pár püheször meláz körbekapart tőködön.
Ezt, Labienus, a nőd kívánja, tagadni ki merné?
Ámde kinek szánod szórtelen alfeledet?”*
(SIMA ÜGY, 99.)

Ezúttal az UTÓSZÓ is visszafogottabb és gondolatgazdagabb, például figyelemre méltó, ahogy Martialist realista helyett „aktualistának” nevezi, vagy ahogy észreveszi a tömörség, „strukturátereemtő erejét”, amely az epigrammaköltőt az EGYPERCES NOVELLÁK írójával rokonítja. Az eredeti „kötetkompozíció mikrostrukturáit” kutató Holzberget idézni azonban merő ballaszt, hiszen válogatáskötetet tartunk a kezünkben, amelyet a fordító komponált. Ugyancsak fölösleges a humanizmus kori Martialis-renezánsz előfutárait is elősorolni (a 208. oldalon), ha semmi mást nem tudunk meg róluk, mint a nevüket és a születési, illetve halálozási évüket.

Az a mintegy ezer oldal, amit Csehy Zoltán egyéb helyeken megjelent fordításaival együtt

ezek a kötetek kitesznek, mindenestre komoly fegyvertény. Ha ettől a perctől fogva teljesen az irodalomelméletnek vagy az irodalomtörténetnek szentelné magát – van benne hajlam ezek iránt –, már akkor is jelentékeny fordítói (és elég kétes emlékü jegyzet- és utószóírói) életmű maradna utána. Biztos vagyok benne, hogy a négy kötetből nagyon jó erotikus antológiát lehetne összeállítani. Hát még akkor milyen jót lehet majd, ha Csehy egyszer nemcsak az erotikus témák iránt mutatkozik oly fogékonyak, hanem megigézi az antikvitás többi arca is, mondjuk például a thanatikus, a fogékonyág a maga természetességében megélt elmúlás iránt. És hogy ezt a teljességet apró versekből szerkesztett gyűjtemény is képes bemutatni, annak szép dokumentuma a Somlyó György által fordított görög epigrammakötet, a MÍG ÉLŐK KÖZT LESZEL ÉLŐ című.

*

A kritika vége felé közeledve a bírálónak a kezdet kezdetén jelzett nehézségei nem csökkentek, egyszerűen csak túl van rajtuk. Közben azonban mintha újabb nehézségekkel is szembe kellene néznie. Latin és görög versfordításokat tartalmaznak Csehy könyvei, de – néhány el nem hanyagolható kivételtől megengedhetetlen módon eltekintve – talán helyesebb lenne epigrammafordításokat mondani. Márpedig az epigramma nem meríti ki a vers fogalmát, következésképp az epigrammafordítás sem a versfordításét. Azt hiszem, a csatán a bűnös: ha az eredeti vers jó, és a fordítónak ügyes keze van, akkor a végeredmény nyelv már nem lehet nagy baj. Ezeknek az apróságoknak – *pour la bonne bouche* – a fordításait mintha cukrász készítené. Csakhogy a cukrász nem feltétlenül tud főzni, szemben a szakács-csal, aki a főzési tudománya mellett sütni is tud. A kérdés tehát az, hogy az ügyes kezű cukrásznak bizonyult Csehy vajon milyen szakács.

Erre a kérdésünkre – mint annyi másra! – Horatius adja meg a választ. A költőket, akár a sportolókat, ugyebár a csúcsaik minősítik (illetve az utóbbiakat még a doppingteszt is): Csehy egyik legjobb fordítása Horatius ódái harmadik könyvének tizenkettedik darabja. Talán nem túlzás azt mondani, hogy ez a vers Horatius hosszú utóélete folyamán most történt meg irodalmunkban először.

„De keserves szüzen élned, / nem ölelhet szerető

*kar; / a tüzes bor se vigasztal, / csak az álszent fecse-
gés mar: / a rokon nyelv sebes ostor. // Szakadós lett
a fonál, és / az ügyes kéz tehetetlen, / a szerelmet szö-
vi Ámor; / Neobülé, a szivedbe: / daliás Hebrus igéz
meg. // Ragyogóbb nincs a fiúk közt / se futásban,
se a bokszban, / az alajtól sima vállát / a folyóvíz ha
lemossa, / lovagol Bellerophónnál // sebesebben, ha
az özek / csapatát úzi a síkon, / leleményes, ha bo-
zótók / zugosában lapul egy kan, / gerelyével döfi
szíven.”*

A latin eredeti első két versszaka magyarul – a fordítás olvastán eléggé meglepő módon – így hangzik: „Keserű sors a lányoknak nem játszani szerelmmel, édes borral nem mosni le a bajokat, vagy a nagybácsi szavainak [még eredetiben: nyelvének] ütéseitől félni. A fonalat Cytherea [az-az Venus] szárnyas fia [Cupido], a szorgalmas Minerva szövökéjét, a liparai Hebrus tündöklése veszi ki a kezdeből, Neobule.”

Ebben a versben Csehynék mintha sikerülne a csoda: egyszerre latinnak és magyarnak lenni. És ez nem csak az ügyes kéznek köszönhető, ehhez az kevés lenne, arról nem is beszélve, hogy a fordításban több ügyetlenség is van. Ezeket azonban elővigyázatosan talán helyesebb volna trükköknek nevezni. Hiszen van-e magyarul „szerető kar”? „Szerető szív”, az van, a kar inkább „ölelő”, mondanák tanárossan – ha az „ölelés” nem lenne ott a sorban, egy szóval korábban. A rokon nyelv mint „sebes ostor”? Mármost gyorsan lecsapó vagy sebeket osztó? Nem tudom, de a bizonytalanság nem válik kárára a versnek. „Szakadós lett a fonál” – hiszen ez egyenes idézet Szapphótól, ott, ahol az eredeti csak a témájában tartalmaz utalást! Igaz, de a mai olvasónak az utalás kevés, és hát szépen is hangzik az „olyan szakadós ma a szál” *ionicus* a minorébe feltranszponálva. Ügyes kézről, tehetetlenségről aztán végképp nincs szó a versben. Szó nincs is, csak éppen megint utalás: Minerva, a női *ars*ok, *kézügyességet* igénylő mesterségek, például a szövés istennője – és a „Cytherea szárnyas fia” is csak látszólag lenne magyarul. Aztán „sző”-e Ámor „szerelmet”, pláne szívbe? Nyilaival Cupido legfeljebb horgolhatna vagy köthetne, és szóni is inkább terveket szoktunk: de itt is kárpótol valami látszólagos – a dallammal, az alliterációkkal megcsinált – művészi természetesség. Ahogy Ovidius mondja: „*ars latet arte sua*” – a művészetet épp művészi volta rejti el. Hebrus ragyogása is (ki

bánja, hogy nem „tündöklő” az a fiú?) átkerül a következő versszakba, a telitalálat „bokszt” elé (ami Bede Annánál a csak sportújságírók és antikfordítók nyelvén otthonos „viadal”). Nem vagyok meggyőződve róla, hogy a „zugos” szó létezik, talán a „csalitos”-ból vagy „bozótos”-ból és a „zug”-ból alkotta Csehy, de jól tette. Ahogy Horatiusnál az utolsó szó is más, *aprum*, de a „vadkan”-nál jobban visszhangzó „döfi szíven” – tisztesség ne essék szólván – talán még jobb is, mint az eredeti. És akkor a dallamról nem is beszélünk, ahogy a rendkívül dallamos, az ütem- és szóhangsúlyt a legtöbbször egybejátszó eredeti melódia olyan szépen cseng Csehynél, amilyen természetességgel a sármány ül Weöres Sándor aranyágán, vagy ahogy Radnóti Anakreónjában „rövid és csúf, ami jön még”.

*

Valami rövid még itt is jön, de nem olyan csúf. Csehy négy könyvéből kettő antológia, és tulajdonképpen a Sztraton- és Beccadelli-kötet is válogatás: a görög és latin költészet egy-egy szelete. Minden válogatás a jéghegy csúcsát hivatott bemutatni, de ezek alól a csúcsok alól most mintha hiányozna a jéghegy. Az egyes versek valahogy fájdalmasan ki vannak szakítva közegükből, szerzőik kötetreiből vagy tágabban, az antik irodalomból: hogy úgy mondjam, a görög és latin költészet kasztrálva van. Meglehet, korábbi korok és fordítók kasztrálták, de amit most Csehytől kapunk, az ennek a műveletnek a másik végterméke: változatos lakoma helyett kissé egyhangú bikaherepörkölt. Mert lehet ugyan, hogy Homérosz több is volt, de az ókori irodalom mégiscsak egy.

Az antik – görög, etruszk, római – emberek a szexualitást nem tekintették valami szégyellni való dolognak, erotikus vagy obszcen alkotásaikat nem ők dugták füledt „Gabinetto Segreto”-k mélyére, hanem modern utódaik. A nemiséget – mily eredeti ötlet! – az élet természetes velejárójának tartották, és önmagában semmi kivetnivalót nem találtak benne. Jellemző, hogy a nemi szervek és tevékenységek megnevezései a görögben és a latinban nem értéktelenedtek el: bajelhárító, humoros és pikáns használatuk mellett nem devalválódtak tölteléksszavakká. Egyik levelében Cicero például óva int a magyarul is „menta” jelentésű *menta* szó kicsinyítő képzős használatától

(*mentula*), mert ez éppoly szerencsétlen volna latinul, mint magyarul a „*keményfa*” előtaghoz a „*szállító*” szót kapcsolni. Augustus ugyanakkor minden bántó él nélkül szólíthatta Horatiust „*purissime penis*”-nek, azaz körülbelül „*legszeplőtelenebb faszikám*”-nak, ami mindenestre éppoly kevésbé volt sértő, mint például az egyik unokájához címzett levele élén az „*aselle uicundissime*”, a „*legkedvesebb csacsikám*”. Úgy látszik, Augustus már csak így beszélt azokkal, akiket szeretett.

Egyébként Martialis is hivatkozik (XI. könyv, 20. vers) Augustus egyik epigrammájára, mint a római szókimondás példájára – nem lévén Martialis, én kicsit azért tompítom –: „*Mint-hogy Antonius megismerte Glaphyrát, Fulvia [Antonius felesége – K. I.] azt a büntetést rótta ki rám, hogy én meg ismerjem meg őt. Hogy ismerjem meg Fulviát?! És mi lesz, ha Manius is engem kér meg, hogy ismerjem meg, hátulról? Józan ésszel nem hiszem, hogy megteszem. »Vágy megismeresz, vagy háború lesz!« – mondta. De hát a mentulám még az életmenél is drágább! Hát hadd szóljon a harci kürt!*”

De ezzel együtt a másokon – legtöbbször csakugyan szellemesen – élcelődő költőnek Csehy kötetéből kirajzolódó képe nem túl árnyalt. „*Martialis apró széljegyzetekkel telerótt jelen az örökkévalóságba kövült*” – írja Csehy (206.), de ezek a jegyzetek nem mindig vitriollal és nem mindig lepedőre íródtak. A költő össze verseit olvasva a kaján vigyor és a fallikus gesztusok mögött például nem lehet nem észrevenni az elégikus felhangoktól sem mentes nosztalgiát a nagyvárosinál kevésbé mozgalmas, de azért örömmel – amazokhoz képest ugyan másfélékel – kecsgetető vidéki élet iránt. Az életélvezet mögött „*vér-lüktetésű neszével*” ott van, halad és pusztít maga az élet, amelynek élvezésére oly meggyőzően buzdítanak a versek.

A teljes Martialis ismeretében az élet nem az a pánerotikus fesztivál, aminek Csehy fordításai alapján mutatkozik. Egy másik Martialisválogatásról szólva egyszer már idéztem azt a verset, amelyben egy kis „étterem” – amely nyilván a mai Piazza del Popolo közelében állt – arra biztatja az embert, hogy „*frange toros, pe-te vina, rosas cape, tinguere nardo*”, azaz „*törj össze ágyakat, rendelj bort, szedj rózsákat, és kend meg magad nárdusolajjal*”. Ebben a versben a felszólítás hedonizmusára mintha rávetülne egy

másik tartományból származó hűvös sötétség (ahogy az éttermet magát is szinte beárnyékolja a közelben álló Augustus-mauzóleum tömbje): mintha a szerelmeskedés kellékei – az ágy, a virágdíszek, a balzsam és az embert más tudatállapothoz segítő bor – a halál eszköztárába is jól beleillenek. Valami olyan természetességgel, ahogy például egy görög ábrázoláson, a lakoma kulisszái között, csak úgy az ablakban, a halál is bedugja lófejét. De persze ha nincs halál, és Csehynél nincs, vagy legalábbis nincs súlya, akkor „kis halál”, *petite mort* sincs – ahogy a franciák nevezik a szerelmi beteljesülést vagy megsemmisülést –, és legfeljebb csak valamiféle már-már a perverzcióig fokozott, frusztráló előjátékban részesülhetünk.

*

Antikvitásról, egyszersmind szexualitásról, szerelemről és humorról nem lehet anélkül beszélni, hogy ne említenénk meg Arisztophanészt. Nem feltétlenül a komédiaszerzőt, hanem inkább azt a személyt, aki maga is irodalmi alak, Platón LAKOMÁ-jának egyik szereplője. Platón ugyanis éppen az ő szájába adja azt a történetet, amely messze a legköltőibb mindazok közül, amelyeket az esti asztaltársaság tagjai a szerelemről előadnak. Ráadásul van Arisztophanész magánszámában egy érdekes, első látásra talán még mellékesnek sem látszó mozzanat is, ami még értékesebbé teszi, és ami egyszersmind Platón frói nagyságára is vet némi fényt.

A szerelemről szóló történeteket tudvalévőleg sorban egymás után mondják el a lakoma meghívottjai: Arisztophanész Erüximakhosz, egy orvos után beszél, pedig eredetileg épp fordítva, őelőtte került volna rá a sor. Csak-hogy a komédiaszerzőn hirtelen macaks csuklás lesz úrrá, úgyhogy egyszerűen képtelen összefüggően beszélni, ezért kapóra jön neki orvos asztalszomszédja, akit meg is kér, hogy húzza ki a csávából. A nagyvonalú Erüximakhosz kétféleképpen is segít: három különböző gyógymódot is ajánl a csuklás elmulasztására, illetve addig is átveszi a szót, és elmondja a maga – nem valami felemelő – történetét Erósról. Ez után a beszéd után Arisztophanész megereszt egy ártatlan tréfát a csuklásról – tudniillik csodálkozásának ad hangot, hogy ami a testben mértéktartó, az hogy kívánhat

TALÁLTAM EGY KÖNYVET

Szántó György első regénye,
a „Sebastianus útja elvégeztetett”

Keretező eljárások Szántó György korai prózájában

Szántó György a két világháború között induló egyik legtermékenyebb magyar író. Festőként kezdte pályafutását, korai, fennmaradt képei az expresszionizmus és a kubizmus absztrakciós eljárásaira épültek. Egy első világháborús csatában homloksérülés éri, és belső üvegtesti vérzés következtében egyik szemére megvakul. Budapesten él, majd Bécsben, egy ideig, a világháború után a kolozsvári román opera díszlettervezőjeként dolgozik. Másik szeme is romlani kezd, különböző kezelésekkal próbálkoznak – erről, akárcsak a végpontról a FEKETE ÉVEIM című Szántó-émlékirat utóbb részletesen beszámol: „a fekete válaszfal feltolódott a szememben, közém és a napfény közé”.¹ 1921-től a teljes vaktság következtében képzőművészi pályája megszakad. Hamarosan íróként válik ismertté és elismertté, kezdetben írt, avantgárd ihletésű szövegei szinte törésmentesen illeszkednek korábbi képeinek világához. 1925–1926 táján az aradi *Periszkop* című ösztöndíj-szerkesztőjeként teljesíti ki avantgárd pályaszakaszát. A korban publikálatlanul maradó vagy csak a napisajtóban közlő társadalomkritikus regényei (*Az ötszínű ember* – 1927; *Gáz* – 1932/1933) után érdeklődése egyre inkább a történelmi regények felé fordul. Ebben a pályaszakaszában, 1929-ben választja tagjai közé a helikoni író-társaság is. Írói eljárásai azonban sok esetben rokoníthatók továbbra is az avantgárd szerkesztéssel, motívumhasználattal, például épp az 1929-es, Christopher Marlowe-ról szóló, sok szempontból problematikus regényében, *A földgömb*-ben, amely drámai struktúrákat, párbeszédet alkalmaz, mindegyik rész élén közölve a szereplők névsorát, vagy az 1933-as, zenei szerkezetű, linearitást, okozatiságot szétzördelő *Stradivari*-ban – mindkettő az önreflexív művésztregény eljárásaira épülve bontja meg a mimetikus próza diskurzusát.

Szántó 1924-es kötetei, *A két lovas* és a *Sebastianus útja elvégeztetett* (egyik kötetnek sem jelent meg azóta újabb kiadása) sajátos

akkora felhajtást, mint a csiklandozás és a tüszszentés. Erre Erüximakhosz – Devecseri Gábor fordításában – azt mondja: „*Kedves, kedves Arisztophanész barátom, nézd, mit művelsz! Megnevettetsz bennünket, amikor beszélned kellene, s arra kényszerítesz, hogy örökjdem beszéded fölött, hátha valami mulatságosat mondasz, pedig hát békességben beszélhettél volna.*”

Ez azért kicsit furcsa. Arisztophanész apró szellemességét még a sóltan Erüximakhosz sem tarthatta olyasminek, ami veszélybe sodorhatná a téma komolyságát. De hát akkor miről van szó? Nos, itt Platón elhallgat valamit, amire az előzményekben csak utalt. Arisztophanész csuklása ellen ugyanis az orvos korábban azt javasolta, hogy ne vegyen levegőt, majd ha ez nem segít, öblögesse a torkát vízzel, legvégső esetben pedig csiklandozza meg az orrát, mert a csuklás a tüszszentésre már biztosan elműlik.

Arisztophanész azután szellemesen utal is rá, hogy a tüszszentés hatására maradt abba a csuklása, de nekünk, olvasóknak emlékeznünk kell rá, hogy ez már az utolsó mentsvára volt. Azaz miközben az orvos a maga meglehetősen szimpla történetét adta éppen elő, Arisztophanész – nyilván az ilyen esetekben elmaradhatatlan fintorokat és arcának felfújását sem nélkülözve – előbb sokáig nem vett levegőt, majd ezután bizonyára ismét csak nem különösebben diszkrétlen gargarizálni kezdett, hogy aztán egy éktelen tüszszentéssel tegyen pontot az orvos beszédére és a saját csuklására.

Ha ezt az egész színjátékot odaképzeltjük mint kísérletet, Erüximakhosz szimpla kis története már igazán kínozó válik, és nem csoda, hogy akkor nevetésbe fullad, ami már csakugyan veszélyezteti az est további menetét. De persze még sincs igazi veszély, mert Arisztophanész – vérbeli színpadi szerzőre valló dramaturgiai érzékkel – épp ez után a performansz után adja elő híres, gyönyörű történetét az irigy isten által kettévágott emberről, amelynek két csonka fele aztán egy életen át szenvedélyesen keresi a hiányzó másikat.

Azaz szemlátomást már a régi görögök is tisztában voltak azzal, amit Horatius így fejez ki: „*dulce est desipere in loco*” – „a maga helyén jölesik a hülyeskedés”.

Kőrösi Imre

módon, mindenekelőtt tematikusan viszonyulnak az avantgárdhoz: a megjelenő figurák, művészek gyakran avantgárd festők, képzőművészek. Világmegismerő magatartásuk, koncepciójuk általában a cselekmény alakulásában is érzeteti hatását. Ugyanakkor joggal állapítja meg e próza kapcsán Sőni Pál: „*bármily nagy helyet is foglal el benne az avantgarde-problematika, a tér-időnek az avantgarde-prózára jellemző relativizálásával még nem találkozunk*”.² Pontosabban: a szövegben feltűnik az avantgárd dikció, asszociatív technika, de inkább csak afféle keretező eljárások (álmok, víziók stb.) idézőjeleiben.

A SEBASTIANUS ÚTJA ELVÉGEZTETETT című regénybeli „ütközetek” amelyek oly gyakoriak a korszak prózájában, itt a fiatal művészek és az Akadémia között dűlnak. Az esztétizmus művészszerpeitől tulajdonképpen egy alapvető jegy különíti el a SEBASTIANUS művészfiguráit: itt nem feminin és még csak nem is „ördögi” attribútumok társulnak a művészfigurához (ez egyébként gyakori a romantikától induló művészregény-hagyományban, és a húszas években is jellemző), hanem hangsúlyosan férficentrikus világban mozgunk, ami a főhősöket illeti. (Ezt a hőstípust Móricz Zsigmond, Tamási Áron és mások korabeli regényei is gyakran használják.) Az erő, a kisugárzás legtöbbször Szántó-hősre jellemző. Minden nőt megakarnak szerezni, és az általában sikerül is nekik – az ölelkezést a világ megismeréséhez kapcsolják, anélkül, hogy mitikussá válnának az együttlétek. A SEBASTIANUS ebből a szempontból egyazon elvet követi a szerelemben és a művészetben: „*Az alapelemek egyenértékűek. [...] Nem az eszköz a fontos, hanem a szabadság, amelylyel az eszközöket merjük új meg új csatasorokba vinni*” – mondja Sebestyén egy művészeti vita során. (42. – Az idézett kiadás: Szántó György: SEBASTIANUS ÚTJA ELVÉGEZTETETT. Arad, Reclam Könyvnyomda, 1924.) A testek „kombinatorikája” (Barthes) ilyen értelemben következetesen valósul meg a regényben anélkül, hogy valamiféle teleologikus „fejlődésről” beszélhetnénk. A férfi szereplők gyakran „cserélgetik” egymás között szeretőiket, orgiasztikus együttléteket kezdeményeznek egzotikus kultúrákból származó nőkkel vagy – szintén a „másság” szövegbeli hangsúlyozottságával – egy púpos matematikuslánnyal. A könyv 47. oldalán két

zenészlány, Lydia és Dolly szerelmeskednek Sebestyén mesterénél, a műterem medvebőrein. Másutt „*ópiumhelyettesítő víziók*”-nak nevezi a szöveg egy festő absztrakt képeit: „*Ez a művészet szadizmusa. [...] Gyakran voltak itt, és egy ideig nyelték a színorgiát, mint a hasist, aztán egymás kezeit harapdálták véresre.*” (256.) Kétségtelen az is, hogy a könyvtestbe iktatott reprodukciók ábrázolásmódja egybecseng azzal, amit így mond a regény: „*Az emberi test mint eszmeki-fejző: ez volt, amit Sebestyén a háborúból hazahozott.*” (71.) Ellenpontosárról is beszélhetünk akár: a regényszöveg maga nem él az absztraktá változtatás olyan eszközeivel, mint a rajzok. A testérzékelés, testábrázolás mindenestre központi problémája a könyvnek, és ebben az esztétizmustól való elmozdulást érhetjük tetten. Nem naturalizmusról van szó, hiszen nem a test által determinált ember áll a középpontban, hanem a szabadságot testileg is megelő ember: nem a test használja az egyént, hanem az egyén a testet Szántó víziójában – így válhat a képeken absztrakcióvá az, ami a regény szövegében nem, vagy csak olyan pillanatokban, mint egy-egy táncművészeti produkcióé.

Összművészeti jelleg

Szántó regényének összművészeti törekvései több vonatkozásban is megmutatkoznak. Mindenekelőtt abban az intertextuálisnak vagy akár intermedialitásnak is tekinthető játékban, amellyel Szántó a fikciós regénytérbe beiktatja saját korábbi képeinek (PROMETHEUS, POLYPHEMOS, AZ ÖRÖM stb.) reprodukcióit. Maga a prózaszöveg nem tartalmaz utalásokat arra nézve, hogy ezek a képek valóban részei a könyvtestnek, így nem a szöveg egyszerű illusztrációiról van szó, inkább egy olyan vizuális rétegről, amely kíséri, kommentálja ugyan részben a lineáris szövegréteget, de önálló szólamná is válik. Hasonló, műfajokat megsokszorozó eljárás az is, hogy a KÉK LOVAS-ból ismerős Szántó-versek némelyike bekerül a regénybe, és ezek nem is Sebestyén, a festő főhős verseiként válnak a szöveg részévé. A KUBISTA FESTMÉNY, a LEGENDA vagy az EURÓPA BATHU KHANJA című versek (A KÉK LOVAS című kötetből) organikusán beépülnek a regényszerkezetbe, ahogy a különféle levelek vagy művészettel kapcsolatos viták is. Ilyen értelemben a SEBAS-

TIANUS szövege részévé válik a húszas évekbeli magyar avantgárd intermedialis és művészeti közti törekvéseinek,³ amelyeknek fontos dokumentumai 1925-ben a Szántó szerkesztette aradi *Periszkop* számai, majd 1926-ban Kassák új budapesti folyóirata, a *Dokumentum*, illetve a különböző magyar avantgárd színházi kísérletek.

Egy sajátos öntematizációs eljárás során Pál, Sebestyén író unokatestvére beszél arról, hogyan képzei el saját megírandó regényét: „*A prológust költeményben, de persze rím és kötött versmérték nélkül, szabadon vágatató ritmusokban. Egymást kergető, dobogva ügető, porfelhőt felverő, szélvészbe nyerítő ütemparipákon. Az első fejezet film lenne, a második próza, felolvasva persze, a harmadik pantomim, a negyedik megint film, az ötödik zenés dráma, a hatodik költemény, a hetedik zenés pantomim és így tovább, örök változás mindenben, nemcsak tartalomban, de formában is, ez a kosmos igazi képe.*” (224–225.) Emmez elvek „puha” megvalósulásának tekinthető maga a regény – például a beiktatott képek, versek, illetve más művészi produkciók leírása révén. (Valamivel radikálisabb materializációja az a könyvtárgy, amely A KÉK LOVAS-ban is megjelent SCHUMANNAL A CARNAVALBAN című versciklus kottákkal és Kóra Korber Nándor illusztrációival kiadott változata – ez 1925-ben jelent meg ugyancsak Aradon.)

A SEBASTIANUS budapesti, bécsi, majd moszkvai helyszíneken játszódik. A moszkvai rész középpontjában egy csarnok építése áll, amely ismét ösztönművészeti jellegével tűnik ki. Az a törekvés, amely a húszas években az avantgárd kísérletezések szintézisét célozta meg (például a konstruktivizmus programjaiban), Szántónál e csarnok felépítésével konkretizálódik, ahol a film, a tánc, a színház, a zene, a festészet és a szobrászat együttes hatást fejthetnek ki, illetve ahol mindezek a művészeti diskurzusok utat találhatnak a tömegművészet felé. Sebestyén így tudósít a csarnokról Moszkvából írott levelében: „*Jövő hónapban megkezdjük azt a csarnokot felépíteni, amelynek gondolatát évek óta magamban hordozom, a forradalmi munka csarnokát. Ebben a művészetek összes ágai egyesülni fognak, még azok is, amelyeket eddig nem tartottak hivatalosan művészetnek, például a film.*” (220.) Az épület terve már korábban felmerül Sebestyén tudatában, egy zaklatott budapesti éjszakán: „*Festmények és szobrok otthona volt ez a csarnok,*

amelyek még nem születtek meg. Zene áradt ki minden részéből, a drámák, pantomimek, filmek egymást követték a nagy kupolacsarnokban, a művészetek legkülönbözőbb ágai egymásba fonódva dokumentálták szoros együttműködésüket.” (92.) A fenti idézetek – amelyek mellé lehetne még újabbakat keresni a regényből⁴ – jelzik azt a központi törekvést, amely a művészeti ágak határvonalainak problematizálására, azok részleges lebontására törekszik, optimista módon. Az „optimizmus” itt viszonylagos, és inkább a későbbi fejleményekhez képest értendő: az értelmezők rámutatnak ugyanis arra, hogy Kassák Lajosék hasonló törekvései a *Dokumentumban* néhány évvel később inkább a határok felmutatásának, a törésvonalak kihasználásának projektjébe mentek át: „*Miközben a művészetek egyetemes nyelvét kívánták megalkotni, Kassákék az egyes művészeti ágak nyelvének sajátosságára figyeltek föl. A Dokumentum szerkesztői a művészetek és a technikai eszközök bemutatásakor a jelközegek sajátos szerveződéséből indultak ki, és nem »összművészeti« jellegű egyesítésükre, hanem szigorú elválasztásukra törekedtek. Szemben az előző század ösztönművészeti elképzeléseivel, a művészetközösség elve a nem illeszkedő részek töredékes, megszakító összekapcsolásából indul ki.*”⁵ Annak, hogy az ösztönművészeti jelleg nem működőképes a maga ideális teljességében, vannak nyomai azért a Szántó-regényben is, de erre még szükségesnek látszik visszatérni a szöveg implicit olvasóinak figurái kapcsán. Itt csupán utalnék rá, hogy az ösztönművészeti csarnok tervezője, Sebestyén a megnyitó sorozathoz Beethoven szimfóniáit képzei el egymást követő estéken absztrakt képzőművészeti alkotások kontextusában, néhány progresszív zeneértő azonban túlhaladottnak gondolja Beethoven zenéjét a húszas években. Az ösztönművészeti egyik lehetséges akadálya tehát a különböző művészeti ágak aszinkronitása. (Erre Wagnerről szólva egyébként Adorno is figyelmeztet: szerinte Wagner *Gesamtkunstwerk*-konceptiója azért volt szükségszerűen kudarcra ítéelve, mert maguk az érzékszervek is történetiségben működnek; a szem „*alkalmazkodott*” a modern kor kontextusához, a hallás azonban megőrzött egy archaikus mozzanatot.)⁶ A csarnok elkészül tehát, de a moszkvai forradalmi átalakulások közepette is továbbélnek a művészregények tipikus konfliktusai. A problémákat csak mélyíti Sebestyén számára látásának romlása, végül,

teljes megvakulása után, aznap, amikor a KI-LENCEDIK SZIMFÓNIA felcsendül a csarnokban, öngyilkosságot követ el. Az ösztömvészet sikere és kudarca egyazon pillanathoz kapcsolódik: a terv létrejön ugyan, de kigondolója már nem élheti meg a sikert, amely ilyenformán paradoxonként jelenik meg a könyvben.

Említettem már a testkánonok átformálására irányuló törekvéseket a Szántó-regényben: ez egyrészt a regény merész és explicit erotikájában érhető tetten, másrészt viszont a testművészete, a tánc is fontos szerepet tölt be a műben – kiemelt helye van a moszkvai csarnok világában. Szántó itt egyértelműen a korszak balettellenes táncművészetét, Isadora Duncan fellépéseit jeleníti meg.⁷ A könyv második része Salomé táncával kezdődik, ahogy Sebestyén látványszerűen elképzeli (maga a „megvalósult” kép is látható egyébként a könyvben), a második rész vége pedig Regina nevű barátnőjük táncát mutatja – meztelenül táncol, szakítva a tánc bevettnek számító normáival. Sebestyén reakciójából kiolvasható, hogy végső soron az absztrakciót látja ebben a mozgássorban, ahogy a festészetben is ezt keresi: „Sebestyén megbűvölten meredt a képre: az ő képére. Hogyan, hiszen ő azt hitte, hogy az ő képei sematizált dinamikával konstruált mozdulatainak semmi köze sincs a natura esetlegességeihez, ő a természet pszichéjét adja a mozdulatokban, amely a valóságban sohasem jelentkezik.” (215.) Valószínűsíthető tehát, hogy a regény ösztömvészeti koncepciójának fontos összetevője az az absztrakciós szint, amely a húszas évek művészetében leginkább a konstruktivizmus sajátja.

Tömegek művészete

Sebestyén terve a csarnokról számos elemét tekintve (például az üveg használata, liftek hangsúlyos betervezése) emlékeztet Vlagyimir Jevgrafovics Tatlin elképzelésére a III. Internacionálé emlékművéről.⁸ Áthelyeződnek azonban a koncepció hangsúlyai: Tatlin is egyfajta szintetikus művet próbált létrehozni – a gyakorlati célok: a különböző hatalmi ágak és intézmények, illetve a tájékoztató-propagandisztikus hivatal egyazon épületben kapott volna helyet. A tájékoztatási hivatal egyébként az épület csúcsán helyezkedett volna el – távíróközponttal, vetítőteremmel, filmvászonnal, illetve rádióállomással –, és ne feledjük, hogy a propaganda a tízes–húszas években művészi

koncepciót-feladatot is jelentett, az utcai, propagandisztikus célú vitrinek olyan lehetőségeket teremtettek a fiatal művészek számára, amelyekkel korábban nem kísérletezhettek.⁹ A budapesti Tanácsköztársaság idején a SEBASTIANUS számos fiatal művészszerelőjének vannak hasonló elképzelései. Kétségtelen azonban, hogy itt a lelkesedés sok tekintetben a művészet megváltozott médiumának szól: annak az infrastrukturális problémának és megoldásának, hogy egyáltalán miképpen juttatható el a művészet a befogadóhoz – hiszen ha a kép nem látható, akkor nem változhat a művészi érzékenység sem, így az avantgárd művészeti fordulat sem teljesebben ki. Ezzel a remény-nyel kapcsolatos az a látvány, amely a (regényben egyébként sok szépséggel megjelenített) Tanácsköztársaság egyik vizuális „lefordítása”: „A Múcsarnok és a Szépművészeti Múzeum homlokzatai hatalmas kartonokkal beborítva. Rögtön megismerték József monumentális energiától kibomboló szimbolikus alakjait. [...] Sebestyén most végre fellélekedett, mint aki hosszú idő óta először jut levegőhöz, friss, üdítő hegyi levegőhöz, amely a tudód minden porcikáját átjárja. Hát ez sikerült mégis! És most már akármi történhetik is, ezeket a kartonokat milliók látták. Ha most nevetnek is rajtuk vagy értelmetlenül bámulják őket.” (165.) A milliós nagyságrendű közönség tételezése alighanem annak a vágnak a megnyilvánulása, amely az avantgárd kezdeti szakaszában sok művészt foglalkoztatott: az avantgárd tömegművészeté válásának vágyáé, vagy inkább fordítva: a tömegművészet avantgárral való behelyettesítésének vágyáé, amely természetesen szoros összefüggésben állt a tömegek emancipációjára való törekvéssel is. Ez az emancipáció csak részben társadalmi ebben a regényben: izlésformálás is, információk terjesztése is, talán nevelés, Bildung is: „A proletárok jönnek már hétmérföldes csizmáikkal dübörögve és tiszta, érintetlen, fehér lélekkel. Fehér lélekkel, amelyen még írni lehet, mint a szűz papíron” – mondja József, akinek a munkái később a Múcsarnok homlokzatán láthatók (83.). A mondat ironikus ellenpontja a következő oldalon Sebestyén fel-fokozott vágya, hogy egy érintetlen, de szexuális ügyekben azért tapasztaltnak mondható lány érintetlenségét roncsolja szét.

Sebestyén maga egyébként igyekszik elválasztani a gyakorlati élettől saját tervezésű építményét: a művészetek csarnokát a városon

kívül építik föl, úgy, hogy egy hídon átjutva lehessen csak megközelíteni: „*vezessen ez a híd a Lethe vizén, a feledés folyóján át, és maradjon el mögötte messze a praktikus élet*”. (226–227.) A regény megjelenített művészszerzői tehát az esztétista, műtermébe zárkózó művésztől az agitátorig és a konstruktivista művészig terjednek – kétségtelen azonban az érdeklődés a könyvben a monumentális kompozíciók és a tömegművészet iránt. Szántó szinte mindegyik korabeli regényében feltűnik például a jazz mint elsősorú erejű művészeti forma – az a zene, amelyet Adorno a harmincas években a tömegművészet paradigmatiszta alakzataként értelmez majd.¹⁰ Szántónál a jazz általában a bohém, mámoros éjszakákhoz kapcsolódik: szereplői úgy vetik magukat e zene világába, mint ahogy az alkoholnak vagy a kábítószereknek engedik át magukat. Ezekből a mámorokból gyakran kivételes művek születnek a regényben – azzal együtt, hogy a csábítás, a kísértés mozzanatai is fel-feltűnnek ilyenkor. És bár a könyvben meglehetősen élesen válik el egymástól a konstruktivista értelemben vett tömegművészet és a jazz, a befogadókban kiváltott hatás gyakran azonos terminusokban írható le. A SEBASTIANUS implicit befogadói teljes mértékben átengedik magukat a művek hatásának, elsősorban érzelmeiket, élményeket várnak a művektől – ebben ugyancsak az avantgárd (és tágabban: a modernista) művészethez köthető a regény.

Implicit olvasók a szövegben

A nevetés, a tragikum, a test, a szellemi törekvések, a különböző művészeti ágak gyakorlatilag hierarchizálatlanul, egyforma érvénnyel jelenítődnek meg, ettől tűnik szabálytalannak a könyv a zártabb esztétikák felől nézve – többek között ezért nem vált szélesebb körben ismertté akkor sem, amikor Szántó György egyéb művei, különösen a STRADIVARI és a FEKETE ÉVEIM számos értő és értékelő kritikát kaptak emellett, hogy több kiadásban is megjelentek. „*Sóhajtozva, könnyezve, mosolyogva, nevetve öntöttem az új kifejezésformába a lázadó festő, Sebastianus életét. Évekkel később Karácsony Benő barátom jellemezte a legtalálóbban: olyan volt, mint valami csőrepedés. Elfajtott erők bugyborékolnak, zuhogtak elő belőle szemnyestül, homokostul, iszapostul, de fékeveszetten, bőgve és diadalmasan*”¹¹ – ír-

ja a könyvről önéletrajzi kötete, a FEKETE ÉVEIM lapjain.

Poétikáját tekintve a regény, mint már utaltam rá, nem tekinthető egyértelműen avantgárdnak, hiszen ugyanúgy keretező eljárásokkal él, ugyanúgy e kereteken belül bontja meg a szöveg linearitását és okozatiságát, mint A KÉK LOVAS novellái. Valahol az esztétista és az avantgárd kánon határvidékén jár tehát; testábrázolásait tekintve, tabukhoz való viszonyában például inkább az avantgárd terepén belül helyezhető el. Fontos lehet ugyanakkor megvizsgálni azokat a befogadói reakciókat, amelyek beleíródnak a regénybe különböző műalkotásokkal való találkozások kapcsán. Bár nem kimondottan a regény poétikájával kapcsolatosak ezek a viszonyulásmódok, nagymértékben köthetők ahhoz a nézőponthoz, amely felől a különböző művészeti irányzatok láthatóvá válnak. Ilyen értelemben a narráció modalitását is meghatározzák, hiszen a reakciók közvetett módon szituálják az elbeszélőt, akár az esztétizmus/avantgárd opciókat tekintve is.

Nagy hangsúly jut például a regény első felében az újdonságelvnek, ami a befogadói reakciókat illeti. A fiatal képzőművészek, irodalmárok szinte jelenetről jelenetre a művészi létezésről és a művészi koncepciókról vitáznak. Egy jellemző pillanatot Sebastianus Seurat TÁNCOSNÓ című képét „magyarazza” beavatatlan barátainak, a *Kunst und Künstler* című folyóirat egy lapszáma fölött. Magyarázata rendkívül intenzív, már-már testi hatást vált ki hallgatóiban: „*A lány kipirult, erre vágyakozott, ezt sejtette a szerelmeken túl. Hisztérikus, fehér hátán kis forróság kalandozott ide-oda. Mátyás felélekezett, kitérta karjait és felkelt helyéről. – Új ízt érez a számban. Lehet, hogy valahonnan messziről új láthatárok indultak felém.*” (24.) Effajta, gyakran túlzottan tűnő reakciókkal a későbbiekben is találkozhatunk. Valamiféle romantikus koncepció maradványának is tekinthető az a jelenet például, mikor Sebestyén egyik friss képét mutatja meg néhány ismerősnek. A József nevű kolléga éppen az újdonság-összetevő kapcsán fűz megjegyzést a képhez, beillesztve azt egy folyamatba: „*Kacérkodás a kubista technikával, de még nincsenek levonva a kubizmus végső konzekvenciái.*” (75.) Sebestyén reakciója: a megjegyzés hallatán papírvágó

késsel darabokra szabdálja, majd összetapossa a képet – ha nem új, nem egyéni, akkor nincs is létjogosultsága a műnek, látszik mondani a gesztus. Utána viszont lehiggadva, sajátos kommentárral látja el előbbi tettét (és ez a hangsúlyosan maskulin Szántó-figurák közé illeszti őt), mondván, hogy a képrombolást lényege nőies része hajtotta végre, hiszen örülnie kellene, hogy „*máshol is kigyúltak a lángok*”.

Később Sebestyén a számára legfontosabb bírálatot egy nőtől kapja képei kapcsán: itt válik hangsúlyossá az érzelem- és élménycentrikus, racionalizálhatatlan befogadás. „*Nem is tudnám megmondani, hogy mit ábrázolnak a te képeid, hiszen olyan titokzatosak. De félek tőlük. Mintha óriások jelennének meg előttem és én ropant árnyékukban kicsi vagyok, mint a hangya. De az árnyékuk hűsít és a kicsiség is oly jól esik. Máskor, ha csak a színekre nézek, végigfut a hátamon valami kellemes melegség, valami olyan érzés ez, mint forró, nyeltes csókok egy nekem tetsző férfiszájáról.*” (149.) Hogy ez az értelmezés mennyire találkozik Sebestyén művészetkonceptiójával, azt Sebestyén reakciója jelzi: sírva fakad.

Hasonlóan intenzív, azonosuló befogadói magatartásokat lehetne még sorolni a regényből, inkább az tűnik érdekesnek egy adott ponton túl, hogy az azonosulás már nem jön létre: nem az új horizontokat nyitó ámulat, hanem inkább a kétkedő döbbenet válik jellemzővé. Ekkor már Moszkvában van a társaság, s a Beethoven-szimfóniák tervezett előadása kapcsán a Nastasja nevű költőnő kritikusan jegyzi meg: „*Úgy látszik, nem tudja az egész társaság, hogy Beethoven óta történt valami a muzsikában is? [...] A hangok, bármilyen teljesen szabad kombinációkban és teljesen szabad egymásutánban. Vágyis folyton változó ritmus. Disszonancia nem létezik, a szabályellenes hangösszetételek új, ki nem aknázott hangrezgések, a lehetőségek egész óriási aranymezői. / Ijedten hallgatták, és János úgy érezte, mintha az imént befejezett kép vesztett volna erejéből.*” (230–231.) Hasonló módon viszonyul néhány szereplő azokhoz a képi konstrukciókhoz, amelyek kapcsán „*a művészet szadizmusa*” kifejezés rémlik fel a befogadói tudatban. Vannak tehát művészeti fordulatok, folyamatok, amelyeket már nem hajlandók követni a regény szereplői: a regény ilyen értelemben az avantgárd „kimerülését” is tematizálja, pontosabban azt, hogy a szintetikus művészet, amelyben a különböző médiumok és ágazatok

együttesen vannak jelen, egyfajta „megérkezést” jelentenek Sebestyén és barátai számára. Az, hogy az atonális zene helyett, az ellenvetések elhangzása után mégis Beethoven csendül majd fel a csarnokban, határozott döntés eredménye.

A „megérkezés” egyben a halálba való megérkezést is jelenti Sebestyén számára: végleges megvakulását megelőzően a tükör előtt áll, és pupilláját kutatja: „*a pupilla feketéje ür: bele kell nézni ebbe a nagy mélységbe, ebbe a számunkra legnagyobb mélységbe*”. (271.) A válasz, a döntés tehát személyre szabott a regényben, ugyanakkor mégiscsak az időbeliség, a végeség szempontjának felvillantása. Az opciók lezárulnak, le kell zárulniuk, látszik mondani a regény, legkésőbb a halál pillanatában.

A különböző művészeti ágak – képek, versek, tánc stb. – szövegbe iktatásával Szántó regényében többretegű diskurzus jön létre. A különböző rétegek önálló szólamokként olvashatók, a regény ugyanakkor egyfajta kevert eljárást is alkalmaz: nem bontja meg teljességgel a linearitást, hanem annak hézagaiba írja bele a különböző szólamokat. A művészregény alapkonfliktusai az avantgárd művészet és művészi létforma kontextusában is működtethetőnek bizonyulnak, összességében véve kétséges, hogy a művészi koncepciók mennyiben valósulhatnak meg a regény különböző helyszínein. Szántó György más korabeli műveivel együtt a SEBASTIANUS ÚJJA ELVÉGEZTETETT sajátos kísérlet a húszas évekbeli avantgárd művészet közötti törekvéseinek megjelenítésére.

Jegyzetek

1. Szántó György: FEKETE ÉVEIM. Kriterion, Bukarest, 1982. 6.
2. Sőni Pál: AVANTGARDE-SUGÁRZÁS. Kriterion, Bukarest, 1973. 128.
3. L. Kékesi Zoltán–Schuller Gabriella: MŰVÉSZETKÖZÖTTISÉG ÉS JELSZERŰSÉG. *Literatura*, 2003/4. 427.
4. Például: „*A művészetek ágai összevissza bogozott, egymásba hatoló átmenetek falanxja az egész világ realitása ellen*” – mondja egyik képzőművész szereplő. (42.)
5. Kékesi–Schuller: i. m. 428.
6. ADORNO, T. W.: DIE MUSIKALISCHEN MONOGRAPHIEN. Suhrkamp Verlag, 1986. 92–97. Összefoglalja: Weiss

János: *AZ ESZTÉTIKUM KONSTRUKCIÓJA ADORNÓNÁL*. Akadémiai, 1995. 76.

7. Az avantgárd tánckultúra magyar vonatkozásaihoz lásd Kékési-Schuller: i. m. 434–438.

8. Szántó GÁZ című antiutópiájában egyébként, amely az 1970-es években játszódik (és az 1930-as években íródott), a szovjet állam legfontosabb szervei a megépült Tatlin-toronyban kapnak helyet.

9. L. Punyin, Ny.: *A III. INTERNACIONÁLÉ EMLÉKMŰVE*, 345–347. In: Zsadova, Larisza Alekszejevna (szerk.): *TATLIN*. Corvina, é. n.

10. L. Weiss János: i. m. 58–69. (*A ZENEI TÖMEGKULTÚRA* c. fejezet.)

11. Szántó György: *FEKETE ÉVEIM*, 103.

Balázs Imre József

A SZÉLSŐSÉGEK TALÁLKOZÁSA

B. G. Rosenthal (szerk.): Az okkult az orosz és a szovjet kultúrában
Fordították Soproni András és társai
Európa, 2004. 465 oldal, 3600 Ft

Oroszország rendkívüli jelenség. Ez a kijelentés mindnyájunk számára ismerősen cseng, hiszen idestova jó két évszázada vagyunk tanúi annak az interpretációs folyamatnak, amelyben a nyugati gondolkodás számára emésztetetlennek bizonyul az Oroszországnak nevezett különös fenomén, pontosabban e végeleáthatatlan birodalom nem kevésbé átláthatatlan „szellemi inkarnációja”, az ún. orosz eszme. Egyik tanulmányában Boris Groys Oroszországot, e különös talányt – találóan – a Nyugat tudattalanjának nevezi. Ennek az „oroszosan” meghökkentő meghatározásnak voltaképpen kettős iránya van: egyrészt kifejezi, hogy az orosz eszme meghatározására törekvő, tehát racionális igénnyel fellépő, nyugati definíciók szinte szükségszerűen zátonyra futnak ezen a pre- vagy protoracionális képződményen, másrészt utal az orosz értelmiségnek arra a csalafintaságára is, hogy nagyon is tudatosan fordítja a saját hasznára a róla kialakult nyugati képet. Az oroszok mindig tudták, hogyan kell úgy másnak lenniük, hogy közben azért mégis olyanok maradjanak, mint mi vagyunk.

„Az orosz kultúra különös érzékenységgel bír az iránt, hogy a Nyugat önmagával való béktelenségét, tehát azokat a vágyakat és sóvárgásokat, amelyek a nyugati kulturális rendszerben nem találhatnak kielégülést, mint orosz talajon nagyon is megvalósíthatókat kínálja fel.”¹ Ebben a különös világban szinte minden lehetséges. Ennek következtében időről időre felül kell bírálunk az oroszokra vonatkozó korábbi evidenciáinkat, legújabbban azt, hogy a szovjet marxizmus állítólag következetes materialista tanrendszert volt. Természetesen néhány emigrációban élő orosz filozófus és író, kiváltképpen Nyikolaj Bergvajev, már a bolsevik forradalmat követő években figyelmeztette a világot a szovjet marxizmus nagyon is az orosz hagyományokon nyugvó, utópisztikus és okkult jellegére, de akkoriban ezekre a hangokra csak kevesen figyeltek oda. Egészen másképpen hangzik ugyanez az ítélet, ha például korunk egyik legismertebb német professzora mondja, nevezetesen a hannoveri filozófus, Peter Koslowski, aki szerint: „Okkultizmus és gnosztikus gondolatok találhatók a dialektikus materializmus alaptéziseiben is. Elsődlegesen az a feltevés, hogy az ember megszerzett tudása révén mágikus hatalommal rendelkezik a természet erői fölött, s ennek révén a saját céljai szolgálatába állítja a világot.”²

Bernice Glatzer Rosenthal, aki az 1991 júniusában a floridai egyetemen tartott konferencia anyagát igen jól szemkesztett kötetébe állította össze, a válogatás bevezető tanulmányában maga is a forradalom előtti és a szovjet kultúra meglepő kontinuitására hívja fel a figyelmünket. „A bolsevik forradalom után sokan azok közül, akik reményeiket hajdan a vallásba és a mágikus tanokba vetették, sokkal inkább a tudomány és a technika felé fordultak... A sztálinista politikai kultúra úgy jelenítette meg Sztálint, mint valami mágust, és feltámasztotta a forradalom előtti jobboldal okkult összeesküvés-elméleteit. Az okkultizmusnak a mai Oroszországban oly szembetűnő újraéledése sok tekintetben az egy évszázaddal korábbinak a megismétlődése: ugyanazok a doktrínák térnek vissza.” (6.) Noha a magyar fordításkötet csak válogatás az eredeti angol kiadásból, még így is átfogó képet kapunk az orosz kultúra másfél évszázados okkultista hagyományáról. A kötetben található tanulmányok széles spektrumot ölelnek fel: a zsidó kabbala és az orosz vallásos gondolkodás kapcsolata, az ún. ezüstkori Oroszország satanista, hermetis-

ta tendenciái, a teozófiai és az antropozófia különféle irányzatai, az orosz kozmizmus forradalom előtti és utáni jelenségei, a Szovjetunió bukása után újjászületett Oroszország telegenetikusa okkultizmusa stb., mind helyet kaptak a magyar válogatásban is. A tanulmányok nemcsak jól dokumentáltak, hatalmas kulturális anyagot mozgatnak meg, de többségük még szellemesen csipkelődő, és nem kevés íróiával fűszerezve (néha kifejezetten humorosan) dolgozza fel az adott problémakört. Recenzensként azt kell mondanom: talán még soha életemben nem esett ennyire rosszul, hogy erős szelekczióra vagyok kényszerítve egy kötet bemutatása során, annyira érdekesnek találtam minden írást. De jól tudom, nincs más lehetőségem, mint kiválasztani azt a négy (talán öt) tanulmányt, amelyet a legsikerültebbnek tartok, és ezeken keresztül érzékeltetni a kötet egészének „szellemiségét” is.

Elsőként Rosenthal két írására hívnám fel a figyelmet, aki a bevezető mellett szerzője a kötet zárótanulmányának is. Rosenthal bevezető tanulmánya kiemeli, hogy a XIX. századi orosz okkultizmus eredetileg nyugati importra épült (Eliphaz Lévi, Immanuel Swedenborg, Franz von Baader stb.), hogy Jelena Blavatszkaja (1831–1891) teozófiájában, immáron az orosz messianizmus és apokaliptika popularizált változataival feldúsítva, visszakérüljön szülőhelyére: Nyugatra. Egyébként az okkultizmus XIX. századi újjászületését mind Nyugaton, mind Oroszországban hasonló okokra lehet visszavezetni. Noha nemigen található olyan korszak, amelyben az okkultizmus ne vonzotta volna az embereket, de a modern okkultizmus létrejöttének mégis van néhány sajátos, csak a modernitás dilemmáival magyarázható oka; „...a XIX. század végi és XX. század eleji Európát mindenütt olyan új problémák tömege gyötörte, amelyekre sem a kereszténység, sem a felvilágosodás eszméi nem nyújtottak megoldást”. (14–15.) A forradalom előtti Oroszországban mindehhez még egy sor speciális ok is társult: számtalan olyan író, művész, társadalmi reformátor vagy forradalmár állt be az okkultizmus terjesztői közé, aki elutasította az állam és a pravoszláv egyház hivatalos ideológiáját, de nem fogadta el a korban divatos pozitivisták és materialisták eszméit sem. (17.) Rosenthal ugyan nem említi, de meggyőződésem szerint fontos az a körülmény is, hogy a

cári Oroszországban nem voltak az egyetemeken olyan világi teológiai karok, mint amilyenek például Nyugaton (beleértve természetesen Magyarországot is).³ A pravoszláv egyház csekély érdeklődést mutatott a filozófia iránt, ellenben a napóleoni háborúkat követő orosz világi értelmiség, szlavofil és nyugatos változatban egyaránt, ügyszólván tobzódott a legkülönbözőbb filozófiai és teológiai nézetekkel való kísérletezésekben, változatos és meglehetősen egyenlőtlen színvonalú eszmék ötletszerű kombinálásában. Az 1848-as forradalmakat követő másfél évtizedben cári rendelettel még az egyetemeken is betiltották a filozófiaoktatást, mondván: a szabados eszmék megrontják az ifjúságot. De ahogyan ez általában lenni szokott, mindig a tiltott gyümölcs a legédesebb, úgyhogy ez az intézkedés tökéletesen kontraproduktívnak bizonyult, s az 1860-as évektől kezdve korábban soha nem tapasztalt érdeklődés mutatkozott a filozófiai és természetesen az okkultista eszmék iránt.

Az okkultista eszmék „legvadabb” formáját a *satanizmusban* szokás látni, és ez nem véletlenül van így. A keresztény kultúrkörben szocializálódott ember, még ha nem tekinthető is istenhívőnek, ösztönösen retteg a Sától, s talán még a Sátánnál is jobban azoktól az embertársaitól, akiről úgy tudja, hogy „az ördöggel cimborálnak”, részben talán azért, mert minden rettegés ellenére, az ördögös embertársaiban mintha saját tudatalatti vonzódását látná manifeszt formában megjeleníteni. Kristi A. Groberg „LUCIFER SÖTÉT SZÁRNYÁNAK ÁRNYÉKA” – SÁTÁNIZMUS AZ EZÜSTKORI OROSZORSZÁGBAN című tanulmánya az ezüstkori Oroszország samanista kultúráját rajzolja meg. Groberg azt hangsúlyozza, hogy a Sátán iránti fogékonyság elsősorban az irodalomban, a képzőművészetben és a zenében, másodsorban pedig mint magatartás a művészek személyes életvitelében és a társasági élet jelképes megnyilvánulásaiban fejeződött ki. Nem kétséges, hogy az orosz sátánkultúra ezüstkori (1890–1914) kiformalódásában a francia (Baudelaire) és a német (Goethe, Nietzsche) inspirációk fontos szerepet játszottak. Mindazonáltal az ezüstkori, főképpen a szimbolisták nevéhez köthető orosz satanizmusban is van valamilyen, a nyugat-európaiktól eltérő elem. Ennek megértéséhez mindenképpen tekintetbe kell vennünk, hogy a keresztény kultúrában

két, egymástól lényegesen eltérő Sátán-kép él egymás mellett. Az egyik változatban a Sátán undorító szörnyeteg, képzőművészei ábrázolására jó példa Lucas Cranach ismert illusztrációsorozata. Ennek a fajta Sátán-képnek paradigmatis leírása a középkori német misztikusnőtől (!), Hildegard von Bingentől származik, aki szerint „*Az Antikrisztus-bestiának hatalmas káposztafeje van, a haja fekete, szeme tüzes lánggal ég, fülei hosszú szamárfülek, pofája szélesre tátott, szárnyai pedig tömör vasból vannak*”.⁴ De létezik egy másik Antikrisztus-felfogás is, amelynek eredete az ókeresztény egyházi íróra, a III. század körül élt Római Hippolitoszra megy vissza. Hippolitosz szerint az Antikrisztus nem más, mint az igazi Krisztus paródiája, tettei kísértetiesen hasonlítanak Krisztus cselekedeteire, s csak „*az igazán állhatatosak tudnak ellenállni neki*”.⁵ Hippolitosz nézetei eléggé ismertek voltak a pravoszláv világban, s szimbolista művészek tudatosan törekedtek e kétfajta Sátán-kép montírozására. A szimbolisták a különböző Sátán-szerepek rafinált kombinálásával egyrészt tiltakoztak a társadalmi tabuk szinte minden lehetséges formája ellen (főleg a monogámiát támadták); igen gyakran politikai nézeteiket is démonológiai formába öltöztették, másrészt maguk is Sátán-szerepekben tetszelegtek, tovább fokozva műveik remélt esztétikai hatását. Brjuszovot fényképen, rajzon, festményen gyakran ábrázolták démoninak. Brjuszov voltaképpen egyfajta antirealizmust művelt, nem a művészte utánozta a „valóságot”, hanem önmaga életével reprodukálta önmaga művészetét. Groberg leírja, hogy Brjuszov történelmi regénye, a TŰZES ANGYAL nem más, mint a Belij–Petrovskaja–Brjuszov szerelmi háromszög középkori díszletek közé való helyezése, s az irodalomtörténet számára úgyszólván kibogozhatatlan kérdéscsomó, hogy a regény fikatív alakjai lettek-e valós személyekről mintázva, avagy a szerelmi háromszög résztvevői utánozták-e a regényalakokat.

Michael Hagemester AZ OROSZ KOZMIZMUS AZ 1920-AS ÉVEKBEN című írásában szintén azt emeli ki, hogy Belij és a többi szimbolista „...*a költők szerepét a gnosztikus hagyomány szerint fogták fel, s olyan misztagógnak hitték magukat, akinek kizárólagos feladata, hogy behatoljon az ontológikus misztériumokba, és feltárja a megváltás útját. Akárcsak az alkímisták, akik azt képzelték, hogy*

az örök élet italát a mágia minden addiginál tökéletesebb ismerete révén fedezhetik fel, a szimbolisták a szavak mágiájának elsajátítására törekedtek a szimbolikus összefüggések, szavak, ritmusok, rímek segítségével”. (275.) A szimbolisták szómágiája egyébként nem állt távol az ún. *onomatodoxia* (oroszul *imjaszlavije* [névdicsőítés]), Szergij Bulgakov és Pavel Florenszkij, a szovjet időkben pedig Alekszej Loszev által (titokban) képviselt – sajátosan oroszos – álláspontjától sem. Az onomatodoxia eredete egyébként Dionüsziosz Areopagitész AZ ISTENI NEVEKRŐL című művére megy vissza. Az onomatodoxológusok szerint Isten nevének kimondásával az ember mintegy „interaktív viszonyba” lép a Teremtővel, és túljutva az empirikus világ korlátain, szinte maga is istenemberré válik. Az onomatodoxia képi transzformációja az ortodox ikonokban feltáruló transzcendencia; ennek nagy hatású elméletét Florenszkij dolgozta ki AZ IKONOSZTÁZ című munkájában. Hagemester tanulmánya a kötet egyik legjobb írása. Ez egyébként nem véletlen. A Nyikolaj Fjodorovról frott közel hatszáz oldalas monográfiája a kilencvenes évek elején jelent meg Németországban, de Oroszországban is „kötelező olvasmánya” lett a Fjodorov-kutatóknak. Különös, de a kötet másik kiemelkedő írása szintén Fjodorovról szól (AZ OKULTIZMUS FJODOROV-FÉLE VÁTOZATA), szerzője George M. Young Jr., aki úgyszintén monográfiát szentelt a kozmizmus atyjának. Nyikolaj Fjodorov munkásságának és különös személyiségének (ő az ún. orosz kozmizmus megalapítója). Fjodorovról már jó két évtizede ádáz viták folynak Oroszországban. Némelyek szerint monomániás örült volt, aki a „vak tyúk is talál szemet” alapon megsejtett ezt-azt, de amúgy nem kell komolyan venni. Mások viszont azt mondják: az utolsó ötszáz évben nem született hasonló szellemi nagyság Európában, személyéhez legfeljebb Leonardót lehet mérni. Mi is rejlik hát e különös ember és e különös tanrendszer mögött? Fjodorov, aki a moszkvai Rumjancev múzeum könyvtárosa lett az 1860-as években, minden tekintetben különöncnek számított. „*Aszketikus agglégény volt, egy aprócska szobában lakott, télen nyáron ugyanazokat a ruhákat viselte, egy rossz utazóládán aludt, keveset evett, minden előléptetést visszautasított, a csekélyke fizetésének legnagyobb részét »a szegényeknek« adta.*” (214–215.) Életében egyetlen könyvet sem jelentetett meg, de

halála után két évvel, 1905-ben két tanítványa, N. A. Peterszon és V. A. Kozsevnyikov A közös FELADAT FILOZÓFIÁJA címmel két kötetben kiadta Fjodorov „*tollba mondott írásait*”. Fjodorov gigaprojektuma voltaképpen két elemre épült. Teóriája egyik része vallási alapokon nyugvó technicista utópia, amelyben a kozmosz meghódítását összekapcsolta a keresztény hit univerzális elterjesztésének a feladatával. Szerinte ugyanis a BIBLIA helyes értelmezése megköveteli a krisztusi üdvösség hatókörének kozmikus méretű kiterjesztését. Ha léteznek értelmes lények az univerzumban, akkor az embernek kötelessége megismertetni őket a kereszténység eszméivel. Kevésbé ismert, hogy Ciolkovszkij („*a szovjet űrkutató atyja*” – állt hajdanán minden középiskolás orosz könyvben) maga is Fjodorov követője volt, s mint vallási misztikus, szintén a kereszténység kozmikus elterjesztésének céljából dolgozott a rakétaelmélet kérdésein. Bár Hagemeister úgy véli, hogy „...*Ciolkovszkij űrhajózási terveit minden bizonnyal sokkal inkább Jules Verne és Camille Flammarion munkái inspirálták, míg Fjodorov közvetlen hatása nem mutatható ki*” (261), annyi mindenképpen elmondható: a történelem különös iróniája, hogy a Ciolkovszkijra oly büszke szovjet űrkutató nem egészen az ő elméletét ültette át a gyakorlatba. Ámbár, legalábbis strukturálisan, nagyon is feltűnő a hasonlóság, hiszen a szovjet űrkutatóban sem a technikai aspektus, hanem a spirituális oldal volt a domináns, azaz a kommunista eszmék kozmikus méretű elterjesztése.

Fjodorov másik „ötlete” a halottak feltámasztásával van kapcsolatban. „*Fjodorov szerint a halottak feltámasztása nemcsak tudományos lehetőség, de morális⁶ kötelesség is. Nézete szerint minden erőnkert erre a célra kell összpontosítanunk, és csak akkor reménykedhetünk az olyan – látszólag egymástól független – problémák, mint a háború, a szegénység és a környezetpusztítás sikeres megoldásában, ha az egész emberiség a feltámasztás feladatának veti alá magát.*” (216.) Fjodorovon egész élete során mindenki nevetett, pedig ő volt az az ember, aki a géntechnológiától az internetig(!), számtalan, csak napjainkban realizálódó ötlet ősatyjának tekinthető. Egyébként Hagemeister azt írja, hogy a nemzetközi könyvtárközi kölcsönzés ötlete is tőle származik. Ha csak ennyi fűződné Fjodorov nevéhez, akkor is megérdemli, hogy ne feledkezzünk meg róla.

Fjodorov magánéleti aszketizmusát különös módon egészíti ki alkímista/okkultista aktivizmusa, hiszen mint Eliade írja: „*Az alkímista a maga részéről arra törekszik, hogy teste, teste fiatalosága, ereje és hajlékonysága meghosszabbításának álmát megvalósítsa.*” (227.) Éppen ezért az okkultista nézőpontjából az emberi aktivitást nélkülöző természet önmagában vad és kegyetlen. Hasonlóan gondolkodik a természetről Makszim Gorkij is, aki – s ezt kevesen tudják róla – ugyan autodidakta módon, de rendkívül tájékozott filozófussá képzezte ki magát. Dosztojevskij mellett Schopenhauer, Nietzsche és Eduard von Hartmann tanaiból számtalan elemet felhasznált anarchisztikus-gnosztikus világnézete kidolgozására. 1928-ban A KULTÚRÁRÓL című cikkében ezt írja: „*A természet – a szervezeten, ösztönös erők káosza. Ezek az erők földrengésekkel, áradásokkal, orkánokkal, szárazsággal, tűrhetetlen hőséggel vagy éppen elviselhetetlen hideggel sújtják az embert... A természet értelmetlenül pazarolja erejét haszontalan, mindenféle betegséget okozó mikroorganizmusokra – bacilusokra, melyeket veszélyes rovarok hurcolnak – szúnyogok, legyek, tetvek –, ezek viszik át az ember vérébe a tifusz, a sárgaláz és más effélék mérget. A természet számtalan veszélyes és teljesen haszontalan növényt, állatot alkotott. Paraziták légiója szívja az egészséges nedveket, legyengítve ezzel a szervezetet...⁷* Egy másik írásában Gorkij – szellemes fordulattal – a mítoszokból ismert természet-anya helyett a természet-mostohaanya kifejezést használja. Egyébként Gorkij természetmegvetése nem volt példátlan a korban. Az akkoriban kiforruló szovjet marxizmus képviselői is hasonlóan gondolkodtak. Ivan Szkorcov-Sztyepanov, az 1926-ban megjelent, A TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS ÉS A MODERN TERMÉSZETTUDOMÁNY című tankönyvében ezt írta: „*Lehetetlen nem felismerni a természet durva, barbár, pusztító, romboló folyamatait... Hol van itt a mindig emlegetett »providencia«, »harmonia«, »célszerűség«? Ezek a vak természet vak folyamatainak vad tettei! Ennél összehasonlíthatatlanul értelmesebben, célszerűbben cselekszik az ember; amikor alkotó módon... behatol a természeti folyamatokba, és elkezd azokat kontrollálni, szabályozni, irányítani.*”⁸ „*Új világot kell alkotni!*” – állítja Gorkij, s ezzel tulajdonképpen visszatál fiatalkori antropozófus-gnosztikus énjéhez. Gorkij már korai alkotói korszakának figyelemre méltó művében, az EMBER című poémában megelőlegezte a „szocialista Über-

mensch” gondolatát. A mű legfontosabb mondanivalója rímelt a híressé vált „az Isten halott” nietszchei formulára. Az embernek le kell tudnia küzdeni természeti meghatározottságát, és az értelem határt nem ismerő teremtőerejére támaszkodva a trónjáról letaszított Isten helyébe kell lépnie. Mindezekből egyenesen következik, hogy Gorkij a legkevésbé sem volt materialista. Oswald és Bogdanov energetizmusát továbbgondolva, a materiális jelenségek alapját a kimeríthetetlen energiái átalakulásokban látta, amelyet – hite szerint – a felsőbbrendű ember akaratlagosan képes irányítani. Az anyag fogságából felszabadított energia révén az új ember még a halált is képes legyőzni. Gorkij Fjodorovval ellentétben ugyan nem akarta a halottakat feltámasztani, de egy 1920-ban tartott előadásában a halál végleges legyőzését a nem is olyan távoli jövőben vélte elérhetőnek. *„Az emberi értelem harcot hirdet a halállal mint természeti jelenséggel szemben. Igen, a halállal szemben. Mély meggyőződésem, hogy előbb vagy utóbb, kétszáz év múlva, de lehet, hogy száz év is elég, az ember valószínűleg is elérni a halhatatlanságot.”*⁹ A halottak feltámasztása és a természet korlátlan tökéletesítésének az eszméje, a publicisztikai és a kvázi-filozófiai irodalom mellett, a kor szépirodalmi műveiben is megjelent. Hagemeister példaként érdekes részt idéz Platonov MUNKAGÖDÖR című regényéből, amelyben a regény főhőse egy halott fölött mondott beszédében Lenin balzsamozásának értelmét abban látja, hogy majd valamikor a közeljövőben, a szovjet tudomány fejlettebb szintjén, újra fel lehet őt támasztani. (247.) Pusstán mint érdekességet említem, hogy jó egy évvel ezelőtt azt olvastam valamelyik napilapban, miszerint orosz genetikusok kijelentették: bármikor képesek klónozásra alkalmas sejteket kinyerni a nyolcvan éves műmiából. Platonov másik kisregényében, Az IFJÚSÁG TENGÉRÉ-ben a mű egyik szereplője (Viszokovszkij agronómus) *„remélte, hogy az állatvilág korábban megrekedt evolúciója a szocializmus korszakában újra nekilendül, és minden szegény, bundás élőlény, amely ma kődösen gondolkodik, a tudatos létezés szintjére emelkedik... a kommunista természettudomány az ember közeli rokonává avatja a földi flórát és faunát...”* A mű másik szereplője, ha lehet, még ennél is tovább megy, amikor így válaszol: *„A maga legmerészebb álma sem tudja túlszárnyalni a pártunk által nyújtott távlatokat...”*

*Az eleven és a holt természet közé örök hidat emelünk.”*¹⁰

A Szovjetunió felbomlása után a Fjodorov-hívók új erőre kaptak, s „tudományos intézetek” sorát hozták létre mesterük nézeteinek hatékony propagálására – no és nem utolsósorban: a remélt nyugati szponzoráció úgyszintén „hatékony” felhasználására. A moszkvai Ortodox Nooszféra Egyetemen „nooszferikus kultúrtudomány” kurzusokat hirdetnek. A csúcson (szó szerint és metaforikusan) az Udmurti Állami Egyetem kozmistái állnak, akik *„...elméletben megoldották az emberi halhatatlanság problémáját (a gyakorlati megvalósítás természetesen nyugati támogatóiktól függ), tervbe vették, hogy az Altaj hegységben felállítják a Kozmikus Filozófia Világközpontját, amelynek feladata a »nooszféra kialakításának«, vagyis a »nooszferizációnak«... világméretű koordinálása lesz”.* (268–269.)

Könnyű észrevenni – mondja Hagemeister –, hogy a kommunizmus bukása után az emberiséget mindenáron egységes organikus közösséggé átfomálni akarók újabb, még ki nem próbált totalitárius eszméket keresnek, s az orosz nemzeti talajból kinőtt fjodorovizmus erre nagyon alkalmasnak tűnik. Vannak persze olyanok is, akik jobbról támadják a kozmizmust, mert még mindig túl sok nyugati okkult elemet tartalmaz, s ilyen értelemben a kommunizmus „árnyékideológiáját” látják benne. Mások, mint például a nemrég elhunyt Arsenyij Guliga (a hajdani NDK-ban „rendszeresített” Herder-, Schelling-, Hegel-monográfiák szerzője)¹¹ *„nemzeti tudományunk büszkeségének tartják, amely „az emberi fejlődés isteni stádiuma felé egyengeti az utat”.* (272.)

Külön fejezetet érdemel az okkultizmus oroszországi történetében a teozófiai és az antropozófiai irányzatok széles skálája. Maria Carlson A DIVATOS OKKULTIZMUS című írásában a teozófiai mozgalmat tekinti a XIX. századi okkultizmus legintellektuálisabb változatának. Ráadásul a teozófia szinte teljes egészében orosz invenciónak tekinthető, hiszen a mozgalmat a már említett Jelena Blavatszkaja emigráns orosz hölgy alapította 1875. november 17-én New York Cityben. *„Ez a zseniális asszony (vagy – nézőponttól függően – hírhedett sarlatán) spiritalista barátjának, Henry Olcott ezredesnek (1832–1907) a segítségével létrehozta a Teozófiai Társaságot, amely fennállása huszonöt esztendeje alatt több tízezer taggal dicsekedhetett világszerte.”* (163.) A

teozófia eszméi viharos gyorsasággal elterjedtek Oroszországban, s főleg a középosztály és a nemesség soraiból toboroztak maguknak híveket. A teozófia valamiféle szinkretista eszmerendszer, nem igazán vallás, valamiféle „tudomány”, noha természetesen nem a nyugati tudomány racionalitás mércéjével mérve. A teozófia tagadja a személyes, transzcendens és antropomorf Isten létezését, ugyancsak elutasítja a halottak feltámadását, de – s ez már a modern természettudományok, elsősorban is a fizika újabb eredményei iránti fogékonyságának a tanúbizonyosága – azonosítja egymással az anyagot és a szellemet. A teozófia eszmerendszere leginkább a buddhizmussal rokonítható, a kutatók olykor egyenesen neobuddhizmusként is nevezik. „*A teozófia, amely egyesíti a neoplatonizmust, a brahmanizmust, a buddhizmust, a kabbalát, a rózsakeresztséget, a hermetizmust és más okkult elméletek bizonyos elemeit, megkísérelt létrehozni egy »tudományos« vallást, egy modern gnóvizist, amely nem a hiten, hanem a spirituális dolgok abszolút tudásán alapul.*” (165.) Az orosz teozófusok rendkívül aktívak voltak, folyóiratokat, könyveket adtak ki, kapcsolatokat kerestek a „hivatalos filozófiai élet” képviselőivel. A teozófusok köréhez tartozott egy ideig Andrej Belij, Nyikolaj Bergyajev, a misztikus hajlamú Vjacseszlav Ivanov és még jó néhány ismert intellektuel. E nagy formátumú írók és filozófusok hosszabb-rövidebb idő után hátat fordítottak a teozófiának, mindenesetre ezek a „magasabb kapcsolatok” arra jók voltak, hogy a teozófia évtizedeken át legitim értelmiségi diskurzusnak számítson az orosz szellemi életben. A teozófia, hasonlóan más misztikus irányzatokhoz, a bolsevik hatalomátvétel után állandó üldözésnek volt kitéve. Képviselői, ha tehették, emigrációba vonultak, és ott szerveztek különféle társaságokat. Az 1980-as évek végétől természetesen a teozófia újra jelen van Oroszországban.

A teozófia jelentőségét azonban messze túl szárnyalja az antropozófia oroszországi változata, amely a kezdetektől fogva jóval erősebb és tartósabb értelmiségi beágyazottsággal rendelkezett, mint a teozófia. Ezen a ponton, ha óvatosan is, de megkockáztatok néhány kritikai megjegyzést, legalábbis a magyar kiadásával kapcsolatban. Óvatosságomnak az az oka, hogy – s ezt be kell vallanom – nem ismerem a teljesebb angol kiadást. Így nem tudom, hogy

ezen a konferencián részt vettek-e (s ha nem, akkor miért nem) a mai orosz filozófiai élet reprezentánsai, például Natalja Bonyeckaja, aki az utóbbi tizenöt évben számos kitűnő tanulmányt publikált az antropozófia és a sophiológia (az ún. Sophia-tan) oroszországi múltjáról és jelenéről. Lehet, hogy az oroszoknak nem volt pénzük a floridai útra? Ha így van, akkor ez felettébb sajnálatos, hiszen nehéz lenne vitatni: mégiscsak az oroszok a legilletékesebbek a saját ügyükben. (A másik, zárójeles megjegyzésemnek már nincs semmilyen kritikai tartalma. Úgy gondolom, hogy a kortárs antropozófia atléta, Michael Frensch még túl fiatal volt a konferencia megrendezésének az idején, ezért valószínűleg nem volt jelen. Mindenesetre WEISHEIT IN PERSON [2000] című munkája mára megkerülhetetlen lett ebben a témában.)

Renata von Maydell *AZ ANTROPOZÓFIA OROSZORSZÁGBAN* című tanulmánya rövidege ellenére is sok és érdekes információt tartalmazó munka. A szerző kiemeli, hogy a steineri antropozófia és az orosz eszme találkozása nem a véletlen műve. Steiner „történetfilozófiai konstrukciója”, némi hasonlóságot mutatva Oswald Spengler cikluselméletével, a szláv-ságnak, ezen belül is az oroszoknak, nagy jövőt jósol. Az oroszok a hanyatló Nyugat dekadenciájának ellentétét alkotják, valamiféle gyermekei ártatlansággal összekapcsolt természetes őserőt jelentenek meg: „*Steiner így olyan perspektívát állított Oroszország elé, amely magában foglalta gyökereinek újragondolását. Világfelfogása összhangban állt a megújulás és a megőrzés, a Kelet és a Nyugat orosz dualizmusából származó feszültséggel.*” (194.) Szinte természetes, hogy az orosz értelmiség egy jó része kapva kapott ezeken a gondolatokon. Hiszen Steiner nemcsak egy számukra nagyon is vonzó, a saját holisztikus világnézetükkel rokon teóriát hozott létre, de még az eszmék gyakorlati megvalósításában is nekik juttatta volna a főszerepet. Az antropozófia „receptiőközönsége” nagyjából azonos volt azokkal, akik a teozófia iránt is affinitást éreztek. A főszerep természetesen a szimbolistáknak jutott, de Pavel Florenszkijnél is visszhangra leltek Steiner tanai.¹² Florenszkij az egyik, Belijnek címzett levelében arról ír, hogy „*a pravoszlávia »statikus« istenfogalmát az antropozófia istenfogalmával kellene »dinamizálni«.*”¹³ Mind Florenszkijre, mind pedig Stei-

nerre nagy hatással volt Goethe, kiváltképpen természettudományos munkái által. Továbbá mind a Florenszkij-féle szimbolizmus, mind a steineri antropozófia közös célja az anyag és a szellem újkori szétszakítottóságának felszámolása. Egy ideig Bergyajev is vonzóan tartotta Steiner tanait. Ugyanis Bergyajev egész életében a szellem (s ennek tapasztalati inkarnációja: a *személy*) eldologiasítása ellen küzdött. Az antropozófiai eszmék iránt érzett vonzalmából azonban hamar kigyógyult, s a tízes évek végétől már élesen bírálta a steineri tanokat. Bergyajev szerint Steiner minden mesterkedése ellenére is megmaradt pozitivistá gondolkodónak, s végső soron az antropozófiai átélés inkább arra a fajta titokra irányul, amit egy rejtjelezett üzenet vagy valamilyen gyártási titok (*szekret*) megfajtásához lehetne hasonlítani, nem pedig a keresztény szentség misztériumában rejlő titokzatosságra (*tajna*). „*A teozófia és az antropozófia az ősi démonológiát kellett életre. Ez a fordulat eltávolodás az emberi szellem keresztény megváltásának az ügyétől, s visszatérés a félpogány, félkeresztény gnoszticizmushoz.*”¹⁴ Voltaképpen Andrej Belij az egyedüli jelentős szellem, aki élete végéig kitartott az antropozófia ügye mellett. Az EZÜST GALAMB és a PÉTERVÁR című regényei a szerzőn teljesen elhatalmasodott, okkult indítatású paranoiát tükröznek – mondja Rosenthal, majd így folytatja: „*Belij paranoiáját csak fokozta a tárgyaltalan gondolkodás Steiner-féle felfogása, s az a fajta képzelet és meditáció, amelyben a szimbólumok olyan lelki tényeket és létszinteket képviselnek, amelyekhez az érzékeknek nincs hozzáférésük... Hatására a zavarodott személyiségben szolipszizmus alakulhat ki, azaz olyan elgondolás, hogy egyetlen létező az én. Az első világháború alatt Belijben az a hiedelem alakult ki, hogy a harcterekről érkező ágyúsó nem más, mint az Európa elpusztításával foglalkozó gondolatnak a visszhangja.*” (411.)

A szovjet időkben az antropozófiáról csak a második nyilvánosságban lehetett beszélni. Az 1980-as évek végétől azonban újra kiteljesedett az orosz antropozófiai mozgalom. Amint Maydell írja, Steiner könyveit ma bárhol meg lehet kapni az orosz nagyvárosok utcáin. Moszkvában euritmiastúdió nyílt, s mindenütt virágzik a Waldorf-pedagógia.

Holly DeNio Stephens OKKULTIZMUS A MAI OROSZORSZÁGBAN című írása a posztszovjet okkultizmus változatos formáinak katalógusá-

val szolgál. Rendkívül szórakoztató olvasmány, megértése különösebb teoretikus megvilágítást nem igényel. Voltaképpen azt a közhelyszerű felismerést erősíti meg bennünk, hogy a mai világban nincs olyan egetverő marhaság, amit ne lehetne komoly tudományként eladni, főképpen akkor, ha a média támogatását is meg lehet hozzá nyerni. Az auraszínelmélethez kezdve, a *pránikus* (életerő-) gyógyításon át, az energiavámpirizmuson keresztül, Kaspirovskij telekinetikus – milliókat delejező – televíziós show-jáig mindenféle, régebbi és új keletű bolondériáról szó esik az írásban.

A kötetet végigolvasva azt gondolom: néhány komoly kérdés mindenképpen megfogalmazódik még a témában nem különösebben járatos olvasóban is. Az első így szól: valóban ilyen egyszerűen összekapcsolható a mélyen vallásosként ismert cári Oroszország és a „harcos ateizmust” hirdető, kommunista Szovjetunió szellemi miliője? Vannak, akik tiltakoznak ez ellen. Renata Galceva például azt írja, hogy akik egyenlőségjelet tesznek az orosz vallásos messianizmus és a szovjet kommunizmus közé (s szerinte ezekhez tartozott Bergyajev is), mintha csak azt mondanák: voltaképpen nincs semmi különbség egy kolostor és egy koncentrációs tábor között, mivel mindkét intézmény általában lakott területektől távol helyezkedik el, és mindkettőben meglehetősen szigorú napirend szerint zajlik az élet.¹⁵ Van ebben az érvelésben igazság, másrészt természetesen a kötet szerzői sem állítanak ilyet, mindössze annyit mondanak: ott, ahol a racionális gondolkodás és cselekvés helyett a chiliasztikus, apokaliptikus, csodaváró stb. eszmék uralkodnak a közzgondolkodást, veszélyes dolgok is bekövetkezhetnek. S e tekintetben igenis összekapcsolható az ezüstkori Oroszország dekadens okkultizmusa, a sztálini Szovjetunió neopogány-gnosztikus materializmusa és a mai Oroszország szellemi zűrzavara. Ehhez kapcsolódik másik megjegyzésem. Tulajdonképpen a kérdés így szól: megáll-e az az érvelés, miszerint az okkultizmus „...az apokaliptikus félelemekkel összeolvadva szélsőséges politikai ideológiáknak ad táptalajt?” (458.) Ezzel az érveléssel egyet lehet érteni, másrészt viszont úgy látom: a kötet szerzői túlságosan szigorúan ítélik meg az okkult megnyilvánulások esztétikai/művészeti értékét (pl. Belij, Eisenstein). Én itt nem látok különösebb veszélyt. Komolyan ugyanis

nem állíthatja senki: ahhoz, hogy valaki jó regényt írjon, filmet rendezzen, operát komponáljon stb., feltétlenül a liberális demokrácia elkötelezett hívének kell lennie, valamint ismeretelméleti kérdésekben az angolszász analitikus filozófia álláspontját kell képviselnie. A művészet (és kicsit maguk a művészek is) más világ. Többek között azért, mert domesztikálni képes(ek) a mindennapi élet bizarr, irracionális megnyilvánulásait is. Így hát szurkoljunk azért, hogy a régi/új okkultizmusok orosz divathóbortjából minél kevesebb politika és minél több esztétikum szülessen. Ez – Fjodorovval szólva – egyaránt „közös ügye” az oroszoknak és nem oroszoknak.

Jegyzetek

1. Groys, Boris: *ERFINDUNG RUBLANDS*. Hanser Verlag, München/Wien, 1995. 10.
2. Koslowski, Peter: *RUSSISCHE RELIGIONSPHILOSOPHIE UND GNOSIS*. Bernward Verlag, Hildesheim, 1992. 140.

3. Lásd Jutta Scherrer megjegyzését a *RUSSISCHE PHILOSOPHIE IM 20. JAHRHUNDERT* című kötetben. (Szerk. Klaus-Dieter Eicher, Ulrich Johannes Schneider.) Leipziger Universitätverlag, Lipcse, 1996. 176.
4. Idézi Norbert, Franz: *APOKALIPCSESZJJE IGYEJI U FRIDRIHA NICSE I VLAGYIMIRA SZOLOVJOVA*. *Voproszi filozofii*, 2002/2. 48.
5. Uo.
6. Fjodorov néha a *szupranaturális* kifejezést használja a morális szinonimájaként.
7. Idézi Agurszkij, Mihail: *VELIKIJ JERETIK (GORKIJ KAK RELIGIOZNIJ MISZLITYEL)*. *Voproszi filozofii*, 1991/8. 56.
8. Idézi Agurszkij, i. m. 56.
9. Idézi Agurszkij, i. m. 61.
10. Platonov, Andrej: *MUNKAGÖDÖR*. Európa, 1989. 220.
11. Két évvel ezelőtt, a párizsi neves Vrin könyvesboltban franciául is láttam Guliga Hegel-könyvét.
12. Lásd Bonyeckaja, N.: *RUSSKAJA SZOFILOLOGIJA I ANTROPOSZOFIJA*. *Voproszi filozofii*, 1995/7.; uő: P. FLORENSZKIJ: *RUSSZKOJE GETEANTSZTVO*. *Voproszi filozofii*, 2003/3.
13. Gut, T.: P. FLORENSZKIJ I R. STEJNER. *Voproszi filozofii*, 2004/11. 213.
14. Idézi Bonyeckaja, N.: *RUSSZKIJJE SZTRANNYIKI*. *Voproszi filozofii*, 2004/5. 114.
15. *MARXISMUS UND RUSSLAND: AUF DEN SPUREN VON N. A. BERDJAJEVS GEDANKEN UND ÜBER SIE HINAUS*. In: Koslowski, i. m. 56.

Kiss Lajos András

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
és a Szerencsejáték Rt.
támogatásával jelenik meg

